

Tótfalusi Kis Miklós

SZÁMVETÉS A HELYESÍRÁSRÓL

RATIOCINATIO DE ORTHOGRAPHIA

Hasonmás kiadás fordítással

Fordította Fekete Csaba

Átdolgozta C. Vladár Zsuzsa

**KIADJA AZ ELTE MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI
ÉS FINNUGOR INTÉZET
ÉS A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST
2011**

Fordította: Fekete Csaba
Átdolgozta, előszóval és jegyzetekkel ellátta:
C. Vladár Zsuzsa és Koltai Kornélia
Szerkesztette: Zsilinszky Éva
Lektorálta: Haader Lea

ISSN 0133-218X
ISBN 978-963-284-216-5

Minden jog fenntartva az ELTE Magyar Nyelvtudományi
és Finnugor Intézet és a Magyar Nyelvtudományi Társaság
és a fordító, illetve az átdolgozók részére,
beleértve a mű bármilyen formában történő sokszorosítását.

© ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet,
Magyar Nyelvtudományi Társaság
© Fekete Csaba, C. Vladár Zsuzsa, Koltai Kornélia
Budapest, 2011.

Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Kovács Jánosné ügyvezető igazgató

Tótfalusi Kis Miklós

SZÁMVETÉS A HELYESÍRÁSRÓL
RATIOCINATIO DE ORTHOGRAPHIA

A kötet az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetében
készült
az OTKA 81537-es számú pályázata keretében.

Tartalom

Bevezetés Tótfalusi Kis Miklós <i>Ratiocinatio</i>jának új kiadásához	7
(C. Vladár Zsuzsa)	
Tótfalusi Kis Miklós munkájának hebraisztikai vonatkozásai	17
(Koltai Kornélia)	
Számvetés a helyesírásról	25
Jegyzetek	100
Források	106
Felhasznált irodalom	107

Bevezetés Tótfalusi Kis Miklós Ratiocinatiójának új kiadásához

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában immár a hetedik korai magyar nyelvészeti mű jelenik meg. Sylvester János (1539/1989), Szenczi Molnár Albert (1610/2004), Pereszlényi Pál (1682/2006), Komáromi Csipkés György (1655/2008) grammatikája, Tsétsi János helyesírási munkája (1708/2009) és Kövesdi Pál iskolai nyelvtana (1686/2010) után Tótfalusi Kis Miklós *Ratiocinatióját* is magyar fordításban veheti kézbe az olvasó. Tótfalusi művét is két nyelven tesszük közzé: a fordítás mellett ott áll az eredeti kiadás fakszimiléje. Így most már a *Corpus Grammaticorum* latin nyelvű munkái mind olvashatók magyarul, felváltva Toldynak a maga idejében nagy jelentőségű, de mára elavult kiadását.

Tótfalusi Kis Miklós, a „szegény legényből” lett tudós nyomdász, „az édes hazának köteles szolgája” 1650-ben született Misztótfalu mezővárosban, a nagybányai, majd a nagyenyedi református kollégiumban tanult. Pápai Páriz Ferencnek, a későbbi szótárszerkesztőnek a biztatására 1680-tól Amszterdamban kitanulta a nyomdászatot, hogy a rossz állapotú magyar nyomdászatot segítsen, elsősorban a legfontosabb könyv, a Biblia kinyomtatásával, amely utoljára 1654-ben, Amszterdamban jelent meg (Jansonius-biblia). Tótfalusi hamarosan elismert és gazdag nyomdász lett.

Céljának megfelelően először a Zsoltárokat és az Újszövetséget adta ki, majd nekilátott a teljes biblia újranymtatásának. Hamar észrevette, hogy a Jansonius-féle kiadás helyesírási hibákkal, maga a fordítás pedig tévedésekkel és kihagyásokkal van tele. Így két kinti magyar teológushallgató, Kaposi Sámuel és Tsétsi János segítségével nekilátott a javításnak. (Tsétsi később Páriz Pápai Ferenc 1708-as latin–magyar szótárának mellékleteként maga is írt egy, Tótfalusi elveit követő helyesírási összefoglalót *Observationes Orthographico-grammaticae* címmel, lásd erről Korompay 2009.) A Károli-fordítás szövegének megváltoztatása nagy felháborodást keltett Erdélyben, így 1684-ben Tófeus Mihály akkori püspökhöz részletes, a javításokat indokló levelet írt (bár nem küldte el). Végül saját költségén jelentette meg 1685-ben az ún. „Aranyas Bibliát”. 1689-ben hazatért Kolozsvárra és átvette a nyomda vezetését. A korabeli Erdélynek a kálvinista művelődési programot félretevő, bezárkózó és merev viszonyai közé azonban nem tudott beilleszkedni, egyre többször került konfliktusba a helyi előkelőségekkel, és a zaklatások nyomán hét év múlva testileg-lelkileg tönkremenneve fejezte be életét. Kálváriáját maga mondja el *Mentség* című művében. Tótfalusi életét és munkásságát sokszor és alaposan feldolgozták. A feldolgozások azonban főleg irodalmi, művelődéstörténeti, egyháztörténeti és tipográfiai szempontúak voltak. Nyelvészek részéről a munkát elsősorban a helyesírás történetének és a nyelvi norma alakításának szempontjából elemezték (Knieza 1959, Szathmári 1968, Korompay 2003).

Kiadások

A *Mentség*ből tudjuk, hogy Tótfalusi három kolozsvári lelkész támadására adott feleletként jelentette meg az *Apologia Bibliorumot*, a Tófeus püspöknek írt korábbi levele alapján, elő- és utószóval kiegészítve. (Tipográfiaiailag is elkülönítette a két szöveget: a kinyomtatáskor, 1697-ben megírt bevezető és záró részeket kurzívval nyomtatta.) Az amszterdami bibliaki-

adásban alkalmazott korrekciókat indokoló munka három részből áll: az első a bibliajavítás indoklását és elveit tartalmazza, a második a visszapótoltt szavakat, verseket illetve a további vizsgálatra szoruló helyeket, a harmadik rész pedig a Tótfalusi helyesírási elveit összefoglaló *Ratiocinatio*. A munkát ekkor még latinul fogalmazta, szemben a következő évben kinyomtatott *Mentséggel*, egyrészt mert nem akarta a latinul nem tudó szélesebb közvélemény elé vinni az ügyet, másrészt (elsősorban tudományos műről lévén szó), a terminusokat is latinul lehetett jobban kifejezni (*Praefatio*).

A jelen kiadásban a fakszimile az Országos Széchényi Könyvtár RMK I. 1501a/1. példányán alapul. A munka nyolcadrét formátumú. Tótfalusi gazdasági megfontolásokról kisdét formájú kinyveket nyomtatott, a lehető legtakarékosabb szívegelosztással, keskeny margójú laptírel, tímr, szinte egy tímben állíszíveggel, vizuális tagolást még felsorolások, számozások esetén is alig alkalmazva. Az eredeti kiadásban csak az íveket jelölték nagybetűvel (egy ív nyolc lap, vagyis 16 oldal), a lapokat nem mindenhol számozták. A *Ratiocinatio* (mivel a teljes műnek, az *Apologia Bibliorum*nak a harmadik része) az F, G és H íveken található utóbbi csak 3 lapon. (A jelen kiadásban az eredeti ívszámozás szerint hivatkozunk, a számozatlan oldalakra értelemszerűen kiküvetkeztetett számozással.)

A fakszimile alapjául szolgáló példányban egy utólag beragasztott hibajegyzék van, amely nem szerepel sem Toldy kiadásában, sem a Fekete Csaba-féle kiadás fakszimiléjében. Ez a hibajegyzék már oldalszámozást ad, arab sorszámmal, viszont az F1 lapot nem veszi figyelembe, a számozás az F2 rektáján indul. (Így ennek számozása szerint a bal oldali oldalak kaptak páratlan, a jobb oldaliak páros számot.) A hibajegyzéket a jelen kiadásban fakszimilében és fordításban is közöljük, éppúgy, mint korábban a Pereszlényi-grammatikának a *Corpus Grammaticorum*ban nem szereplő hibajegyzékét (Pereszlényi 1682/2006). Azért tartottuk ezt fontosnak, mert egy hibajegyzék is érdekes adatokkal szolgálhat. Pl. Pereszlényi a forrásául szolgáló Alvarez-grammatikára csak ott utal név szerint (annyira magától értetődő volt a forrás), Tótfalusi pedig megemlíti az 1697-es kolozsvári tűzvészt és menet közben módosuló eredeti szándékát a hibajegyzék közzétételét illetően. A *Ratiocinatio* hibajegyzéke arra a tudatosságra is rámutat, amellyel Tótfalusi a munkát nem csak helyesírási, hanem tartalmi szempontok szerint is gondosan javította. Így törölte például a melléknévből határozószót képző *-n* toldalék példái közül a *petsenyén* szót: „Ha magánhangzúra végződik a melléknév, akkor a pusztá *n* határozószót képző szícskát tesszük hozzá, mint *drágá-n*, *tunyá-n*, *lomhá-n*, *gyengé-n*, *petsenyé-n*, *olcsú-n*, *késű-n*, *merű-n*” (F9v)

A *Ratiocinatio* másodszor Toldy kiadásában jelent meg, a *Corpus Grammaticorum*ban. Mivel az eredeti szöveg céljából adódóan rendkívül gondosan készített munka volt, nem volt szükség olyan javításokra, kiegészítésekre, amelyek más grammatikáknál sok vitatható megoldást szültek, ld. Szenczi 1610/2004 és Pereszlényi 1682/2006 előszavát. Néhány esetben látjuk azt, hogy Toldy visszaállítja a részben vagy teljesen lekopott ékezeteket (az általam megnézett mindkét példány tanúsága szerint): *arja* (1697. F5r), *árja* (CorpGr 620); *Profétáknak* (1684. F2b), *Prófétáknak* (CorpGr. 611); *Isákot az ő fiokat* (F3r) *Isákot az fiokat* (CorpGr 612) stb. Egyébként a *Corpus*ban inkább a másolás során becsúszó pontatlanságok tapasztalhatók: nem mindenhol követi pontosan az eredetit az egybeírás – különírás jelölésében, pl. *ezutánis* (1697. G3r), *ez utánis* (CorpGr. 636); *egyetlen-egy* (1697. G3r), *egyetlenegy* (CorpGr. 636) vagy az *s* betű formájában: *fzomorítom* (1697. G1v), *szomorítom* (CorpGr. 632); *fompordálok* (1697. G1v), *sompordálok* (CorpGr. 634). Néhol indokolatlanul szóközt hagy a szövelemek közt: *rágja*, *rűgja*, *sűgja*, *fogja*, *haragja*, *harangja*, *korongja* (1697. F5v), *rág ja*, *rűg ja*, *sűg ja*, *fog ja*; *harag ja*, *harang ja*, *korong ja* (CorpGr. 620). Figyelmetlenség lehet a *cs*-nek az eredetitől eltérő írásmódja itt: *tserepe* (1697. F6v), *cserepe* (CorpGr. 621). A másolás során olykor előfordul értelemzavaró hiba is, mint az egy birtokos

– több birtok kifejezésére hozott példában: *Embernek fiai, orofzlánnak fogai* (1697. F2v), *orofzlánok fogai* (CorpGr. 611).

Harmadszor 1985-ben adták ki magyar fordítással (Fekete 1985).

Fordítások

A *Ratiocinatió*ból az *Apologia* többi részével együtt magyarul először 1954-ben, Tordai Zádor kiadásában, Kis Géza fordításában jelentek meg részletek, jegyzetek nélkül (Tordai 1954). Jakó Zsigmond az *Erdélyi féniksben* (Jakó 1974) ugyanezeket közli újra, a fordítást ellenőrizve, bőséges irodalmi és művelődéstörténeti jegyzetekkel ellátva.

1985-ben a Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya megjelentette az *Apologia* fakszimiléjét és vele együtt először a teljes magyar szöveget is, Fekete Csaba korszerű fordításában. Ez a fordítás nem tartalmaz jegyzeteket, csak a legfontosabb, a megértést lehetővé tevő értelmezéseket adja a szövegben (elsősorban a héber vonatkozásokhoz). Fekete Csaba engedélyével a jelenlegi kiadásban ezt a fordítást vettük alapul. Szívességéért itt is szeretnék köszönetet mondani.

Az újbóli megjelentetést a következők indokolják: a mostani kötet egy sorozat része, ahol a *Corpus Grammaticorum*-ban szereplő munkákat tesszük közzé bilingvis kiadásban a fakszimile mellett párhuzamosan közölt magyar fordítással. A bilingvis sorozatba illesztés mellett a fakszimile újbóli megjelentetését az is indokolta, hogy a technika fejlődése ma már jobb minőségű másolatot tud biztosítani, mint negyedszázada. Az 1985-ös kiadásban a fakszimile több helyen elmosódott, az ékezetek, mellékjelek olvashatatlanok, ami egy helyesírás-történeti munkában különösen zavaró.

Jelen kiadás a sorozat céljának megfelelően nyelvészeti szempontokat érvényesít, ezért a korábbi fordító, Fekete Csaba jóváhagyásával kisebb változtatásokat tettünk: ezek a magyar példaszavak írásmódját, a fordításban használt nyelvészeti terminológia átdolgozását érintik. Ezenkívül a fordítás nyelvészeti tárgyú jegyzetekkel és előszóval egészült ki. Másféle kitérítésre nem vállalkoztunk. A jelen kiadás legfontosabb újdonsága az, hogy hebraista először vizsgálta meg szisztematikusan Tótfalusi héber eredetű grammatikai terminológiáját, héber írásmódját, transliterálási gyakorlatát. Az idevágó jegyzeteket és tanulmányt Koltai Kornélia készítette. Ez a tanulmány a vizsgált terület sajátosságai miatt külön jegyzetapparátust kívánt, mely közvetlenül a tanulmány végén kapott helyet.

Ezen kívül a mű címében az eredeti latin *ratiocinatio* szót a magyarban a *következtetés* helyett a *számvetés* szóval adtuk vissza, hiszen a munka lényege az alkalmazott helyesírás melletti érvek felsorakoztatása.

A jelen fordítás írásmódja

Az írásmódon a következők szerint változtattunk: az 1985-ös szöveg a könnyebb olvashatóság érdekében némely tekintetben modernizálta a szöveg helyesírását. A jelen kiadásban helyesírás-történeti forrásértéke miatt a magyar példákban az írásmód betűhíven követi az eredetit. Például a hosszú /betű ott s-ként szerepel, itt *f*. Ahol az eredetiben *ts* áll, pl. *tserepe* (1697. F5v), ott Feketénél *cs*, pl. *cserepe* (1985. 249); az eredetiben *tz*, pl. *hartza* (1697. F5v), Feketénél *c*, pl. *harca* (1985. 249). A kis- és nagybetűk tekintetében is az eredetivel igazodtunk. Az 1985-ös kiadással ellentétben megtartottuk például az *a'* névelő utáni aposztrófot *János megjöve s nem a' János* (1697. G4r), vagy az ige és az utána álló igekötő között a kötőjelet, *Ellenfégimet fordítsd-el, Szégyenítsd-meg Uram őket* (1697. G4r). Az utóbbit azért is, mert a szöveg maga is utal erre az írásmódra: „e szöcskákat el egybeír-

va, hátul kőjellel írjuk, mint *Megáldom, áldom-meg*” (1697. G4v). Hasonlóan fontosnak tűnt a betűhív írás ott, ahol kifejezetten a helyesírással foglalkozik a szöveg, mint például: „Atyáink idején így írtak: *Mert nagy chodákat chelekőzik*, stb. e helyett: *mert nagy tsudákat tselekefzik*, ahogy most írjuk.” (1697. F8r). Ez a rész Feketénél: „Atyáink idején így írtak: *mert nagy chodákat chelekőzik*, stb. e helyett: *mert nagy csudákat cselekeszik*, ahogy most írjuk” (1985. 256). Ám ez az írásmód a *ts cs*-re, az *fz sz*-re cserélésével éppen nem Tótfalusi XVII. századi, hanem a fordítás XX. századi írásmódját mutatja. Hasonló okokból az eredeti szövegben Tótfalusi által latin betűsre átírt héber szavakat is az eredeti grafémákkal kőjellel: *Éfau, Ifmael*. A fordításban használt latin betűs héber terminusok írásmódjában is Tótfalusit követtük (pl. *kal, pihel, hiphil*), viszont a jegyzetekben és a tanulmányokban már modern alakjukban szerepelnek (*qal, pi’él, hifil*). Az 1985-ös fordításban a könnyebb olvashatóság érdekében az eredeti szöveg héber betűs részei latin betűs átiratban szerepelnek, ezeket visszaállítottuk a Tótfalusi által használt héber alakjukra, mögöttük szögletes zárójelben áll a modern átirat és jegyzetben a szükséges tudnivalók.

A latin szavakat viszont, mivel magyar nyelvtörténeti szempontból nem forrásértékűek, a mai latin írásmód szerint írtuk át: a betűformákat maira cseréltük, például a hosszú *f* helyett *s* áll, a nazálisjelöléseket feloldottuk, de csak a latinban, a magyarban megtartottuk, pl. *mindē* (1697. F8v). Az értelmet nem zavaró nyomdahibákat jelölés nélkül hagytuk, a szemközi oldalról úgyis lehet ellenőrizni az eredetit. A fordításban lehetőség és értelem szerint bekezdésekkel tagoltuk a szöveget.

A jelen fordítás terminológiája

1. A korai magyar grammatikai terminológia általános kérdései

Fekete Csaba fordításának szövegén lényegi változtatást csak a nyelvészeti terminológiában tettünk, beillesztve azt a sorozat eddigi kötetének gyakorlatába. Ehhez egy kicsit hosszabb magyarázat tartozik.

A latin nyelvű magyar grammatikák terminusai két nagy csoportba oszthatók. Részben a klasszikus latin nyelvű grammatikairódom szokásos, egyértelmű terminusainak változatlan továbbélései, ezeknek vannak bevett magyar megfelelői, itt nincsen fordítási probléma. Így például: *nomen* – névszó, *verbum* – ige, *pars orationis* – szófaj, *indicativus* – kijelentő mód, *comparatio* – fokozás stb.

A másik csoportba tartoznak azok a szakszavak, amelyekkel a szerzők a magyar nyelvnek a latintól eltérő jelenségeit jelölik. Ezek az eltérések főként a két nyelv tipológiai különbözőségéből adódnak, mint például (mai terminológiával szólva): a birtokos személyjelezés, a határozóragok besorolása és megnevezése, evvel összefüggésben a névutók kérdése; a határozott és az általános igeragozás különbsége, a műveltető képzés, a főnévi igenév személyragozása stb. A latin kategória- és terminuskészlet elégtelen volt ezen jelenségek leírására. A terminológiai problémák ebben a csoportban jelentkeztek (és így a modern fordításban is ezek okoznak gondot).

Megoldásként a korai magyar grammatikákban felhasználták a latinizált héber grammatika bizonyos kategóriáit is. A reneszánsztól kezdve ugyanis az európai nyelvtaniródomban a görög–latin hagyomány mellett jelentős szerepet kapott a harmadik szent nyelvnek, a hébernek a nyelvtana is, amely az előzőektől függetlenül, az arab grammatikusok nyomán fejlődött ki. Az eredetileg arab, majd héber nyelvű grammatikát a reneszánsztól kezdve latin nyelvre fordították, és a latin *ars grammatica* terminusait alkalmazták rá (elsőként Reuchlin 1506-ban *Rudimenta linguae Hebraicae* című munkájában). A latintól szerkezetükben eltérő magyar nyelv grammatikusainak kézenfekvő volt a latin grammatika mellett a héber

nyelvtan kategóriáit is segítségül hívni. Csak egyetlen példát emelve ki: így került át többek közt a *pronomen affixum* (szó szerint: kapcsolt vagy toldott névmás), és a *status constructus* (a *pronomen affixum*-mal toldott alak, szó szerint: szerkesztett forma). E héber grammatikai fogalmak részletes leírását lásd Koltai Kornélia tanulmányában!

A *pronomen affixum* kulcskategória lett a magyar grammatikákban, ezzel adtak számot a birtokos személyjelezés, a határozott igeragozás és az infinitivus ragozásának kérdéséről. A magyarázat egyébként nyelvtörténetileg is helytálló, hiszen e toldalékok valóban a személyes névmásból alakultak ki. (Korompay 1991. 259–283). A szerzők (Szenczi (1610. 139, Peresz-lényi 1682. 43, Kövesdi 1686. 8 stb.) mindenütt hasonló okfejtéssel éltek. Átvették a *status constructus* megnevezést is, a birtokos személyjeles alakokra alkalmazva, szemben a *status absolutusszal*, vagyis a birtokos személyjel nélküliekkel. A korai magyar grammatikákban mindig külön közlik a birtokos személyjel nélküli névszók ragozását és utána ugyanezeket az összes lehetséges birtokos személyjeles variációban is végigragozzák. A témáról lásd Melich 1908. 29, Telegdi 1990.

Természetesen még ez a héberrel bővített latin szókészlet sem jelenthetett kielégítő megoldást. Mivel azonban a leírási terminuskészlet (klasszikus latin + latinizált héber) adott volt, új kategóriák és terminusok csak kivételesen tűntek fel, ezt használták, igyekezvén a magyar jelenségeket beleilleszteni a latin kategóriákba. Emiatt elkerülhetetlen volt a terminusok jelentésváltozása, metaforizálódása, ami spontán módon, nem definiáltan történt. Példánknál maradvá: az említett *pronomen affixum* 'toldott névmás' előbb *affixum*-má 'toldott rész/toldalék' rövidült, majd később az *affixum* szó használata minden toldalékra kiterjedt. Ugyanakkor a terminusok eredeti jelentésükben is szerepeltek továbbra is, tehát pl. az *affixum* elsősorban és deklaráltn továbbra is birtokos személyjel, határozott igerag, infinitivusi személyrag volt. A latin mintához ragaszkodás egyfelől, a terminológia adaptálása másfelől oda vezetett, hogy a magyar grammatikák önkéntelenül is két rétegre váltak szét: a „hivatalos” részek (meghatározások, címek, táblázatok) szorosan követték a latin nyelvtant, a kifejtő, magyarázó szövegek viszont oldottabb szövegezésükkel, eltérő szóhasználatukkal a magyar nyelvészeti gondolkodás fejlődését tükrözték. A gondolkozás iránya egybeesett a szerzőknél, a megnevezések azonban nem: a kategorizálás bizonytalansága és a megnevezés sokfélesége ingadozó, szinonimákkal, poliszémákkal tarkított terminológiához vezetett még egy művön belül is. Terminusok és közszavak közt széles volt az átmenet, másrészt a terminusok sokszor szókapcsolattá, körülírássá oldott formában is megjelentek.

2. A modern fordítási lehetőségek

A modern fordítás több megoldás között választhat ennek a műszókészletnek az értelmezésében és tolmácsolásában. Meg lehet tartani az eredeti latin terminust, például a *pronomen affixum* maradhat *pronomen affixum*. Ebben az esetben biztosan nincs félrefordítás, de értelmezés sem, így ez a latinul nem értő olvasónak nem sokat mond sem a terminus jelentéséről, sem a műben megjelenő szemléletről, sem a modern terminológiához való viszonyáról.

A másik megoldás az, hogy a modern nyelvészeti terminológiát alkalmazzuk, az adott helyen szereplő latin szó helyett a jelenséget a ma elfogadott terminussal fordítva. Így a *pronomen affixum* szövegkörnyezetnek megfelelően *birtokos személyjel* vagy *igerag* lesz, a *particula* pedig *igekötő* vagy *névelő* stb. A modern terminus használata megkönnyíti az olvasó számára az értelmezést, Fekete Csaba gördülékeny fordítása is ezt a megoldást követi. Ugyanakkor a modern terminológia óhatatlanul elfedi a szerző eredeti rendszerét. Ráadásul, mivel per definitionem egyetlen értelmezést enged meg, elsikkad annak a lehetősége, hogy érzékeltessük a terminológia változékonyságát és többféle használatát. A történeti hűség ked-

véért az is fontos, hogy a terminus minden előfordulását ugyanaz a szó adja vissza magyarul. Ez ugyanis érzékelteti a szerző eredeti szóhasználatát (mit tekintett összetartozónak, vagyis mire használta ugyanazt a szót).

Így a sorozatban a fordításnál egy harmadik megoldást választottunk: a terminusok szó szerinti (jelzős szerkezeteknél elemenkénti) fordításban szerepelnek, lábjegyzetben magyarázva az egyes használatokat. Nehezebben érthető esetekben szögletes zárójelben ott van a modern terminus is. Így például az eredeti *pronomen affixumból toldott névmás* [birtokos személyjel] lett, a *status constructusból szerkesztett alak*. (F2v).

Más példák: a *Ratiocinatio* az igeikötőket *particulának* nevezi: *particulas has meg, el, bé, ki, fel, le* (1697 G4r), Fekete Csaba a modern grammatikai besorolás szerint fordítja: „*meg, el, bé, ki, fel, le* stb. igeikötőket” (1985. 268). Az eredeti szöveg szóhasználatát mögött azonban az a héberből eredő szófaji felosztás áll, ahol a szófajok névszókón és igeen kívül eső csoportját összefoglalóan *particulának* nevezték, idesorolva a következő négy hagyományos szófajt: adverbium, praepositio, coniunctio, interiectio. Az igeikötők ezen belül (a latin szófaji beosztásnak megfelelően) a praepositio szófajába tartoztak, az előljárószókkal együtt. A rendszer tükrözése érdekében tehát a *szócska* fordítást választottuk: „*meg, el, bé, ki, fel, le* stb. szócskákat”, máshol is következetesen így adva vissza a *particulát*.

Hasonlóképpen a *postpositio* fordítása is nehéz volt. Mivel ez a magyar grammatikusok által használt terminus arra utal, hogy a latin praepositiónak megfelelő funkciójú, de a magyarban hátul álló elemekről van szó (részben határozóragok, részben névutók) a *rag* fordítás elfedi ezt a rendszert. Ugyanakkor a pusztán *névutó* fordítás ott, ahol a szöveg világosan határozóragokról beszél, félrevezető. Így az *utánjáró* tűnt jó választásnak.

A szóelemző írásmód grammatikai háttere

Tótfalusi munkájának legnagyobb jelentősége nyelvészeti szempontból a szóelemző írásmód definiálása és következetes alkalmazása. (Előszőr Geleji Katona 1645-ös *Magyar Grammatikáskájában*.) Természetesen ez nem hirtelen megjelenő, előzmény nélküli felfogás. A szóelemző helyesírás előfeltétele ugyanis a világos és definiált morfémafogalom kialakulása, amely a magyar nyelvészeti hagyományban fokozatosan történt, és Tótfalusi korára lezárult a folyamat. A flektáló típusú görög és latin nyelvre kidolgozott klasszikus elemzésben viszont nem létezett a morféma kategóriája. Itt a leírás egysége a szó, hiszen e nyelvekben a teljes szóalak megváltozása fejezi ki a grammatikai viszonyokat, a fő jellemzően allomorfookban létezik, így nehezebben ragadható meg. Viszont a magyar grammatikusok folyamatosan szembesültek a morféma létével, és ha deklaráltan és definiáltan nem is fogalmazták meg, a gyakorlatban kezdettől fogva folytattak ilyen elemzéseket. A magyar nyelvészeti gondolkodásban a morféma kategorizálási lehetőségét a héber grammatika adta. Két oldalról is meg kellett határozni a morfémat: a főmorféma és a toldalékmorféma oldaláról. A kettő felismerése nem egy időben, és nem ugyanazon az úton következett be.

Az egyik oldalról a toldalékmorfémák elkülönítése történt. Bizonyos magyar toldalékfajtákat a latin illetve a latinizált héber grammatikában önálló alakú, külön szófajként kategorizált szóval lehetett azonosítani. Például a magyar határozóragok nagy része latin megfelelője alapján praepositiónak számított, a birtokos személyjelek pedig a héber alapján toldott névmásnak (*pronomen affixum*). Ezeket tehát a magyarban is így nevezték, és a szóhoz toldott külön szavakként tartották számon. Így például egy birtokos személyjeles és határozóragos főnévi alakot (pl. *uramnál*) így elemezték: *nomen + pronomen affixum + praepositio*. Komáromi nyelvtanából hozva példát (1655. 124): „A szó végéhez kapcsolódó előljárók (*praepositiones affixae*) ... kapcsolódhatnak ... akár toldalékok nélküli (*absolutis a suffixis*)

névszókhoz, mint *embernel*, *embertől*, *emberből* stb., akár toldalékos (*cum affixis*) névszókhoz, mint *uramnál*, *uramból*, *uramhoz*.” Az *affixum* szó azután, mint fentebb láttuk, kezdett önálló, speciálisan magyar jelentésre is szert tenni. Szenczi (1610) már határozóragot is értett rajta, Komáromi (1655) igekötőt is, Geleji már képzőkre is használja. Pereszlényi (1682. 74) pedig egyenesen azt írta, hogy „az igeragozásban minden módot, időt, számot toldalékokkal fejezünk ki”. Ez utóbbi megjegyzés talán az első, pusztán grammatikai funkciójú morféma utaló megfogalmazás a magyar nyelvészetben. Pereszlényi használja e terminust névszói toldalékokra is: „az *éj* főnév két toldalékot kap, az első a *jel*, azaz a *vel*, mint *éjjel*, a második az *ig*, mint *ejjel-ig*, usque ad noctem (1682. 154). Tótfalusinál már válogatás nélkül mindenféle toldaléknak *affixum* a neve, sőt ő már a határozóragot is felbontja: „A *ban*, *ben* utánjáró összetétel a *bé*, *intra* vagy *intro* határozószókból (mint *jöjj-bé*) és az *en* vagy *n* utánjáróból, ami a latin *in* előljárónak felel meg ...” (1697 F7r). Az *affixum* esetében egy definiált kategória nem definiált továbbfejlesztéséről volt szó. Ez a megoldás bizonyult a legelterjedtebbnek, és valószínűleg innen ered a későbbi nyelvészeti gondolkodásban a toldalék fogalma. Voltak azonban egyéb próbálkozások is, például a már korábban említett *particula* definiálatlan használata is szolgálhatott a toldalékok megnevezésére, ezt is szinte minden grammatikusnál megtalálni.

A másik kérdés az volt, hogyan ragadható meg a szóalaknak a toldalékon kívüli része. A klasszikus latin grammatikákban görög szóval *themának* nevezték a paradigma kiinduló, legegyszerűbbnek tartott (*rectus*) alakját (névszoknál az egyes számú alanyesetet, igéknél a jelen idejű, aktív, kijelentő módú egyes első személyt), ez szerepelt a szótárban is. Ez azonban mindig teljes szóalak volt. A héber (végső soron: arab) nyelvtanokból került át az európai grammatikai gondolkodásba a gyök fogalma. A héberben három mássalhangzós gyökök vannak, ahol a szófajt és a másodlagos kategóriákat a mássalhangzók közé kerülő magánhangzók szabják meg. Ennek legegyszerűbb formája az, ahol a tö önállóan jelenik meg, nem járul hozzá más hang, pl. igéknél a himnemű egyes szám harmadik személyű perfektum tö. Ennek neve az arab szóból tükörfordított héber *Schorásch* ‘gyökér’, ami a latinizált héber grammatikákban újabb tükörfordítással lett *radix*. Másik, szinonim megnevezéssel *primitivum*, *primogenium* (‘alapalak’) a belőle származó formákkal (*derivatum*) szemben.

Ezt továbbfejlesztve más nyelvek leírásában *radix*nak nevezték a szónak azt a részét, amely mindennemű képzés és ragozás alapjául szolgál, a fiktív tövet is. Az igeragozásnál a magyar szerzők egyöntetűen (és némileg pontatlan párhuzammal) a héberre hivatkozva az ige kijelentő módú jelen idejű egyes szám harmadik személyű alakját nevezték *radix*nak. A két megnevezés azonban nem különült el világosan, a szerzők szóhasználatából úgy tűnik, szinonimaként használták, leggyakrabban „*radix et thema*”, „*radix sive thema*” megfogalmazásban (Komáromi 1655. 71, Szenczi 1610. 86 stb.). Héber mintára a *Ratiocinatio*nban is a szó abszolút tövének (gyökének) megnevezése *radix*, ami itt is szinonim a *themával* (F7r), másutt a *primitivummal* (F2v). Az igeragozásban a *thema* a ragozási sor alapformája, ami (nyilván a latin hatására) az egyes szám első személyű alak.

Pronomen *affixum* (birtokos személyjel) és tö viszonyában Tótfalusi a tövet a toldalék alárendeltjének (*subiectum*) nevezi: *suffixum refert subiectum suum (seu nomen vel pronomen, cui affigitur) ad possidens* (1697. F2r). Ez a megfogalmazás is a latin nyelvű héber grammatikákra megy vissza. Ott a birtoklást kifejező szerkezetben (*status constructus*) a birtokost jelölő névmás fonológiailag kötött formában, klitikumként hozzátapad a birtokot jelölő névszóhoz. A névmás megnevezése ilyenkor *regens* (‘irányító, kormányzó’), a névszóé *nomen rectum/subiectum* (‘irányított, alárendelt’).

Magát a morfológiai művetet, a toldalékolást, mivel ilyet a klasszikus grammatika természetesen nem ismert, többnyire *compositi*ónak nevezték, ami eredetileg ‘szóösszetétel’, itt

viszont 'szóelemek összetétele'. Máskor a hagyományos latin *flexio* ('a teljes szóalak változása, elhajlás') szót tartották meg.

Hogy mennyire nem volt egyszerű a kategorizálás, jól példázza a *Ratiocinatio* következő mondata: „az esetek ragozása és alakítása így történik szabályosan, hogy mindig megőrződik a teljes gyök avagy tö, és ehhez adódnak az esetjelölők, mint *ember-é, ember-nek, ember-t, ember-t* ... nem más az egyéb szócskák hozzátételének elve sem, mint *törvény-hez, törvény-re*” (1697 F7r). Latin eredetiben: „flexio et formatio casuum regulariter fit servata semper radice integra, seu themate additisque casuum notis ... nec dissimilis est ratio in adjectionibus aliarum particularum”. Ha szemügyre vesszük a terminológiát, azt látjuk, hogy teljes keveredésben áll egymás mellett a többféle eredetű terminológia: Ebben a megfogalmazásában a magyarban a *flexiót* (latin terminológia), a *thémához* (görögből átvett latin terminus) azaz *radix*hoz (latinizált héber terminológia) tett *casuum nota* (latin terminológia) és más *particulák* (latinizált héber terminológia) fejezik ki, mely *particulák* egyébként *postpositiók* (magyarra adaptált latin terminológia).

Az elemek tükröztetésének elve

Geleji Katonánál és az összes későbbi szóelemző felfogásban az az igény munkált, hogy ezeket a felismert szóelemeket lehetőleg eredeti formájukban őrizték meg. Gelejinél ez még kategorikus módon, eltúlozva jelentkezett: „Az *ablativufók*, mellyek mellé *praepositio cum* tétetik, igazán *val*-ban, vagy *vel*-ben mennek ki, s' nem pedig az utoljő *confonan*fóknak megkettőztetékkel. Mint ... Abrahamval ... nem Abrahammal” (1645. A4r), „A'melly *verbum*-nak *thema*jában *v* bőttü vagyon, a' több rola ágazott perfonakban és tempufokban is ott kell lennie. Mint ... *jövők, jövf* ...” (1645. A3v).

Tótfalusi is megfogalmazta a szóelem eredeti alakjában való megőrzésének elvét. Még-hozzá két oldalról is. Egyrészt a tö oldaláról: „... mindig megőrződik a teljes gyök avagy tö, és ehhez adódnak az esetjelölők...” (1697 F7r), másrészt a toldalék oldaláról is: „minden harmadik személyű ragot lágyan ejtünk akképpen, hogy a töhöz a *-ja/-je* szót tagot adjuk hozzá, s ez maga a toldalék. Ezért íróm tehát, hogy *darabja*, s ugyanígy: *kardja*, s nem *kardgya*” (1697. F6r). A szóelemek találkozásánál létrejövő morfológiai módosulások jelölésénél tehát számára is fontosabb volt a szóelemek eredeti alakjának megőrzése, így a módosulásokat a helyesírásban csak részlegesen vette figyelembe, ugyanakkor felfogása kevésbé merev, mint Gelejié.

Az azonosság és az egy-egy arányú megfelelés elve Tótfalusi felfogásának fontos jellemzője, amit számos más területen is érvényesített. Ugyanez a szemlélet érhető tetten annak indoklásában, hogy a littera (itt: 'fonéma') különféle, helyhez kötött változatait miért nem kell külön betűvel jelölni. A következő részlet a fonéma és az allofon közötti különbség megsejtését vetíti előre: „Ha pontosan így akarnék leírni a szavakat, ahogyan mondjuk, akkor egy olyat sem írhatnánk le helyesen, amelyben az *n* után *g* vagy *k* következik, pl. *engem, angolna, miénk, mank* stb. mert e szavak ejtésében soha nem *n* hangzik, hanem valami tőle is és a többi hangtól is különböző, mert mikor magában ejtik az *n* hangot, nyelvünk hegyével a fogtő táján érintjük az ínyet, viszont mikor az *angolna, Benk* szavakat mondjuk, nem így van, hanem a nyelvhát érinti a szájpaddás közéjét.” (1697. F7v).

A héber szavak átírásánál is azt tartotta fontosnak, hogy a szó fonetikusán átírt alapalakjához kell ragaszkodni, függetlenül attól, hogy ez a héberben változik-e a mondatba illesztés miatt megváltozó fonetikai pozíció következtében, és ezt a változást jelöli-e maga a héber helyesírás (1697. G8r)

A helyesírási kérdéseken túl az azonosság elve fordítási elvként is megjelenik: ez a *con-*

cordantivitas, vagyis a szó szerinti fordítás, az a törekvés, hogy egy héber szónak mindig ugyanaz a magyar legyen a megfelelője (Fekete 1985b).

Ugyanakkor mai helyesírási elveink közül nem csak a szóelemző elv jelenik meg. Mint a kötet szerkesztője, Zsilinszky Éva felhívta rá a figyelmet, a hagyományörző elv is jelen van: Tótfalusi több esetben ír arról, hogy nem támogatja a bizonyítottan hibás alak felcserélését a helyessel, ha az már meggyökeresedett, például: „Sok van ilyen, amely már annyira megszokássá vált a használatban, hogy botránkozás nélkül nem lehet változtatnunk rajta, pl. *Betlehem* helyett *Bethléchem*, vagy *Aggéus* vagy *Haggéus* helyett *Chaggéus*, *Nehemiás* helyett *Nechemiás*, *Ezékiás* helyett *Chizkiás* stb. visszatetszően képtelenül fog hangzani.” (1697. G8v)

A *Ratiocinatio* újabb kiadása remélhetőleg hozzájárul majd, hogy Tótfalusi eredményei jobban beépüljenek a magyar tudománytörténeti és nyelvészeti gondolkodásba. Köszönöm Fekete Csabának a fordítás közléséhez való hozzájárulást. Az Országos Széchényi Könyvtár részéről nyújtott segítségért Stemler Ágnesnek tartozom hálával. Köszönetet mondok Zsilinszky Évának, a sorozat és benne a jelen kötet szerkesztőjének, aki bátorító észrevételeivel és előrevívó megjegyzéseivel segítette munkámat.

C. Vladár Zsuzsa

Tótfalusi Kis Miklós munkájának hebraisztikai vonatkozásai

Tótfalusi Kis Miklós a nagyenyedi kollégiumban kezdi meg héber tanulmányait. Hébertanárával azonban nincs megelégedve, ahogy erről egy 1673-ban kelt levél tudósít.¹ A levelet a nagyenyedi kollégium diákjai írták, és arról panaszkodnak benne, hogy gyenge hébertanáruk heti 4 órában sem tud haladni az anyaggal, így kénytelenek autodidakta módon a „néma mesterektől” tanulni: Buxtorftól, Münsterstől, Forstertől, Sanctus Pagninustól, Juniustól.² Tótfalusi az akkori diákok szokása szerint egy saját jegyzetet is kompilál e kiváló hebraisták nyelvтанаiból. Amszterdami éveiben pedig személyes kapcsolatot tart fenn a kor leghíresebb, héber kiadványokat megjelentető nyomdájával, az Athias-nyomdával. Később, 1698-ban kolozsvári nyomdájában maga is megjelenteti Alting héber nyelvтанát,³ amint ezt a Mentségben meg is említi.⁴

Tótfalusi Kis Miklós a magyar grammatikáról értekező munkájában (1697) igen sok nyelvi jelenséget a klasszikus héber nyelv jelenségeivel hoz párhuzamba, és nem ritkán magukat a nyelvészeti kifejezéseket is a héber grammatika fogalomtárából kölcsönzi. Ezzel az eljárásával azonban nem egyedül áll a korban. A héber grammatikai (hangtani, alaktani) sajátosságok analógiája, valamint a héber terminusok alkalmazása a magyar nyelvészeti jelenségek leírására komoly hagyományokkal bír már a XVII. század 2. felében. A kölföldi egyetemeken hebraisztikát tanult tudós elit számára világos, hogy a klasszikus latin nyelv mint kizárlagos minta, továbbá a latin kategóriarendszer átvétele nem elégséges valamennyi magyar nyelvi jelenség lefedésére.⁵

Tótfalusi annyiban azonban jótékán számít, hogy némely kifejezést egyáltalán nem magyaráz, hanem természetesen, szinte már bevett gyakorlat szerint, rutinos módon használ. Ilyen pl. az alaktani részben, a névszótározás témakörében a magyar birtokos személyjelezésnek a birtokos–birtok viszonylatába történő elhelyezése. A héber grammatikák a birtoklást kifejező szerkezetet és a birtokos szuffixumok kérdéskörét együttesen tárgyalják, hiszen a birtokos szuffixumok előtti relatív névszót többnyire egybeesik a morfo-szintaktikai egységet alkotó *status constructus*-os szerkezet birtok-tagjának tővével. Pl. ’a király háza’ szerkezet héberül: בית המלך (*bét ha-melekh*), és pl. ’a házam’: ביתי (*béti*), míg a ’ház’ szuffixum nélküli alap- (szótári) alakja: בית (*bajit*).

Tótfalusi tehát a két morfológiai jelenséget egymáshoz viszonyítva mutatja be, de nem interpretálja, honnan modellezi az eljárását, a héber alaktani egybeesésre, illetve a nyelvészeti deskripció azonosságára még csak célzást sem tesz; az együttes tárgyalást evidenciaként kezeli.

A birtokos személyjeleknél továbbá Tótfalusi névmási eredetet feltételez, amely szintén észszefűggésbe hozhat egy héber grammatikai sajátossággal.⁶ A birtokos szuffixumokat a héberben ugyanis névmásokból származtatjuk, közhítség viszont a Tótfalusi-féle leszámaztatáshoz képest, hogy ezek személyes, nem pedig birtokos névmások. Tótfalusi eljárása tehát abban a vonatkozásban a héber grammatikákban szokásos levezető metódusnak tekinthető, hogy a *pronomen affixum* státusza a *pronomen separatum*mal való relációban értelmezhető.⁷

Ugyancsak evidenciaként kezeli, s ez a magyar nyelvészeti felfogásban is bizonyos fokú elterjedtségre vall, hogy az ún. alapszó tőgyök-ként felelteti meg.⁸ A szóban forgó szakszó a

héber szavak három gy◌kmássalhangz◌ra visszavezetett alapalakjának a megnevezése a latinizált héber grammatikákban, amely a magyar nyelvtanír◌ hagyományban az igék kijelentő m◌d◌jelen idejű egyes szám harmadik személyű alakját hivatott jel◌lni.

Újítása azonban nemcsak a már meghonosodott (vagy mind inkább elfogadottá vál◌) héber alaktani jelenségek és szakkifejezések magát◌ értetődő anal◌giás használata terén mutatkozik meg, hanem abban is, ahogy a héber igit◌rzszi műk◌ddéssel és héber nevekkal operál.

T◌tfalusi ugyanis a bonyolult magyar igeragozás szemléltetésében a héber igeragozás egy jellemző jegyére, az ◌n. igit◌rzszek szerepére támaszkodik. Konkrétan ugyan csak a *qal* és a *pi'él* igit◌rzszeket nevezi meg a leírásban, de ezt éppoly természetes m◌don teszi, mint ahogy a névsz◌ragozás héber párhuzamaival él. Sőt, odáig megy a rokonításban, hogy egyenesen a héber terminusokat használja a magyar nyelvi jelenségekre, *qal*-nak nevezi az általános (alanyi) ragozást, *pi'él*-nek a határozott (tárgyas), és kissé k◌vetkezetlen◌, az ikés igék ragozását is. Fontos azonban lesz◌gegni, hogy ő maga nem osztályozza műszavakkal a ragozási sémákat, pontosabban: még a funkci◌k szerinti megoszlást sem taglalja, tehát nem t◌ntet fel általános–határozott, alanyi–tárgyas, ikés–iktelen oppozíci◌kat (vagy ehhez hasonl◌ általánosításokat–◌sszegzéseket) mint fogalmi kateg◌riákat, hanem kizár◌lag az igei személytelgődések alapján differenciál. A latin nyelvű magyar kategorizáci◌ és kateg◌riamegjel◌és helyett tehát a héber kategorizáci◌hoz és elnevezésekhez folyamodik. Bonyolítja továbbá a szisztémát, hogy a héber igit◌rzszek funkci◌ját vagy nem ismeri fel teljesen precízen, vagy, mivel nem alkalmasak az adott magyar igeragozási jelenségek illusztrálására, nem megfelelően alkalmazza a mintát. A héberben az igit◌rzszek ugyanis az akci◌minőségért felelnek, a magyar igeképzőkh◌z hasonl◌ szerepet t◌ltenek be. A *qal* ('k◌nnnyű') az egyszerű, dinamikus (tárgyas és tárgyatlan) és statív jellegre utal, a *pi'él* igit◌rzs faktitív–rezultatív, intenzív, a cselekvés tárgyát nyomatékosítja, a műveltetés elszenvédőjére ◌sszpontosít◌ árnyalattal. T◌tfalusi ugyanakkor főként a konjugáci◌tárgyk◌rébe helyezi át a magyarítással az igit◌rzszi minőséget. A héberben a konjugáci◌ nem az akci◌minőséget, hanem az aspektualitást jel◌li.

Val◌di n◌vum tehát, hogy T◌tfalusi a *qal*- és a *pi'él*-beli funkci◌kat bevezeti a magyar alaktani vizsgál◌dásokba,⁹ tágabb értelemben a magyar grammatikairadalomba, de az, hogy helytelen◌ használja, illetve keveri a fogalmakat, arr◌ tan◌skodik, hogy nem letisztult számára a héber igeragozási rendszer, valamint akár azt is jelezheti, hogy a magyar–héber igeragozási komparatisztika általában véve sem mentes az anomáliákt◌l.¹⁰

Bár k◌n◌n sz◌fajtnai csoportként a partikulákat nem tárgyalja,¹¹ érdemes megemlíteni, hogy az igeragozás bemutatása során a héber kérést, felsz◌lítást, buzdítást nyomatékosít◌ sz◌cskát (נָ [ná ']) milyen spontán m◌don – és ugyancsak kissé pontatlanul – felelteti meg a felsz◌lít◌m◌d◌, 2. személyű igei végződéssel. Ismételten az a benyomásunk támad, hogy T◌tfalusi sokat tud a héber grammatikáról, de nem a maga szisztematikusság teljességében.

Az alaktan után a k◌vetkező nagy témak◌r, amelyet T◌tfalusi a helyesírás kapcsán érint, a hangtan. A héber hangtannal val◌reláci◌motiváltabb T◌tfalusinál, mint az alaktani ◌sszevetés, mivel a bibliafordításban szereplő, héber hangalakkal rendelkező tulajdonnevek átírása a kiindulási alapja. Példái, jellemzései a héber fonémák kiejtésbeli, illetve betűkként a helyesírásbeli viselkedéseiről, egytől-egyig arr◌ vallanak, hogy biztos ismeretei vannak a héber alefbét és fonetika ter◌letén.

Elsőként az ◌n. *begadkefat*¹² fonémákat említi: בגדכפת.¹³ T◌tfalusi a hivatalos héber, mnemotechnikai jellegű elnevezést („*begadkefat*”) használja a hangtani csoport leírására, de párhuzamosan, némiképp pontatlanul, általánosságban „hehezetes hangok”-ként is aposztrofálja őket. Kizár◌lag a tulajdonnevek átírásával ◌sszef◌ggésben vizsgálja a jelenséget.

A héber *begadkefat*okhoz egy allof◌n váltakozás k◌tődik, amelynek lényege, hogy meghatározott fonetikai helyzetben e fonémák explozívaként vagy spiránsként is realizál◌dhatnak.

Tótfalusi a helyesírási előírások mérlegelésénél a *begadkefatok* csoportjáról, valamint a hozzájuk kapcsolódó hangtani szabályosságról komoly értekezésbe kezd.¹⁴ Szűkebb értelemben „hehezetes”-nek nevezi a spiráns allofónt, másutt: „dages lenis [lene] nélkül írandóknak”, és definiálja, hogy melyek azok a pozíciók, amelyekben létrejön. Így fogalmaz: „a héber nyelvtan szabályaiból kell megtanulni, ti. hogy elmarad a hehezet szóelején, ha az előző szó nem nyugvóhangot jelölő betűre vagy nem is hosszú magánhangzóra végződik, szóközben is nyugvóswa után.”

Bár a fogalmi nem egyértelműen feleltethetőek meg a héber grammatikákban ma használatos kifejezésekkel, a példái alapján valószínűnek látszik, hogy a „nyugvóhangot jelölő betűk” az ún. *mater lectionis*ok, azaz olyan konzonánsok vagy szemikonzonánsok, amelyek hosszú magánhangzók jelölésére szolgálnak, és mint ilyenek, „elveszítik” a mássalhangzók értékét.¹⁵ Mivel nem kell *mater* ahhoz, hogy egy magánhangzók hosszú legyen, köztük is felveszi a hosszú magánhangzók kategóriát. Tótfalusi értelmezése szerint tehát: szóelején nem „hehezetes”, azaz explozív a *begadkefat*, ha az előző szó nem hosszú magánhangzóra (vagyis tkp. mássalhangzóra) végződik. Szóbelsejében, mint látjuk, a „nyugvóswa” jelenléte a kritériuma ennek. Ahogyan a neve is mutatja, ez a félhangzótípus szintén a mássalhangzók (szótag)végződést implikálja. Tótfalusi *sʷáʿ quiescens*ként használja a terminus technicus, és erre a szakkifejezésre is így utal, mintha az olvasók számára ismert, tudott lenne a szerepe, működése. Nem fejt ki ugyanis, hogy leginkább a helyesírásban, az írásképp szempontjából van jelentősége, hiszen fonetikailag zéró-fokot jelöl, önálló fonémaértéke nincs. A *sʷáʿ quiescens* szerepét ennek megfelelően így definiálhatjuk, hogy lezár egy szótagot egy másik, mássalhangzóval kezdődő szótag előtt, miközben „megakadályozza” az írásképpen, szóbelsejében, két mássalhangzók egymás mellett állását, ejtésben az esetleges összefonódását. Fontos azonban leszögezni, hogy bár írásképileg így működön elválasztja a *sʷáʿ quiescens* a két mássalhangzót, önálló fonémaérték nélkül azonban a szókiejtésében tényleges mássalhangzótörődés jelöl, illetve generál. Tótfalusi továbbá nem állítja szembe a „nyugvóswa”-t az ejtésben is ténylegesen félhangzóként funkcionáló párjával, az ún. *sʷáʿ mobile*vel (‘mozgóswa’-val), amely a *begadkefatok* spirantizációjáért is felelős. A „dages lenis” (ma a bevett, elterjedt *terminus technicus* alapján: *dages lene*) mibenlétét sem taglalja, mégis világos, hogy jól érti: arról a jelről (kis pontocskáról) van szó, amelyet a *begadkefat*-betűkbe kell írni – a megfelelő fonetikai pozíciókban – az explozív-allofón realizációjának esetén.

Szorosan talán nem tartozik a tárgyhoz, de indirekten mindenképp: a *dages lene*vel írásképileg megegyező jel: a *dages forte* (Tótfalusinál: *Dagesch Fortis*), amely funkció szerint a kettőzhető mássalhangzók geminálásáért felelős. A *dages fortés begadkefatok* az explozív allofónjukat kettőzik, a spiráns allofón ugyanis nem tud geminálódni. A kapcsolódási, érintkezési terület a *dages forte* és a *begadkefatok* között tehát ebben áll, Tótfalusi ugyanakkor nem említi a *dages fortét* a *begadkefatok*kal összefüggésben, amely mulasztás szintén jelzésértékű lehet.

Azt ugyan nem tudjuk rekonstruálni, hogy Tótfalusi csak azért nem magyarázza, azért nem fejt ki bővebben e nehéz és bonyolult hangtani kategóriát, mert pusztán érvként akarja felhozni a *begadkefatok*at az általa helyesnek, követendőnek tartott átírás védelmében, vagy talán azért nem, mert teljesen szakszerűen maga sem látja át a rendszert. Annyi azonban bizonyos, ha jól interpretáljuk az általa használt terminusokat, hogy a *begadkefatok* fonetikai természetével általában véve tisztában van, és meglehetősen tudományosan értekezik róluk, a számára elérhető tudományos terminológiával felhasználásával.

És itt jegyezzük meg, hogy Tótfalusi a *Ratiocinatio*-ban a héber szavakat héberül, héber karakterekkel jegyzi le.¹⁶ Mivel azonban pontozatlan az írásmód, azaz semmilyen mellékjel nincs feltüntetve a mássalhangzókön kívül, a *begadkefat*-jelenség megértésében a héber ere-

Mindazonáltal az átírási kategorizáció kapcsán is szembeűnik, hogy Tűfalusi tájékozott a héber hangtani kérdésekben, és ezt természetes hivatkozási alapnak tekinti az érvelésében: az átírási elvei alátámasztásához.

Továbbá nagy általánosságban elmondhatű, hogy Tűfalusi a Héber Bibliában meglűvű tulajdonnévi forma primátusát tartja szem előtt a Septuaginta-, s nyomán a Vulgata-beli előfordulásokhoz képest. A nevek kűvetkezetlen használata kapcsán – a nevek eltűrű alakjaival űsszefűgűsben – azonban csupán egyetlen alkalommal nevezi meg a Héber Bibliátű eltűrű variánsok lehetsűges lelűhelyűt, noha a kűvetkezetlensűgek háűterűben sokszor ěppen a kűlűnbűzű szűveghagyományok állnak. A meglűvű alakváltozatokat az esetek tűnyoműtűbb-sűgűben csupán regisztrálja vagy kritizálja, de az eltűrésűkre a magyarázatot nem prűbálja megkeresni, a tűbbfűle alakváltozat lehetsűges forrásait nem nevezi meg.

űsszességűben megállapíthatjuk, hogy Tűfalusi nem tudományos-filolűgiai-szisztematikus precizitással szándékozik bemutatni a héber grammatikai-helyesírási vonatkozáásokat. Stabil, megbízhatű héber tudásanyaggal rendelkezik ugyanakkor (amelybe nyilvánvalűan belefűrnek azok a pontatlansűgűk, kűvetkezetlensűgek, anomáliák is, amelyeket jűnűhány ěvszázad távlatábű kimutathatunk). Tűfalusi a stabil hűbertudását azonnal képes mozgűsítani, ha a magyar nyelvi-helyesírási jelensűgeket a hűberbűl vagy a hűberrel űsszevetve kívánja ěrtelmezni. A hűberrel valűűsszehasonlítás a *Ratiocinati*űban tehát ěgyűrtelműen a magyar grammatikai-helyesírási szabályok, elvek kifejtűsűt szolgálja. Így műdszerűre leginkább az intuitivitás, a spontaneitás jellemzű, a „célkűzűnsűg” hűbertudásárű alkotott pozitív elűőítűlet, és ennek megfelelűen a hűber fogalmak magátű ěrtetűdű használata. A természetes fogalomhasználat nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a latinizált hűber grammatikákű kűlűcsűnzűűt terminusokat magyarázat nélkű alkalmazza, hanem abban is, hogy a hűber betűk neveit nem tűnteti fel latin átírásban, pusztán a hűber betűt jegyzi le.

űjítása a XVII. sz.-i magyarországi keresztűny hebraisták, magyar nyelvűtaníűk, helyesírásiűk kűzűűt ěppen ebben áll: nem rendszert kíván alkotni, hanem a meglűvű hűbertudást praktikusán alkalmazni. A Tűfalusinál gyakorlatban manifesztálűdű hebraisztikai ismeretanyag implikálja, hogy a kor tudűsai számára a klasszikus hűber nyelvben valűjártasűgű: a Héber Biblia olvasása, fordítasa, és a hűber nyelvűtan magas szintű, kritikai tudása a műveltsűg része. A Héber Biblia nyelvűnek és a hűber nyelvűtannak az ismerete tehát a XVII. sz. utolsűűvtizedeiben, Tűfalusi *Ratiocinati*űjának metodikája legalábbis errűl tanűskodik, ěppűgy jellemzi a klasszikus műveltsűgű ěrtelmisűgi réteget, mint amennyire a latin és gűrűg nyelvben és irodalomban valűtájékozottsűg.

Koltai Kornűlia

Jegyzetek

- 1 A levél közlését ld. Dézsi 1900.
- 2 Dán Róbert részletesen felsorolja és értékeli, hogy melyek azok a héber grammatikák és lexikonok, amelyeket Tótfalusi ismert, tanult és felhasználó munkáiban, vö. Dán 1985.
- 3 Ez Jacob Alting *Fundamenta punctuationis Linguae Sanctae* (1654) című nyelvtanának a groningeni kiadással párhuzamos 3. kiadása, vö. Strbik 1999, 47. A témáról továbbá ld. Dán R. 1985, 36, Soltész Zoltánné 1985, 140.
- 4 Tótfalusi Kis Miklós 1697/1985. *Apologia Bibliorum. A Biblia védelmezése*. Hasonmás és fordítása magyar nyelvre. Fordította Fekete Csaba. Makkai László előszavával. A Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, Budapest, Jakó Zsigmond, 1974, Az erdélyi féniks, Kriterion, Bukarest, 194, ehhez az 59. jegyzet, 456.
- 5 A kérdésről bővebben ld. Telegdi 1990, továbbá C. Vladár 2004, 20–22 és 2008, 17–24.
- 6 Lásd a jelen fordítás 9. jegyzetét!
- 7 A *pronomen affixum* és a *pronomen separatum* jelenségének felismerése és alkalmazása a magyar nyelvban és grammatikairadalomban (magyarul: kapcsolt névmás és önálló névmás) az egyik olyan tipikus alaktani kategória, illetve terminus technicus, amely a héber nyelvtan hatásával magyarázható. 1539-ben Sylvester János már használja a fogalmat a *Grammatica Hungarolatina*jában, vö. Telegdi 1990, 9–13; továbbá. C. Vladár 2004 és 2008.
- 8 A *radix* ('gyök') grammatikai műszónak és morfológiai kategóriának a héberből való eredeztetéséről és a kor magyar nyelvészeti munkáiban való elterjedtségéről ld. Telegdi: 1990, 14; C. Vladár 2004 és 2008.
- 9 Ugyanakkor a *qal* elnevezés már Szenczi Molnár Albert nyelvtanában (1610) is szerepel.
- 10 Nota bene: a *hif'il* igetörzsi nevet is megemlíti, igaz, hogy csak zárójelen, a kontextusba szervesen illeszkedő és indokolatlanul beillesztve, – a *hif'il* igetörzssel ugyanis nem magyaráz semmit, nem is analógiás alapon hozza. Viszont nagyon jellemző, hogy milyen szövegkörnyezetbe helyezi a fogalmat: „nem is beszélve a hifil [*hif'il*] alakról, amelyet mindenki ismer”. A „célközönység” bizonyos szintű hebraisztikai jártasságról tehát meg van győződve. A héber *hif'il* a cselekvés okára és végrehajtójára fókuszáló, aktív, kauzativ-műveltető igetörzs.
- 11 A szófaj felosztásba mind Szenczi Molnár Albert (1610), mind pedig Komáromi Csipkés György (1655) a ragozható szófajok mellett (*nomen, verbum*) harmadikként a *particula* kategóriáját veszik fel. A *particula* ragozhatatlan szófaj és gyűjtőkategória is egyben, amelybe a névszókön és igéken kívül az összes szófaj beletartozik. A szófajoknak e hármas alapfelosztása, továbbá a *particula* csoportjának ily módon való értelmezése héber mintára történik, vö. C. Vladár 2004 és 2008. Tótfalusi – elődjeivel ellentétben tehát – nem kategorizálja a szófajokat.
- 12 A héber hangalakban meghonosodott, ún. *begadkefat*-csoportelnevezést magyaros átírással-írásmóddal tüntetjük fel.
- 13 A *begadkefat*-ok latin betűs megfelelői, részben az ún. angolszász tudományos átírást követve, a következők: *b/v, g/g̃, d/d̃, k/kh, p/p̃, t/t̃*. A továbbiakban e tudományos rendszerre támaszkodva, de némiképp a magyar hang- és grafémakészlethez is igazodó saját átírásainkat szögletes zárójelben adjuk meg. Az angolszász átírási rendszert ld. Seow 1995, 1.
- 14 Természetesen az *allofön*, a *spiráns*, és az *explozív* kifejezések nem szerepelnek Tótfalusi szövegében, ugyanakkor nagyon sok példa kíséretében magyarázza a *begadkefat*-okhoz kapcsolódó szabályszerűségeket.
- 15 Értelemszerűen a *mater lectionis* szakszó sem jelenik meg Tótfalusinál.
- 16 Sylvesternél és Szenczinél előfordulnak héber betűk, illetve héberül írt szavak, Komáromi azonban csak két szó esetében közli a héber hangalakot, de azt sem héberül, hanem latin átírással.
- 17 Mivel a helyesírásban az egyetlen támpont az *allofön*-realizációra, mint láttuk, a *dages lene* jelenléte.
- 18 A megfeleltetést csupán mássalhangzók esetében tudjuk korrekt módon, megközelítő pontossággal elvégezni, hiszen magánhangzók nincsenek jelölve a héber szavakban.
- 19 A *tét* *ṭ* [*t̃*] emfatikus hang (dentális emfatikus explozíva). Kiejtése idővel fokozatosan egybeesett a *begadkefat*-csoport *ṭ/ṭ̃* [*t̃/t̃̃*] fonémájának ejtésével. A fonetikai meghatározásokban Sáenz-Badillos munkájának hangtani leírására támaszkodunk (1996², 18–19.).
- 20 A *szin* *ṣ* [*sz*] (dentális zöngétlen lateralizált hang) *sz*-nek ejtendő. Betűjele megegyezik a *sin* *ש* [*s*] hang (prepalatális zöngétlen spiráns) grafémájával, a két hang különbségének jelölésére a diakritikus jel (bal, illetve jobb fűlő sarakban lévő pontocska) szolgál. Ha az írásmód pontozatlan, a két különböző fonéma írásos jelölése egybeesik. Mégsem valószínű, hogy Tótfalusi ne tudta volna, hogy az adott szóban – tulajdonnévben – melyik fonéma szerepel. Sokkal inkább az tűnik valószínűnek, hogy az *sz* hangot jelölte *s*-ként. Vélhetően ugyanez történik a *számekh* *ס* [*sz*] esetben is, melynek ejtése (mint dentális zöngétlen spiráns) eredetileg különbözhetett némiképp a *szin*-étől, idővel azonban a különbség a két hang ejtése közt megszűnt.
- 21 A *kaf/khaf* *כ/כ̃* [*k/kh*] ejtése a fonetikai helyzettől függően vagy *k* (ún. dorzo-palatális zöngétlen explozíva), vagy olyan, mint a *hét*-é *ח* [*h*], a német *ch*-nak megfelelő (azaz a faringális zöngétlen spiráns realizációja). A *qóf* *ק* [*q*], ejtése *k*, de az írásmódja arról tanúskodik, hogy eredeti kiejtése az emfatikus *q*-nak (dorzo-palatális emfatikus explozíva) megfelelő lehetett.
- 22 Az *'álef* *א* [*'*] torokhangzó (laringális zöngétlen explozíva), éppúgy nem ejtendő, mint az *'ajin* *א* [*'*], amely szintén torokhangzó (faringális zöngés spiráns). Hagyományosan csak a hozzájuk tartozó magánhangzót ejtjük ki.
- 23 A *hét* *ח* [*h*] ugyan torokhangzó, miként a *hé* *ה* [*h*] is, de míg az előbbi faringális zöngétlen spiráns, az utóbbi laringális zöngés spiráns. Két különböző helyen képezzük tehát őket, és zöngésség tekintetében is eltérnek egymástól.

M. Tótfalusi Kis Miklós¹

**SZÁMVETÉS
A HELYESÍRÁSRÓL**

(1684) 1697²

III. RATIOCINATIO de Orthographia eo modo, quo sparsim in nostris Bibliis exhibetur, instituenda, vel ad minimum DISCURSUS,

Quo enervatur censura illorum, quibus nauseam vel risum movent præcisiuitates nonnullæ in Orthographia nostrorum Bibliorum observatæ.

I. Sufficeret fortasse ad hoc sola hæc Ratio: Quæd non nos primi id fecimus; sed jam dudum docti & magni Viri, qui etiam in vera Hungaricæ lingvæ intelligentia laudem suam posuerunt, nobis in eo præiverunt: quibus debemus ferè omnia, quæ maximè in hoc genere obnoxia sunt censuræ insvetorum. Cum dolore sanè admiramur, ea, quæ aliis laudi; nobis vitio verti. Cûram lingvæ & sermonis puritatem in nemine adhuc improbarunt ab antiquo quacunque in lingua, nec unquam sequi turpe fuit illos; qui rectè loquendi & scribendi studium voce vel exemplò commendarunt: an non ergo indignum est, risui esse nos, siquid in Orthographia mutuamus ab iis, quos optimos omnium Hungaros, idest accuratissimos lingvæ Hungaricæ Criticos fuisse omnes agnoscunt & fatentur? Illorum enim etsi non omnes omnia, quidam tamen hoc, quidam illud peculiariter observarunt, & constanter in suis operibus sequuti sunt, paucaeque à nobis inventa, & hîc usurpata. Cavimus verò (quântum fieri potuit) ab iis, quæ doctorum Virorum alter alteri, tanquam nimis curiosa, exprobravit: *Omne enim nimium nocet*. Euphoniæ igitur habendam rationem censuimus in talibus: *babbal, vaddal, renddel*, (Nomen, aliter enim scribitur verbum *rendel* ordinat) *tsússal, faggal, fâmmal, Pappal* &c. In quibus Postpositionis *val* (quod est à *vèle*) prima Consonans expeditionis pronunciationis ergò mutatur in proximam Nominis (tanquam dignioris) Consonam; adeo, ut absonum sit sic tentare scribere vel pronunciare: *bab-val, vad-val, rend-vel* &c.

In illis autem, quæ vel sola tacita consensione probata nullus improbare ausus est, admirationi est omnibus cum accurato suo Hungarismo Petr. Pázmány, Alb. Molnár, St. Gelei, Paul. Medgyesi, Joh. Apáczai, &c. qui ad emendationem multorum in lingua Hungar. abusuum & corruptelarum vel Grammatica conscripserunt, vel in aliis operib⁹ suis verum & genuinum Hûgarismum, stylò suò adumbrarunt: & conquesti de multis abusuibus exemplò suò præiverunt, ut inducere possent gentem ad curam

F

ram

SZÁMVETÉS

A HELYESÍRÁS
AZON MÓDJÁRÓL,

AMINT AZ A BIBLIÁNKBAN SZÓRVÁNYOSAN TALÁLHATÓ, AVAGY LEGALÁBBIS

ÉRTEKEZÉS,

AMELY ELERŐTLENÍTI MINDAZOK BÍRÁLATÁT, AKIK SZÁMÁRA A BIBLIÁNKBAN ÉSZLELHETŐ
SZABATOSSÁGOK UTÁLATOSAK VAGY NEVETSÉGESEK.

I. Talán erre ez az egyetlen ok is elegendő lenne, hogy nem elsőnek követtünk el ilyet, megtették már előbb ama tudós nagy férfiak, akik dicsekedhettek a magyar nyelv igaz értelmezésével is. Nekik tartozunk, csaknem mindazzal, amit a hozzá nem értők bírálata leginkább elmarasztal.

Fájdalommal csodálkozunk azon, hogy másoknál az dicséretes, amiért minket hibáztatnak. Ősidők óta nem hibáztatták senkinél a nyelvi gondosságot és a beszéd-beli tisztaságot semmilyen nyelvben, s nem volt csúfság olyanokat követni, akiknek szava és példája a helyes beszédre és írásra törekvést ajánlotta. Nem méltatlan-e tehát, hogy minket nevetségesnek tartanak, mert átvettünk helyesírásunkban azoktól, akiket a legjobb magyaroknak és a magyar nyelv leggondosabb megítélőinek tart és ismer el mindenki? Mert ha nem is minden tőlük való, mégis egyesek ezt, mások azt már különösképpen észrevételezték és munkáikban következetesen követték, kevés az, amit mi gondoltunk ki és alkalmaztunk itt. Óvakodtunk olyasmiktól, amennyire lehetett, amiket egyik tudós férfiú a másiknál helytelenített, mert túlságosan különleges, hisz jóból is megárt a sok.

A jóhangzás volt tehát az ok, amit figyelembe vettünk ilyeneknél: *babbal*, *vaddal*, *renddel* (főnév, a *rendel*, ordinat ige másként íródik), *csúffal*, *szaggal*, *számmal*, *Pappal* stb. Ezekben a *val* utánjáró³ (mely a *véle* szóból való) első magánhangzója az előző (és rangosabb) főnév utolsó mássalhangzójához hasonul a jobb ejtés kedvéért, különösen azért, mert rossz hangzású volna, ha így próbálnánk mondani és írni: *bab-val*, *rend-vel*, *vad-val* stb. Ezekben pedig, amiket (akár csupán hallgatólagos egyetértés lévén) senki meg sem kísérelt helyteleníteni, csodálták Pázmány Péter, Molnár Albert, Gelei István, Medgyesi Pál, Apáczai János⁴ és a többiek pontos magyarosságát, kik a sok hibát és nyelvromlást javítva a magyar nyelvben vagy nyelvtant írtak, vagy egyéb műveikben tükrözték stílusukkal a valódi és eredeti magyar nyelvet, s panaszkodva a sok hiba miatt, jó példával jártak elől, hogy a nemzetet a gondos

ram lingvæ suæ habendam, tum in loquendo, tum in scribendo. Quem ipsorum conatum pauci quidem damnârunt; sed tamen pauciores sequuti sunt.

Ego cùm talia legerem, fateor, & ipse leviter præterii, nec ullatenus in animum induxi, eos in talibus sequi: nam licet vitia esse agnoscerem, quæ ipsi talia esse monstrabant; tamen quia sciebam non esse privati alicuj⁹ inveteratas loquendi & scribendi consuetudines omnium animis eximere, & solus ego frustra iis uti tentarem, quibus non uterentur in communi, malui & ipse cum errante turba errare. Cogitabam interea, nullam potuisse dari præsentiorẽ viam, quàm si Viri illi sua consilia efficacia reddere potuissent, quàm si Typographos omnes sui sequaces reddere potuissent; ut illi ipsos imitati, libros omnes, potissimum, qui manibus omnium teruntur, impressissent secundum ipsorum Orthographiam. Sic, quia gens illa vulgò magnâ ducitur reverentiâ erga impressionem, seu omne illud, quod typis impressum videt, persuadens sibi, illud ingenio & arte elaboratum esse, nec quicquam temere ibi factum, vel (prout scribere pennâ fluenter solemus, susque deque habentes leges Orthographiæ, nec multum curantes, utrum hoc vel illud regulariter cadat, modo intelligi possit) ex inconsiderantia, facile etiam ea cerebro uniuscujusque imprimerentur, & impressio talis in usum ea transferret. Sed quia Typographi laboriosum viderunt esse, ut à tritis sibi viis desciscerent, semet invicem sibi Regulis adstringerent, & imprimis Grammaticæ discendæ manciparent; ideo nihil tale ab ipsis præstitum est: atque hinc factum est: quod talia consilia & conatus bonorum Virorum in fumum abierit. Ego igitur cùm fatis eò me adductum viderem, ut status ille mihi capeffendus sit, nempe rem Typographicam tractandi (in quo genere qui excellere volunt, debent etiam Orthographiæ curiosi sectatores esse) & proximè cùm hoc imprimendi negotiò jam in manus susceptò, in ipsâ correctione me exercerem, fortè fortuna obtulit & adjunxit mihi tales socios, qui & ipsi bonorum Hungarorum observatores jam dudum fuerant; qui hac oblata occasione ~~exhibuerunt~~ illorum, idest rectè loquendi & scribendi studium commendare cœperunt; adeo, ut ego me adduci paterer, alioqui etiam non difficile, ad id, ut & ipsos agere permitterem, & ipse agerem in hoc genere saltè aliquid, à communibus vulgi abusibus selectum. Dico aliquid, nam (ut suprà) non omnia, quæ Critici Hungari præscribunt, vel sequenda docent, in vulgus protrudimus, quia hoc repentinum & violentum for-
tasse

írott és beszélt nyelvhasználatra rábírnák. Eme igyekezetüket kevesen kárhoztatták, de még kevesebben követték őket.

Megvallom, ilyeneket olvasva magam is könnyedén átsiklottam rajtuk még akkoriban, és föl sem ötlött bennem, hogy őket kövessem ezekben a dolgokban. Elismertem bár, hogy amit kimutattak, az valóban hiba, de mivel tudtam, hogy nem egy ember feladata kiirtani mindenkiből a beszédben és írásban meggyökeresedett hagyományokat, és hogy egyedül hiába próbálnék olyat, ami általánosan nem használatos, ezért inkább én magam is a tévedő tömeggel együtt akartam tévedni. Gondolkoztam közben, hogy jobb módja nem lett volna annak, hogy ama férfiak tanácsa hathatós legyen, mint az, ha az összes nyomdászt a követőjükké tudták volna tenni, s ők utánozván azt, az ő helyesírásuk szerint nyomtatták volna az összes könyvet, különösen a közkézen forgókat. Így, mivel ez a nép általában nagy tisztelettel övezi a nyomtatást és mindazt, amit nyomtatásban lát, elhitetvén magával, hogy az értelmesen és hozzáértéssel készült, s semmit sem tettek benne elhamarkodva és meggondolatlanul (mint amikor folyékonyan szoktunk írni tollal, nem törődve a helyesírás szabályaival, s nem sokat ügyelve arra, hogy ez vagy az szabályosan legyen, csak meg lehessen érteni), mindenkinek könnyen az agyába vésődnének ezek, s az ilyen nyomtatás átvinné őket a gyakorlatba.

De mert a nyomdászok fáradtságosnak találták, hogy a járt útról letérvén szokatlan szabályokkal korlátozzák magukat, és főleg a nyelvtan tanulására fogják magukat, ezért nem tettek hát semmi ilyet. Ezért történt, hogy a jó férfiak efféle tanácsai és fáradozásai a füstbe mentek.

Én aztán látván elrendelt sorsomat, hogy hivatásul a nyomdászattal való foglalkozást kell elfogadnom (amelyben ha valaki ki akar tűnni, annak gondosan követnie kell a helyesírást), és amikor nemrég⁵ már e munka kinyomtatásához fogván éppen a hibák kijavításával foglalkoztam, a szerencsés véletlen olyan társakat hozott eléem és adott mellém, akik maguk is már rég az említett jó magyarok követői voltak, s akik ez alkalomból azok gondosságát, vagyis a helyes beszédre és írásra való törekvést kezdték figyelmembe ajánlani, olyannyira, hogy hagytam magam (noha nem könnyen) arra rávezetni, hogy nekik is megengedjem ezt tenni, s magam is tegyek e téren legalább valami olyat, ami eltér a köznép nyelvi hibáitól. Valamit, mondom, mert nem mindennel hozakodtunk elő (mondtuk főtebb), amit a magyar értelmezők előírnak vagy követendőnek tanítanak, mivel a hirtelenség és erőltetés

tasse offenderet multos vel omnes; sed cum iudicio facta eorum discretione, pauca ex multis, ea que non ubivis rigide usurpara, placuit huic operi quasi interspergere, ut sic quasi non sentientes, sine offensa (saltem magna) in rectam viam perducere possint. Ita omnis assuefactio paulatim solet proficere, & consuetudo arte, non vi flectenda.

Ex eo genere sunt PRIMò: *Suffixa Possessiva* tertiæ Personæ, quorum vel in forma vel in suffigendi modo, seu constructione, errorem vulgi quia approbare non potuimus, sed nonnullibi immutavimus, sunt & erunt, qui nobis obloquantur.

Responsio præcedens si non sufficiat, dicimus.

II. Suffixorum nominatorum occasione creberrimum fieri loquendi & scribendi abusum: nempe confunditur Singulare cum Pluralis vel vice versa, contra Regulam omnium nationum & linguarum, & contra legem ipsius etiam naturæ. Hoc antequam dilucidetur, termini explicandi sunt: Dicim⁹ ergò.

Suffixum Singulare Singularis (possidentis nempe) cum scilicet Suffixum ita naturâ comparatum est, ut suum Subiectum (seu Nomen vel Pronomen, cui suffigitur) Singularis Numeri refert ad Singulare Possidens; *Singulare Pluralis*, quod ad Plurale Possidens. *Plurale Singularis*, quod Plurale Subiectum ad Singulare possidens refert; *Plurale Pluralis*, quod ad Plurale possidens. Exempli horum per omnes personas: Primi modi: *Láb-om*, *Láb-ad*, *láb-a*, vel *láb-ja*. Secundi: *Láb-unk*, *láb-otok*, *láb-ok*. Terti: *Láb-aim*, *láb-aid*, *láb-ai*. Quarti: *Láb-aink*, *láb-aitok*, *láb-aik*.

Contra Primum modum erratur ergo, cum Singulare Suffixum suum Subiectum Singulare refert ad Plurale possidens, ut: *Embereknek fokása*, *Angyaloknak serege*, *Füvöknek nyájja*, &c. pro *fokások*, *seregek*, *nyájjak*. Hoc Suffixum ordinariè suum subiectum refert ad Singulare possidens, ut: *Embernek fokása*, &c. aliter ergo debet effectui, cum idem subiectum ad Plurale possidens refertur. Perinde enim est, acsi diceret: Consuetudo illorum, *Az ő fokása*: seu cum Substantivo (quod idem est tertiæ Pluralis) Consuetudo hominum, *Embernek fokása*; vel contra acsi dicerem: *Embernek fokások*. Nam non magis rectè jungo Singulare Suffixum cum Plurali, quàm Plurale cum singulari.

Error etiam fit contra Tertium modum, cum Plurale possessum annectitur possidenti Plurali per Suffixum *Plurale Singularis*: e. g. *Embereknek fia*, *Profétáknak irásai*, *Oroszlánok-*

talán sokakat sértene, vagy éppen mindenkit, de miután józan ítélettel válogattunk, a sokból keveset, s azt sehol sem szigorúan alkalmazva, mintegy elhintettük ebben a műben, hogy így szinte észrevétlenül, neheztelés (vagy legalábbis nagyobb neheztelés) nélkül rávezessük az embereket a helyes útra. Minden megszokás így fokozatosan szokott elterjedni, s a hagyományt ügyességgel, s nem erőszakkal kell megváltoztatni.

ELŐSZÖR: Az első dolog az ilyesmikben a harmadik személyű birtokos toldalék, mivel ennek alakját, illesztését és képzését tekintve nem lehetett az általános hibát jóváhagynunk, hanem sokhelyt megváltoztattuk, ezért vannak s lesznek, kik ebben ellenünk szólnak.

Ha nem elegendő az előző válaszul, még elmondjuk:

A nevezett toldalékokkal hibáznak legsűrűbben, beszédben és írásban, összezavarják az egyes számot a többessel, s fordítva, minden nép és nyelv szabályai ellenére, s magával a természet törvényével ellentétben. Mielőtt ezt megvilágítjuk, meg kell magyaráznunk a szakkifejezéseket. Haladjunk sorjában.

Egy birtokos – egy birtok: ti. ez a toldalék természettől fogva úgy van megalkotva, hogy az egy birtokot (vagyis a főnevet vagy névmást, amelyhez toldva van) egy birtokosra vonatkoztatja.⁶

Több birtokos – egy birtok: több birtokosa van.

Egy birtokos – több birtok: több birtok tartozik egy birtokoshoz.

Több birtokos – több birtok: több birtokosa van.

Ezek példái minden személyben: először: *láb-om, láb-od, láb-a vagy láb-ja*, másodszor: *láb-unk, láb-atok, láb-ok*, harmadszor: *láb-aim, láb-aid, láb-aik*. negyedszer: *láb-aink, láb-aitok, láb-aik*.

Az elsőként említett szabály ellen vétkeznek tehát, mikor az egyes számú alany egyes számú ragja több tulajdonosra utal/az egyes számú toldalék az egy birtokot többes számú birtokosra vonatkoztatja, mint pl. *Embereknek főkája, angyaloknak serege, juhoknak nyájja* stb. – ahelyett, hogy *főkáfok, feregek, nyájok*. Szabályosan ez a toldalék egyes számú birtokosra vonatkozik, mint *embernek szokása* stb. – azt másként kell mondanunk, ha ugyanaz a birtok többes számú birtokosra vonatkozik. Éppúgy, mintha azt mondanám: *Az ő főkása, consuetudo illorum* [az ő szokásuk], vagy szintén többes harmadik személyű főnévvel: *Embereknek főkája*, vagy ellenkezőleg, ha így mondanók: *Embernek főkáfok*. Mert semmivel nem helyesebb az egyes számú toldalék kapcsolása a többes számmal, mint a többesé az egyes számmal.

A harmadik szabály ellen vétkeznek, mikor több birtok és több birtokos van, de ezt az egy birtokost több birtok ragjával kötik össze, pl. *Embereknek fiai, Profétáknak iráját, Orofzlánoknak*

nak fogairól, &c. Hæc suffixata, *fiai*, *irásai*, *fogai*, &c. regulariter pluralia sunt ad Singularia relata, e. g. *Embernek fiai*, *oroſzlának fogai*, &c. ergo de plurali aliter debent dici: quod non aliter fieri posse censuerunt Docti, quam additâ ad illud literâ *k*, quæ est naturale signum pluralis Numeri, & in talibus est Suffixum fractum ex Pronom. Possessivo *övék*. Fiunt enim omnia Suffixa ex Pronominum Possessivorum fragmentis, ita, ut ex Pronom. Possessivo radix ipsa, seu primum separaretur ab ipsa Derivati nota, & illud præcedat possessæ rei nomen, hoc sequatur, ut: *én beféd-em*, quasi dicas: *enyém beféd: te beféd-ed*, quasi *tiéd beféd: ő beféde*, quasi *övé beféd* (inter duas vocales est paragogicum v.) *mi befédünk*, quasi *miénk beféd: ti beféd-etek*, quasi *tiétek beféd: ő befédetek*, quasi *övék beféd* &c. & potest abesse interdum ipsum Primitivum à fronte; sufficit, & ponitur promiscuè solum Possessivi nota: seu, (quod idem est, ipsum suffixum Nominis à tergo adhærens, ut: *Elvégezém befédemet*. Hæc sunt igitur Suffixa Singularia Possessiva: Ex *enyém* est litera *m*, (cum sua vocali, quæ variat secundum præcedentem) ut: *ſolgám, befédem, kóm, hegedüm*, &c. Ex *tiéd* est *d*, ut: *ſolgád, beféded*, &c. Ex *övé* est *e*, quod est interdum *u*, & suscipit plerumque sociam Consonam *j*, factam ex paragogico *v*, Pronominis *övé*. Ex *miénk* est *nk*, ut: *ſolgánk* &c. ex *tiétek* est *tek* vel *tok* (nam & hæc facilis est variatio) ut: *ſolgátok, befédetek*, &c. Ex *övék* est *ek* vel *ok* purum, ut: *befédek, ſolgájak* &c. Pluralia verò Suffixa sunt hæc: Ex *enyém* est *im*, ut: *befédeim* & contractè *befédim*. Ex *tiéd* est *id*, ut: *befédeid* vel *befédid*. Ex *övéi* est *i*, ut: *befédei, kapái, ebei*. Ex *miénk* est *nk*, ut *befédünk* &c. Ex *tiétek* est *itek*, ut: *befédeitek* &c. Ex *övéik* est *ik*, ut: *befédeik, lábaik, ebeik*, &c. In tertia Plurali debet esse regulariter litera *k*, quæ (ut dictum est) formalis & essentialis nota est Pluralis Numeri; *i*, verò solum est Suffixum Plurale ad Singulare possessum respiciens, ut Decreta Dei, *Istennek végeztései*: à quo distingvi debet Decreta Deorum, *Istenekek végeztései*. Sic: pedes hominis *embernek lábai*; pedes hominum *embereknek lábaik*, &c.

Error denique fit seu confusio Primi & Quarti modi, cum *Singulare Pluralis* (idest, quod Subiectum suum Singulare refert ad possidens Plurale) usurpatur pro *Plurali Pluralis*, ut: *Megmosák azoknak lábokat, tanítsák-meg az ő fiokat*, &c. Hujusmodi possessa, *Lábok, fiok, leányok, befédetek*, &c. scilicet cum non Absoluta sunt, sed in statu constructo, seu cum possessa sunt, Sin-

fogaitól stb. Az ilyen toldott alakok, mint *fiai*, *iráfi*, *fogai*, szabály szerint egy birtokos több birtokára vonatkoznak, pl. *Embernek fiai*, *orozlánnak fogai* stb. Másként kell tehát mondanunk többes számra vonatkoztatva. A tudósok értelmezése szerint ez úgy lehetséges, hogy még egy *k*-t teszünk a raghoz, ez ugyanis a többes szám természetes jele, s ilyen esetekben az *övék* birtokos névmásból tört le. Mert az összes [birtokos] toldalékok a birtokos névmások töredékéből lettek, úgy, hogy a birtokos névmásból kettéválik maga a gyök azaz az alapszó és a származékszót képző jel;⁷ az egyik követi, a másik pedig megelőzi a birtokolt dolog nevét.⁸ *Én bejzéd-em* annyi, mintha ezt mondog: *enyém bejzéd*; *te bejzéd-ed*, mintegy *tiéd bejzéd*; *ő bejzéd-e*, mintegy *övé* (két magánhangzó között *v* toldalékhanggal) *bejzéd*; *mi bejzéd-ünk*, mintegy *miénk bejzéd*; *ti bejzéd-etek*, mintegy *tiétek bejzéd*; *ők bejzéd-ek*, mintegy *övék bejzéd* stb. Elöl elmaradhat maga az alapszó, s elég csupán a birtokos névmásra utaló jel, vagyis (ami ugyanaz), a névszóhoz hátul kapcsolt toldalék, mint *Elvégezém bejzédemet*.

Tehát a következők az egyes számú birtokos toldalékok: az *m* (az *enyém* szóból), magánhangzójával, amely a megelőző szerint váltakozik, mint *szolgám*, *bejzédem*, *szóm*, *hegedüm* stb.; a *d* (a *tiéd* szóból), mint *szolgád*, *bejzéd-ed* stb., az *e* (az *övé* szóból) amely néha *a*, *s* többnyire *j* mássalhangzóval áll, mely az *övé* névmás *v* toldalékhangzójából ered; az *nk* (a *miénk* szóból), mint *szolgánk* stb., a *tek* vagy *tok*, itt is könnyű a hangzéváltozás (a *tiétek* szóból), mint *szolgátok*, *bejzédetek*; és az *ek* vagy *ok* (*övék*) tisztán, mint *bejzédek*, *szolgájok* stb.

Ezek pedig a többes számú toldalékok: *im* (az *enyéim*-ből), mint *bejzédeim*, összevontan *bejzédim*; *id* (a *tieid*-ből), mint *bejzédid* vagy *bejzédeid*; *i* (az *övéi*-ből), mint *bejzédei*, *kapái*, *ebei*; *nk* (a *miénk*-ből), mint *bejzédeink* stb.; *itek* (a *tiéitek*-ből) mint *bejzédeitek*; *ik* (az *övéik*-ből), mint *bejzédeik*, *lábaik*, *ebeik* stb. A többes szám harmadik személyben szabályszerűen *k* kell, amely, mint mondtuk, a többes szám alaki és lényegi jele, az *i* csupán az egy birtokos – több birtok toldaléka, mint *Istennek végezései*, *decreta Dei*, ettől meg kell különböztetnünk azt, hogy *Istennek végezései*, *decreta Deorum*, ugyanígy *embernek lábai*, *pedes hominis*; *embereknek lábaik*, *pedes hominum* stb.

Téves tehát az első és negyedik szabály összezavarása, amikor a több birtokos több birtoka helyett a több birtokos egy birtokát használjuk (vagyis azt, amikor az egyes számú toldalék a vele álló szót több birtokosra vonatkoztatja), mint: *Megmosák azoknak lábokat*, *tanítsák-meg az ő fiokat* stb. Az efféle birtokos szerkezetek: *Lábok*, *fiok*, *leányok*, *bejzédek* nem önállóan, hanem szerkesztetten⁹ állnak,

Singularia sunt, ad Pluralia relata, e. g. Abraham & Sara nati-
dem constituerunt Ilacum *filium suum*, *Isákot az ö fiaikat*; aliter
igitur debet efferi hoc: filios suos, nimirum *az ö fiaikat*, vid.
Encyclop. J. Ap. passim usurpata talia.

Hæc inquam, & id genus alia licet sciamus à Grammaticis
& Criticis Hungaris sedulo inculcari, & quamvis videamus etiã
per leges omnes, & Grammaticæ, & naturæ, necessariò ita debe-
re fieri & aliter vitiosam locutionem & scriptionem esse; tamẽ
quia ab usu vulgari aliquo modo abhorrent, ut aliqua cautela u-
tamur in instillandis talibus pro Regula hæc Prophetæ verba pla-
cuit sequi: **וְעַר שָׁם וְעַר שָׁם** duntaxat hęc & ibi emendavim⁹;
plerubique indulsim⁹ consuetudini. Scilicet sufficere putavimus
per hæc tentare initium & fundamentum ponere assuetudinis.

Dices: Infveta hæc non posse jam in usum transferri,
cum ea unicuique tam insipida appareant.

Resp. 1. Cùm veterem & laceram tunicam exuis, & ejus
locò novam induis, sentis magnam diversitatem: scilicet illam,
quia diu gesseras, membris tuis longa assuetudine conciliatam
& adaptatam facilius patitur corpus tuum; quàm recentem,
quæ quia illi per omnia similis esse nequit, sed hac vel illa parte
angustior vel durior, ut min⁹ membris cedat, non sine aliqua
molestia & gravamine induitur corpori; sed tamen ideo non di-
cis, te perpetuò veterem illam gesturum, & nunquam novam
induturum: nam ratio svadet & dictat hanc illa, quoad essentiã
& usum meliorem esse, itemque speras, & brevì post experiris,
hanc quoque, sicut illa fuerat, us⁹ assuetudine familiarem &
convenientem tibi redditum iri. Etiam calceis Germanicis as-
sveti ubi cothurnos Hungaricos induimus de novo, vel contrã,
aliquid alieni prim⁹ sentimus; sed ideo tamen non abjicimus,
ubi ratio & occasio svadet: brevis enim est illa recentis mutatio-
nis molestia, moxque assvescimus, &c. Exempli veritatem in
nobis cerne, qui ex quo tempore hanc *exp. buia* urgere cœpim⁹,
tanto cum disgestu audimus & videmus jam abusus illos, quan-
to antea hæc genuina & recta, quæ nunc intinamus; vel quan-
to nunc cum fastidio audit vel videt hæc infverus quilibet. 2.
Si potuimus desvescere, quidni & assvescere? Non est abusus,
quin fuerit usus: & talia lingvæ vitia cum tempore introvenisse
putamus. Fuit tempus, quo & lingua Hungarica magis sibi
constitit invitiata, &c. 3. Neque adeo inusitata sunt hæc, cum
in vulgari sermone, tum in scriptione, & in ipsis etiam Bibliis
edit. Janſſ. ut penitus nova videri & haberi possint, e. g.

F ;

intue-li

vagyis több birtokoshoz tartozó egy birtok kapcsolatban, pl. Ábrahám és Sára örökösükké tették *Isákot az ő fiaikat*, Isacum, filium suum; tehát másként kell azt mondanunk, hogy *az ő fiaikat*, filios suos, lásd Apáczai János *Encyclopaediáját*,¹⁰ ahol ilyesmik elszórtan használatosak.

Tudjuk, hangoztattak ilyen és másfajta szabályszerűségeket a magyar nyelv értelmezői és nyelvtanítói, s bár látjuk, hogy ennek így szükséges lennie a nyelvtan és a természet összes törvényei szerint, máskülönben a beszéd is hibás, az írás is, mégis, mivel a közönség valamimód visszarettenne a másféle használattól, hogy óvatosan járjunk el ilyesmi sugalmazása közben, kedvünkre volt követni a próféta szavait: *Itt egy kicsi, ott egy kicsi*, שם זער שם זער [z^e’ér sám z^e’ér sám]¹¹ (Ézsaiás 28,10), mikor csak itt s amott javígtattunk, s legtöbbször engedtünk a megszokásnak. Ezt elegendőnek véltük ahhoz, hogy megkíséreljük az elkezdését és az alapvetését a reászoktatásnak.

Mondod erre: márpedig e szokatlan dolgokat nem lehet a használatba átültetni, ha senkinek nem fűlik hozzá foga.

Válaszom:

1. Ha levetsz egy régi és rongyos ruhát, s helyette újat öltesz, akkor nagy különbséget érzel, tudniillik azt, mivel sokáig viselted, s hozzáidomult és alkalmazkodott tagjaidhoz a hosszú megszokás alatt, a tested könnyebben eltűri, mint az újat, amelyet, mivel nem lehet mindenben hasonló, hanem ezen vagy azon a részen szűkebb vagy durvább, úgy hogy kevésbé enged a tagjaidnak, ezért nem lehet kellemetlenség és nehézség nélkül felhúzni. Mégsem mondod ezért, hogy örökké azt a régi ruhát fogod viselni, s újat soha nem öltesz, hiszen azt sugallja és diktálja az értelem, hogy ez amannál lényegét és a használatot tekintve jobb, s egyúttal reméled, s nemsokára meg is tapasztalod, hogy ez is, miként a régi, a használatához való hozzászokás által barátságossá és hozzád illővé vált.

Német cipellőhöz szokván, s újból magyar csizmát húzván, avagy fordítva, eleinte szokatlanak érezzük, de ezért mégsem vetjük el, mert meggyőződött az értelem és alkalom: rövid ugyanis a friss változásnak ez a kényelmetlensége, később hozzászokunk. Nézd meg a példa igaz voltát rajtunk kik, mióta sürgetni kezdtük ezt a szabatosságot, attól fogva irtózva halljuk-látjuk a már emlegetett hibákat, mint hajdan a ma már hirdetett természetes és helyes dolgokat, vagy milyen ellenszenvvel látja-hallja, akinek az ilyesmi szokatlan.

2. Ha le tudunk szokni, akkor miért ne tudnánk rászokni? Hiszen letévedni csak az igaz útról lehet: és úgy véljük, hogy a nyelv efféle hibái az idők folyamán szivárogtak be. Volt idő, mikor sokkalta hibátlanabb volt a magyar nyelv is stb.

3. Nem annyira szokatlanok ezek sem a közbeszédben, sem az írásban, sem a Jansonius-féle Bibliában,¹² hogy gyökeresen újnak lehessen őket tekinteni és tartani. Például

intueamur eum, quem errandi modum Primum posuimus, is non perpetuò committitur, sed crebrò: non enim semper ita scribitur: *pogányoknak földét*, sed interdum etiam rectè hoc modo: *pogányoknak földöket, vitézeknek seregeket, juboknak fámok* &c. & in usu communi hæc audiuntur. Si igitur nos agnoscentes, quòd prior vitiosa locutio sit, fecimus, ut crebris legerentur tales locutiones posteriori modo; an magnum peccavimus? an introduximus novum & inusitatum quid? Si verò consideremus Secundum & Tertium errandi modum (ubi utrobique in uno eodemque erratur, nempe in *tertia Plurali*, sed diverso respectu,) quoad eos quoque rectè loqui non est planè invetum etiam Biblii Janff. e. g. legitur scriptum interdum vox *eleikbe*, non semper *azoknak eleibe*. Ita vox *övéikbez*, Act. 21:6. & alia alibi, si scrutareretur. Nos igitur peccavimus in eo tantum, quòd in talibus pluries volumus rectè loqui, seu scribere in nostra Bibliorum editione, quàm scriptum est in edit. Janff. 4. Multa nascuntur nova vocabula, quæ originem suam plerumque casui debent, nec ullo nituntur fundamento, quomodo illa se usui ingerere possunt apud integram nationem? quidni tam possent & illa, quæ vero consentaneum est, nos antea possedisse, & per errorem amisisse, & offeruntur nobis denuo; imò non denuo, neque eorum usus penitus (ut proximè dictum est) extinctus est, sed tantum rarefcere coepit: de quorum rectitudine nos monent leges, & artis & rationis? & quorum contraria corruptelas lingvæ esse agnoverunt, qui accurati Hungarij & fuerunt & habiti sunt? Qui quare non obrinuerunt apud gentem, quæ syaferunt, dictum est suprâ: quam rationem non amplius obfata necessum erit, si Deus milii illos fines, & illam vitæ functionem, quam ostendit, obtentam dabit, nisi fortè gens ipsa refragetur & usus vulgaris rationem eludat: quod ipsum tamen nostræ Bibliorum editioni non multum præjudicabit; dilemmate enim hoc bellè id elidere possumus: Aut enim ista lecturi audire volunt rationem; proinde his assensuros neutiquam læsumus: aut planè nullam volunt audire rationem, sed mordicus sequi consuetudinem; hos quoque nos læsisse, est cur negem: quia non obstante nostrâ Orthographiâ, illi tamen aliter legent; uti quamvis rectissime scriptum *Leikem, annakfelette*, &c. in Fel-föld, impossibile, quin pronuncient *Lökköm, annakfölette* &c.

Atque hæc dicta sint non tantum de iis, quorum jam mentio facta est; sed de alijs etiam abusibus, quorum fautores litem nobis movebunt etiam ideo:

SE-

ha azt a hibát nézzük, amit elsőként írtunk le, az nem mindig, de sűrűn előfordul a Bibliában. Nem mindig így írja ugyanis: *pogányoknak földét*, hanem helyel-közzel helyesen is: *pogányoknak földöket*, *vitézeknek feregek*, *juhoknak fázatok* stb. S a közhasználatban szintén így halljuk.

Ha pedig mi, felismerve, hogy az előző beszédmod hibás, tettünk azért, hogy sűrűbben olvashassák az utóbbi módon, akkor vajon nagyot vétkeztünk? Vajon valami újat és szokatlant kezdeményeztünk? Ha megsejleljük a második és harmadik hibázási módot (ahol mindkét esetben azonos helyen vétkeztek, más-más szempontból, ti. a 3. személyben), e tekintetben nem teljesen szokatlan a helyes szóhasználat a Jansonius kiadta Bibliában sem, pl. nem mindig *azoknak eleibe* olvasható, hanem helyenként az *eleikbe* szó. Ugyancsak az *övéikhez* szó (Apostolok Cselekedetei 21,6 stb.) s egyebek másutt, ha vizsgálódunk. Mi tehát csak annyit vétkeztünk, hogy Bibliánkban többször akartunk ilyen esetekben helyesen szólani és írni, mint ahányszor helyesen van írva Janson Bibliájában.

4. Sok új szó keletkezik, amely létrejöttét többnyire a véletlennek köszönheti, s semmi alapja nincsen, hogyan kaphat mégis használatára az egész nemzet? Akkor miért ne fogadhatnák el azokat a szavakat, amelyek mindenki véleménye szerint ezelőtt is megvoltak, csupán tévedésből mellőztük őket, s most újra észrevesszük őket, sőt nem is újra, mert amint mondtuk, használatuk nem tűnt el teljesen, csak megritkult, helyességükre int a tudomány és az értelem törvénye, s ami velük ellenkező, azt nyelvromlásnak ismerték el azok, akik a magyar nyelv legjobb ismerői voltak, s annak is tartották őket. Azt főntebb már megmondtuk, miért nem bírhatták rá a nemzetet arra, amit tanácsoltak. Ezen ok immár meg nem akadályozhat, ha Isten életem ama célját és tennivalóját, melyet megmutatott, meg is adja, ha csak ellene nem szegül a nép, s az általános használat gúnyt nem űz az értelemről. Ez azonban Bibliánk kiadásának nem sok kárára lehet, ezt szépszerével megmutathatjuk ezzel a dilemmával: vagy meghallgatásra méltatják olvasóink okainkat, s ezért akkor semmiképpen nem sértjük őket, mert egyetértenek; vagy pedig egyáltalán nem akarják hallani az okokat, akkor meg minek tagadnók, hogy sértettük őket, ha mindenáron a megszokást követik, ők helyesírásunk dacára is másként olvasnak. Mint ahogy legyen bár a leghelyesebben írva: *lelkem*, *annakfelette* stb. – lehetetlenség, hogy ne így ejtsék a Felföldön: *Lölköm*, *annakfölette* stb.

Mindezeket nem csupán azokról mondtuk, amelyeket már megemlítettünk, hanem más hibákról is, amelyek pártfogói ezért is perbe fognak szállni velünk.

SECUNDÒ: Quòd liquidis illis *gy, ly, ny, ty*, substituímus literam *j*, in terminationibus Verborum & Suffixis Possessivis, ùt: *monlja, látja, akaratja*, &c.

Resp. Hic quoque non sumus novatores, nec facti rationum egentes. Fecimus igitur & hoc ideo:

I. Quia vidimus ab aliis magni nominis Criticis lingvæ Hung. idem factitarum esse: quos imitari non putavimus abiurdum & indecorum esse.

II. Quia in ipso etiam Psalterio editionis Janff. & seorsim & cum ipsis Bibliis impresso permultis in locis talem scriptiōnem videre est. Nemo eam hætenus ibi apprehendit, eò, ut in ea scrupulum quæreret, & erroris eam argueret: nosne igitur debuimus metuere censuram, aut jam post factum metuamus? Scilicet si quis nodum in scirpo quærere fatagat, & nos datâ operâ obtreccationi expositos habere & facere velit, piumque hoc op^o in contemptum adducere etiam his frivolis studeat. Quod perinde esset, quàm Synodo Radnothinensi soluta dum quispiam ex Ministris simplicioribus quireretur, se neglectum esse in suffragiorum petitione, cum & ipse habuerit, quod contra Coccejum diceret; interrogatus, quid illud fuisset? respondēbat, Coccejum scripsisse *Felix se simplici* è. *Risum teneatis*, &c.

III. Quod potest fieri per pauca, non debet per multa. Ego hanc Bibliorum editionem arctare, quantum quidem fieri potuit, volui: ad quod vel unius literæ compendium non parum facere vidi. Multæ linæ, quia unicam vel duas literas non sat commodè admittunt in extremitate, in duas dividi debent; quinque vel sex crassarum literarum spaciū lucratur tenue hoc *j*, persape, cum in uno versu pluribus in locis occurrunt illæ supervacaneæ *gy, ly, ny, ty*. &c.

Dices: In aliis quidem libris, potissimùm profanis, tale quid ad libitum fieri posse, ut scribamus hoc vel illo modo; sed in Biblia ipsa nec compendii, nec alterius cuiuspiam respectûs gratiâ debent introduci scriptiōnes ejusmodi, quæ Lectores offendere possunt.

Resp. 1. Antequam hujusmodi scriptiōnes tam scandalosas dicas, respice primùm an non & in ipsis Bibliis Janff. tales oculis tuis se offerant? Vide statim circa initium Bibliorum: *Gen. 1:28. c. 2: 24. hadja, vageško, djék. mox cap. 3:5. tudja*, &c. an quis magnam in his & talibus unquam sensit offensam? & si urgeas nos tam pressè in omnibus scriptiōnū modis nostrum exemplar sequi debuisse, tum concedere debebis, in istis quoque

MÁSODSZOR: Az igevégződésekben s a birtokos toldalékokban *j* betűvel helyettesítjük a *gy, ly, ny, ty* mássalhangzókat, mint *mondja, látja, akarja* stb.

Válaszom:

Ebben sem újítunk, s nem ok nélkül tettünk így. Az volt rá az okunk, hogy

I. A magyar nyelv más nagy megítélőitől láttuk, hogy ők is gyakran megtették, követésüket nem véltük képtelenségnek és dicstelenségnek.

II. A Janson által kiadott Zsoltárookban, amelyet magában és a Bibliával együtt is nyomtatott,¹³ sok helyütt látható ez az írásmód. Senki nem vette ezt ott észre, azért, hogy benne kételkedvén, azt mint tévedést elítélje. Nekünk kellett volna tehát félni a bírálattól, vagy azután féljünk, miután már megtettük? Tudniillik, ha valaki a kákán is csomót igyekszik keresni, s fáradságot nem kímélve ócsárolni szeretne, s ezt az istenfélő munkát ilyen semmiségekkel is a közutálat tárgyává akarná tenni.

Ugyanaz lenne belőle, mint amikor Radnóton a zsinat bezárásakor az egyik egyszerű lelkész sápítózott mellőzése miatt, hogy az ő véleményére nem voltak kíváncsiak, noha lett volna neki is Coccejus ellen mondanivalója.¹⁴ Megkérdézték, hogy mi lett volna az, erre azt válaszolta, hogy Coccejus egyszerű *è*-vel írta a *Felix* szót.

Visszatartanátok a nevetést stb.¹⁵

III. Mit kevéssel is lehet, azt nem kell sokkal csinálni. Én e Biblia kiadását igyekeztem úgy összeszorítani, ahogyan csak lehetett, s úgy láttam, hogy e téren akár egy betűnyi nyereség is sokat tesz. Számos sort ketté kellett osztani, mivel egy-két betű nem fért el elég kényelmesen a végén. Minthogy a *gy, ly, ny, ty* fölös betűk egy versben helyenként többször is előfordulnak, 5-6 vastag betű helyét megnyerhetjük a keskeny *j*-vel.

Azt mondod: Tetszés szerint szabad ilyesmi más könyvekben, főként világiakban, hogy így vagy úgy írjunk, de a Bibliában akár rövidítés miatt, akár más okkal nem szabad elkezdni olyan írásmódot, amely sértheti az olvasót.

Válaszom:

1. Még mielőtt ezt az írásmódot botrányoztatónak mondanád, nézd meg Janson Bibliáját, nem bukkannak-e föl szemed előtt ilyenek? Nézd mindjárt a Biblia elején: *hadja, ragaszkodjék* (1 Móz 1,28; 2,24), majd *tudja* stb. (1 Móz 3,5). Ki érzékelt valaha nagy sérelmet ezekben és az ilyesmikben?

Ha nógatsz, hogy szorosan követnünk kellett volna mintapéldányunk írásmódját, el kell ismerned, hogy ezeken, s más helyeken,

locis illas voces, & alijs alias eodem modo nos scribere debuiffe sine mutatione, prout in exemplari erant; & fi ibi scribere debebamus ita, *tudja*, &c. qua ratione carpis eandem vocem & alibi ita scriptam? & quare damnas abfolutè talem expreffionem liquidorum illorum per literam *j*? & an non eodem argumento aſſeres ſcandalofas ſcriptiones in Biblijs nos committere debuiffe?

2. Si Lectores in precationibus, dum maximè ſunt ad devotionem diſpoſiti, non offenduntur talibus ſcriptionibus, minùs metuendum eſt, ut offendantur in ſimplici S. Sacræ lectione. In Pſalterio, quod laudes Dei, & meras precationes continet, ſine offenſa potuerunt haſtenus legere ejusmodi ſcriptiones. Ergo &c. Dices: Fortaſſe id alicubi rhythmi cadentia requirit. At vide ſis ſtatim in initio, in Argumento *Pſal. 1. állapatjok & j. 1. gondja. Pſal. 2: 2. mondják. j. 3. riaktja. j. 6. haragudjék. j. 7. bidje. Pſal. 3: 1. mondja &c.* Progredere ulterius, *Pſal. 6: 8. menjetek. j. 9. hallgatja, elfogadja, kívánja. j. 10. Pironkodjátok. Ne putes tantùm circa initium haberi talia, verte aliquot folia, & vide *Pſal. 33: 6. gondolatja, j. 8. látja. j. 10. tartja, óhajja. Pſal. 34: 1. áldja, j. 8. halja, ſabalitja: Pſal. 35: 1. mondjad. j. 4. engedjen, akadjon. j. 5. mondja. j. 8. tsikorgatják. j. 10. tartja. Pſal. 36: 1. gondja. j. 3. tapodjon. Pſal. 37: 1. állapatjok, boſfonkodjál. j. 4. haragudjék. j. 6. tsikorgatják. j. 12. igazgatja, tartja. j. 20. ſabaditja. Pſal. 38: 4. birbatja, j. 15. látja. Pſal. 39: 5. ítéſöljanak. j. 7. ábrázatja, &c.* Et ſi velis experiri etiam alibi, ingredere: *Pſal. 94: 4. gondja, tartja. Pſal. 96. 4. látja. Pſal. 98: 2. örvendjen. j. 3. vigadjatok. Pſal. 99: 2. áldja. Pſal. 100: 1. örvendjetekek. j. 2. tudjátok. Pſal. 102: 10. áldják. j. 11. tartja. Pſal. 103: 2. gyógyítja.* Et ſic ſparſum per totum Pſalterium: quod quia magis, quàm ipſa Biblia, quotidie manibus teritur, adeoque oculis omnium tam crebrò occurrunt tales ſcriptiones; planè peregrinus erit Hieroſolymis, qui eas in noſtro hoc opere novas & inſvetas dicere audeat, & contumelioſus, ſi dicere ſcandalofas audeat.*

IV. His omnibus valentius argumentum, Ratio ipſa quoque ſvaſit & permovit nos ad hunc modum ſcriptionis eligendum: quod ſic oſtenditur:

Suffixa Poſſeſſiva & Terminationes Verborum iis ſimiles Subjectis vel Radicibus ſuis annectuntur tribus modis.

Nota hoc loco 1. Terminationes Verborum ſecundum Perſonas & Numeros eſſe quasdam propages Suffixorum Poſſeſſivorum, vel ſaltem cognitionem.

2. In

ezeket s más szavakat ugyanúgy változtatás nélkül kellett írunk, ahogyan a mintapéldányban volt. Ha pedig itt úgy kellett írunk, hogy *tudja* stb., akkor milyen okkal ócsárolod e szót, ha másutt is ugyanígy van írva? és miért kell feltétlenül kárhoztatnod ezeknek a mássalhangzóknak a *j*-vel írását? ilyen érveléssel nem azt állítod-e, hogy azt a botránkozttató írásmódot a Bibliában nekünk el kellett volna követnünk?

2. Ha a könyörgéseken a felolvasót, mikor a legáhitatosabb, nem botránkoztatja meg az ilyen írásmód, még kevésbé kell félni, hogy a Szentírás egyszerű olvasásánál megbotránkoznak. A Zsoltárok könyvében, amely istendicsőítéseket és tiszta imádságokat tartalmaz, mindeddig botránkozás nélkül olvashattuk ezt az írásmódot. Tehát?

Azt mondd: ott talán néha a vers lejtése miatt kíváncsú. De hát lásd mindjárt a zsoltárok élén, a tartalom összefoglalásában:

1. zsoltár: *állapatjuk* és 1. vers: *gondja*.
2. zsoltár: *mondják* (2. vers), *riaftja* (3. vers), *haragudjék* (6. vers), *hidje* (7. vers),
3. zsoltár: *mondja* (1. vers) stb. Tovább lépve:
6. zsoltár: *menjete* (8. vers), *hallgatja*, *elfogadja*, *kívánja* (9. vers), *Pironkodjatok* (10. vers). Hogy ne hidd, csak az elején vannak ilyenek, lapozz néhányat, s lásd:
33. zsoltár: *gondolatja* (6. vers), *látja* (8. vers), *tartja*, *óhajtja* (10. vers),
34. zsoltár: *áldja* (1. vers), *hadja*, *fzabadítja* (8. vers),
35. zsoltár: *mondjad* (1. vers), *engedjen*, *akadjon* (4. vers), *mondja* (5. vers), *tsikorgatják* (8. vers), *tartja* (10. vers),
36. zsoltár: *gondja* (1. vers), *tapodjon* (3. vers),
37. zsoltár: *állapatjok*, *bozfzjonkodjál* (1. vers), *haragudjék* (4. vers), *tsikorgatják* (6. vers), *igazgatja*, *tartja* (12. vers), *fzabadítja* (20. vers),
38. zsoltár: *birhatja* (4. vers), *látja* (15. vers),
39. zsoltár: *tsúfoljanak* (5. vers), *ábrázolja* (7. vers) stb. Ha másutt is meg akarod tapasztalni, haladj tovább:
94. zsoltár: *gondja*, *tartja* (4. vers), 96. zsoltár: *látja* (4. vers),
98. zsoltár: *örvendjen* (2. vers), *vigadjatok* (3. vers),
99. zsoltár: *áldja* (2. vers),
100. zsoltár: *örvendjete* (1. vers), *tudjátok* (2. vers),
102. zsoltár: *áldják* (10. vers), *tartja* (11. vers),
103. zsoltár: *gyógyítja* (2. vers). És így elszórtan az egész Zsoltárkönyvben, amely pedig még inkább naponta közkezen forog, mint a Biblia, s ezért az ilyen írásmód mindenkinek gyakorta szemébe ötlök. Idegen lesz az Jeruzsálemben, ki ezeket a mi művünkben újak és szokatlannak merészelné mondani, és rágalmozó, ha botránkozttatónak merészelné nevezni.

IV. Erőteljesebb érv mindezeknél, hogy maga az ésszerűség késztetett és indított ilyen helyesírásmód kiválasztására, ami ebből látszik:

A birtokos toldalékok, s a hozzájuk hasonló igevégződések¹⁶ háromféleképpen kapcsolódnak a nekik alávetett részhez, vagyis a szótőhöz.¹⁷ Ehelyt megjegyzendő:

1. A birtokos toldaléknak valamely származéka a személyre s számra vonatkozó igevégződés, vagy legalábbis rokonságban van vele.

2. In Hung. quoque, sicut in Hebr. lingua tertiam Singularem (hic quidem Præteriti, ibi Præsent. Indicativi) Formæ *Kal* esse simplicissimam, adeoque radicem: inde formantur omnia reliqua. e. g. in *Kal*. *Látok, láték, lát,* (hæc est radix) *látunk, lát-tok, lát-nak,* &c. *Lát-tam, lát-íál,* &c. Totum etiam *Pihel* inde formatur, ut: *Lát-om, lát-od, lát-ja: Lát-juk* &c. ita ut formatio omnium Personarum fiat ex radice & Suffixis Possess. Suffixa Possessiva (ut supra dictum est) sunt hæc: Ex Pronom. Possess. *enyém* est littera *m*, cum vocalibus *am, em,* vel *om*: hoc addo radici: *Lát-om, fed-em,* &c. Ex Pronom. *tiéd*, est littera *d* cum vocalibus *ed* vel *od*: addo radici: *Lát-od, feret-ed.* Ex Pronom. *övé*, est littera *e*, quæ interdum amat fieri *a*, & adjunguntur radici ut plurimum per consonam *j*, quæ videtur facta ex littera *v* quæ est in *övé*: & sic *je* vel *ja* addo radici: *Lát-ja, ver-je,* &c. Ex Pronom. *miénk* est *nk*, cum vocalibus, ut: *Lát-unk, feret-ünk*; vel solum *k*, purum, precedentibus scilicet vocalibus immediate, ut: *Lát-juk, feret-jük, harap-juk.* Ex *tiétek* est *tek*, ut: *Szeret-tek* & *feret-itek*, *Lát-tok*, & *lát-játok*, &c.

3. Quam manifestum sit discrimen, & distinctio Verborum Hung. in Formas *Kal* & *Pihel* (ut taceā de *Hiphil*, quod omnibus notum est) *Kal*, ut: *Tanúlok, tanúlé, tanúl,* thema definit semper in *k*. *Pihel*, ut: *Tanúdom, tanúlod, tanúlja,* &c. thema definit semper in *m*. Sic *irok, irom, feretek, feretem, lövök, lövöm,* &c. Quanquam non omnia flectuntur in utraque forma, sed quædam tantum in *Kal*, ut: *Vigadok*, &c. quædam tantum in *Pihel*, ut: *Fekfem*, &c. Sed nè plura de his; redeamus.

Suffixa, inquam, Possessiva Tertiæ Personæ, & his similes Terminationes Verborum annectuntur suis radicibus:

(1.) Ut plurimum & regulariter per Consonam *j* & sic Suffixum erit *ja* vel *je*: quod ponitur & in Nominibus & in Verbis post has radicales sine controversia:

b, ut: *Szabok, szabék, szab) szabja, babja, darabja, rabja,* &c. . .
g, ut: *rágja, rúgja, súgja, fogja; harapja, harangja, korongja,* &c.

k, ut: *rakja, lakja; sákja, tyúkja, tsókja, sulánkja, fánkja,* &c.

m, ut: *nyomja, tömjé, teremjen; hámbja, vámbja, karámja,* &c.

p, ut: *kappja, harapja, lopja; tsapja, papja, pipja, kalapja,* &c.

r, ut: *akarja, vakarja, marja, fúrja; karja, sirja, arja, sárja,* &c.

j, ut: *vájja, tejjá, fejjé; nyájja, újjá, ganéjjá,* &c.

Sic etiam terminata per Vocales Nomina, recipiunt Suffi-

F 5

xa ter-

2. Az egyes szám harmadik személyű *kal*¹⁸ igealak¹⁹ a legegyszerűbb a magyarban (folyamatos jelen), éppen úgy, mint a héberben (folyamatos múlt),²⁰ s akkor ez a szótő, az összes többi ebből alakul, pl. *kal* igeörzsben: *Látok, látz, lát* (ez a tő), *lát-tam, lát-tál, lát-tunk, lát-tok, lát-nak* stb. A többől alakul a teljes *pihel* [*pi'él*] is: *lát-om, lát-od, lát-ja, lát-juk* stb. úgy, hogy az összes személyt ebből a többől és a birtokos toldalékokból²¹ alakítjuk ki. A birtokos toldalékok, mint mondtuk, ezek: az *enyém* birtokos névmásból az *m*, magánhangzóval együtt *am, em, om*; ezt hozzátéve a tőhöz: *lát-om, szed-em* stb. A *tiéd* névmásból a *d* magánhangzóval: *ed* vagy *od*, ezt adom a tőhöz: *lát-od, fzeret-ed* stb. Az *övé* névmásból az *e*, mely kedveli az *a*-vá alakulást, s többnyire *j* mássalhangzó kapcsolja a tőhöz, amely láthatólag abból a *v* mássalhangzóból ered, amely az *övé* szóban van; így tehát *ja* vagy *je* végződést adok a tőhöz: *Lát-ja, ver-je* stb. A *miénk* névmásból a *nk*, magánhangzóval: *lát-unk, fzeret-ünk*; vagy csupán magában a *k*, tudniillik ha közvetlenül magánhangzó előzi meg, mint: *Lát-juk, fzeret-jük, harap-juk* stb. A *tiétek* névmásból *tek*, mint: *Szeret-tek és fzeret-itek, Lát-tok és látja-tok* és így tovább.

3. Hogy még nyilvánvalóbb legyen a magyar *kal* és *pihel* [*pi'él*] igealakok megkülönböztetése és különbsége (nem beszélve a *hiphil*²² [*hif'il*] alakról, amelyet mindenki ismer):

Kal: *Tanúlok, tanulz, tanul* – a tő²³ mindig *k* végű;

Pihel [*pi'él*]: *tanúloom, tanulod, tanulja* stb. – a tő mindig *m* végű, tehát: *írok, írom, szeretek, szeretem, lövök, lövöm* stb.

Nem mindent ragozunk mindkét módon, hanem vagy csak *kal* igealak szerint, mint *vigadok* stb., némelyiket meg csak *pihel* [*pi'él*] szerint, mint *fekszem* stb.²⁴ De erről ne többet, térjünk vissza a tárgyhoz.

Mondom, a tőhöz illesztjük a harmadik személyű birtokragot, s a hozzá hasonló igevégződést.

(1) Legtöbbször e szabály szerint a *j* mássalhangzóval, s így *ja* vagy *je* lesz a toldalék, ez járul főnévhez és igéhez a tő után minden bonyodalom nélkül.

b, mint: (*Szabok, fjabz, fjab*) *fjabja, habja, darabja, rabja* stb.

g, mint: *rágja, rúgja, súgja, fogja; haragja, harangja, korongja* stb.

k, mint: *rakja, lakja; fákja, tyúkja, tsókja, fulánkja, fánkja* stb.

m, mint: *nyomja, tömjé, teremjen; hámja, vámja, karámja* stb.

p, mint: *kapja, harapja, lopja; tsapja, Papja, púpja, kalapja* stb.

r, mint: *akarja, vakarja, marja, fúrja; karja, firja, arja, fárja* stb.

j, mint: *vájja, tojja, fejje; nyájja, újja, ganéjja* stb.

Ugyanígy a magánhangzóval végződő főnevek harmadik személyű toldalékja is

xa tertiæ Personæ perpetuò per consonam *j* idest habent Suffi-
xa *ja* vel *je*, e. g. finita in

á, üt: *rubája*, *marhája*, *kolgája*, *pennája*, *gyertyája*, *nyavalyá-
ja*, &c. Huc pertinet & in Verbis illud Paragogicum, *borsá-
tanája*, &c.

e, üt: *ekéje*, *zekéje*, *tekéje*, *petsenyéje*, *tsemetéje*, *ketskéje*, &c.

i, üt: *fantsija*, *annyija*, *memyije*, *kije*, *Musztija*, &c.

ó, üt: *tsomája*, *kórója*, *karója*, *mosdója*, *bordója*, *mankója*, *kapul-
lója*, &c.

u, üt: *saruja*, *hamuja*, *kapuja*, *gyaluja*, *tanúja*, *sarkantyúja*, &c.

ö, üt: *tekenője*, *ernyője*, *kezenője*, *erdője* vel *erdeje*, &c.

ü, üt: *tsüje*, *tesüje*, *gyepüje*, *tsepüje*, *begődüje*, *nyirettyüje*, &c.

Adde Consonam *f*, üt: *Fje*, *kefje*, *Chriftófja*, *tsáfja*, &c.

(II.) Nonnullibi expirat *u* *j*, & sola vocalis Suffixi *a* vel *e* manet:
idque in Nominibus desinentibus in

d, üt: *bada*, *vada*, *térde*, *rende*, vel *rendi*, pro *rendje*. Hic quo-
que quædam admittunt *ja*, üt: *kardja*, *módja*, *faladja*, &c.

g, üt: *virága*, (quod & *virágja*) *világa*, *ága*, *serege*, *sellege*,
süvege, &c.

gy, üt: *Angya*, *lágya*, *begye*, *fégye*, *irégye*, *mirégye*, *búgya*, &c.

h, üt: (eh) *olába*, *terbe*, *mébe*, *doha*, *koha*, *vembe*, &c.

k, üt: *marka*, *farka*, *farka*, *nyaka*, *ablaku*, *lelke*, *fenke*, &c.

l, üt: *nyála*, *fé'a*, *tála*, *fele*, *nyele*, *felele*, *nyila*, *tolla*, &c.

ly, üt: *Királya*, *homálya*, *helye*, *mellye*, *sonkolya*, *konkolya*, &c.

m, üt: *káma*, *keme*, *fundamentoma*, &c.

Quædam horum habent *ja*, üt *suprà*.

n, üt: *kene*, *kíne*, *telene*, *mindene*, &c.

ny, üt: *leánya*, *tudománya*, *tsákánya*, *menye*, *törvénye*, &c.

p, üt: *talpa*, *képe*, *népe*, *tserepe*, &c.

Quædam verò habent *ja*, üt *suprà*.

r, üt: *kára*, *fára*, *famára*, *embere*, *sere*, *bora*, *pora*, vide *suprà*
in *ja* desinent.

s, üt: *basa*, *húsa*, *vasa*, *verse*, *kölése*, *bélese*, *borfa*, *kofa*, &c.

t, üt: *bára*, *követe*, (quod & *követje*) *kemete* & *kemetje*, *ke-
nete*, &c.

ts, üt: *Atsa*, *kovátsa*, *tolmátsa*, *tsetse*, *követse*, *kintse*, *abrontsa*.

tz, üt: *hariza*, *sartza*, *sántza*, *peretze*, *malatza*, *kontza*, &c.

x, üt: *matrixa*, *omixa*, *Fénixe*, &c.

z, üt: *báza*, *máza*, *reze*, *méze*, *ize*, *vize*, *féze*, &c.

j, üt: *féja*, *haja*, *raja*, *vaja*, *olaja*, *teje*, *feje*, (äso pro fej.) &c.

v, üt: *leve*, *neve*, *nyelve*, *öve*, *köve*, *könyve*, &c.

f, üt:

ja vagy *je*, *j* mássalhangzóval, például:

á, mint: *ruhája*, *marhája*, *fzolgája*, *pennája*, *gyertyája*, *nyavalyája*, és így tovább.

Ide tartozik az igénél ez a betoldás²⁵ pl. *botsátánája*, *s* így tovább.

e, mint: *ekéje*, *zekéje*, *tekéje*, *petsenyéje*, *tsemetéje*, *ketskéje* stb.

i, mint: *Jantsija*, *annyija*, *mennyije*, *kijé*, *Muftija* stb.

ó, mint: *tsomója*, *kórója*, *karója*, *mosdója*, *hordója*, *mankója*, *fzapúllója* stb.

u, mint: *faruja*, *hamuja*, *kapuja*, *gyaluja*, *tanúja*, *farkantyúja* stb.

ő, mint: *tekenője*, *ernyője*, *keszkenője*, *erdője* vagy *erdeje* stb.

ű, mint: *tsüje*, *tetüje*, *gyepüje*, *tsepüje*, *hegedüje*, *nyírettyüje* stb.

f mássalhangzót hozzáadva, mint: *fje*, *kerffe* [’rovátkája’], *Chriftófja*, *tsúffa* stb.

(II.) Nemritkán eltűnik a *j*, s csupán a toldalék *a* vagy *e* magánhangzója marad, a következő hangra végződőknél:

d, mint: *hada*, *vada*, *térde*, *rendé*, vagy *rendi*, *rendje* helyett. Itt a *ja* is megengedett némelyeknél, pl. *kardja*, *módja*, *fzaladja* stb.

g, mint: *virága*, (*virágja is*), *világa*, *ága*, *ferege*, *fellege*, *süvege* stb.

gy, mint: *Ángya*, *lágya*, *begye*, *fzegye*, *irégye*, *mirégye*, *húgya* stb.

h, mint: *eb(oláha)*, *terhe*, *méhe*, *doha*, *koha*, *vemhe* stb.

k, mint: *marka*, *farka*, *farka*, *nyaka*, *ablaka*, *lelke*, *feneke* stb.

l, mint: *nyála*, *fzála*, *tála*, *fzele*, *nyele*, *fedele*, *nyila*, *tolla* stb.

ly, mint: *Királya*, *homálya*, *helye*, *mellye*, *fonkolya* [a méz kipergetése után visszamaradó lép], *konkolya* stb.

m, mint: *fzáma*, *fzeme*, *fundámentoma* stb. Közülük némelyik ragja *ja*, lásd fentebb.

n, mint: *fzene*, *fzine*, *tehene*, *mindene* stb.

ny, mint: *leánya*, *tudománya*, *tsákánya*, *menye*, *törvénye* stb.

p, mint: *talpa*, *képe*, *népe*, *tserepe* stb.

Közülük némelyiknél *ja* van, lásd fentebb.

r, mint: *kára*, *fzára*, *fzamára*, *embere*, *fere*, *bora*, *pora*, lásd fentebb a *ja* végűeket.

s, mint: *hafa*, *húfa*, *vafa*, *verfe*, *kölefe*, *bélefe*, *borfa*, *kofa* stb.

t, mint: *háta*, *köвете*, (*követje is*), *fzemeté* és *fzemetje*, *kenete* stb.

cs, mint: *Átsa*, *kovátsa*, *tolmátsa*, *tsetse*, *követse*, *kintse*, *abrontsa* stb.

c, mint: *hartza*, *fartza*, *fántza*, *peretze*, *malatza*, *kontza* stb.

x, mint: *matrixa*, *onixa*, *Fénixe* stb.

z, mint *háza*, *máza*, *reze*, *méze*, *ize*, *vize*, *fzüze* stb.

j, mint: *fzája*, *haja*, *raja*, *vaja*, *olaja*, *teje*, *feje* (*fej* helyett a *fő*-ből) stb.

v, mint: *leve*, *neve*, *nyelve*, *övé*, *köve*, *könyve* stb.

f, ut: *koudfæ, eſe, meſe, tsiréſe, abroſæ, roſſæ, &c.*

(III.) In quibusdā idem *j* mutatur euphoniæ cauſā in vicinam ſeu ultimam radicis conſonā: idque in Verbis deſinentibus in *s*, ut: *aſſa, olvaſſa, kereſſe, nyeſſe, leſſe, moſſa, &c.* quod *s*, interdum fit ex *t*, ut: *kereſſe*, pro *keretſe*; ſic *veſſe, láſſa, &c.* interdum verò in *t* radicale finitis ſervatur *t*, ut: *váitſa, mártſa, &c.*

z, ut: *rázza, fázzeék, idézze, fejezze, óltalmazza, sózza, földözza, &c.*

ſ, ut: *baláſſæ, vadáſſæ, iſſæ, veſſeu, &c.* nonnullibi *t*, exſpirante, ut: *válaſſæ* p. *válaſtſæ, áraſſæ, olvaſſæ, maraſſæ.*

Plures modi his tribus non dantur: ergo etiam non manebit locus, ubi adhibeamus vulgares illas liquidas *gy, ly, ny, ty*, in Suffixorum junctura: quorum omnium vicem per Primū modum litera *j* debet ſupplere. Etenim illæ liquidæ nec Secundō, nec Tertiō modō junguntur Suffixis. Secundō non; quia ibi immediatē jungitur ſola Suffixi vocalis *a* vel *e* radici, ut: *világa, tála, fáma, tebene*; ſicque foret *monda*, non *mondgya*, *baráta*, non *baráttya*, *ſalata*, *fóta, karáta, fána*, non *fánnya, &c.* quæ abſurda. Nec Tertiō modō, quia ibi litera *j*, (quam quodam modo ad eſſentiam Suffixi pertinere diximus) mutatur euphoniæ cauſa in vicinam conſonam; atque ſic deberet ſcribi *mond-da*, non *mondgya*: nam in radice *mond*, *d*, eſt conſona proxima Suffixo, & in eam deberet mutari Suffixi conſona. Sic deberet eſſe *barát-ta* non *baráttya*, *lát-ta*, non *láttya*, *bal-la* non *baltya*, &c. Hæc ſunt abſona; igitur reſtat, ut per Primū modum, qui omnium regulariſſimus eſt, mediante litera *j*, talibus quoque adjungantur Suffixa; ut ſit univerſalis Regula: Omne Suffixum tertijæ Perſonæ molliſter pronunciatur ſit hoc modo, ut radici addatur ſyllaba *ja* vel *je*, quæ eſt ipſum formale Suffixum. Ut ſic prout ſcribo *darabja*, ita ſcribam & *karáſja* non *karágya*. Quid enim habet magis commune *tò gy* cum *d*, quàm cum *b*? uti non ſcribo *rabgya*, *haraggya*, ita etiam non debeo ſcribere *módgya*, ſed *módja*, ut *haragja*, &c. *tò gy* plus habet commune cum *g* quàm cum *d*; & tamen deſinentibus in *g* non per *gy*, ſed per *j*, adjiciuntur Suffixa mollia, ut dictum: *haragja, agyagja, dugja, fogja, martzongja*; quare non ſic *adja, áldja, monája, módja*? &c. Et ſicut, *loppja, kapja, rakja, nyomja, akarja, ſákja, Papja, karja, &c.* cur non ſic etiam *ſólgálja, nyelje, ſólja, tiſtélja, gyógyítja, fótja, petsétje*? &c. pariter in cæteris Verborū perſonis, ut: *adjam, adjad, adjak, &c.*
ut uni-

fz, mint: *kováfza*, *efze*, *mefze*, *tsiréfze*, *abrofza*, *rofzfza* stb.
 (III.) Némelykor a *j* a jóhangzás miatt a szomszédos mássalhangzóhoz, vagyis a szótó utolsó mássalhangzójához hasonul, így az *s* végződésű igéknél:
s, mint: *áffa*, *olvaffa*, *kereffe*, *nyeffe*, *leffe*, *moffa* stb. Ez az *s* néha a *t*-ből lesz, mint: *fzereffe* (fzeretse helyett), így *veffe*, *láffa* stb. Máskor a *t*-re végződő szótó megőrződik, mint: *váltsa*, *mártsa* stb.
z, mint: *rázsa*, *fázszék*, *idézse*, *fejezse*, *óltalmazsa*, *sózsa*, *fóltozsa* stb.
fz, mint: *haláfzfza*, *vadáfzfza*, *ifzzfa*, *vefzfzen* stb. Nem kevés *t* eltűnik, mint *válafzfza* (válafzt*fza helyett), *árafzfza*, *olvafzfza*, *maráfzfza*.*

E három módnál nincsen több, nincsen helye tehát annak sem, hogy a közönséges *gy*, *ly*, *ny*, *ty* folyékony [palatális] hangok betűit alkalmazzuk a toldalékok kapcsolásánál, ezek mindegyikét az első módon *j* betűvel kell helyettesítenünk. Ugyanis sem a második, sem a harmadik mód szerint nem kapcsolódnak a toldalékokhoz e folyékony hangok betűi. A második módon nem, mert ott a toldalék pusztá *a* vagy *e* magánhangzóját illesztjük a tőhöz, mint *világa*, *tála*, *fzáma*, *tehene*; ugyanígy *monda* és nem *mondgya*, *baráta* és nem *baráttya*, *falata*, *fóta*, *karda*, *fzána* és nem *fzánnya* stb., ami képtelenség. A harmadik módon sem, mivel itt a *j* (melyről megmondtuk, hogy valamiképpen magához a toldalék lényegéhez tartozik) a jóhangzás miatt átalakul a szomszédos mássalhangzóvá, ezért így kellene írunk: *mond-da* és nem *mondgya*, mert a *mond* tőben a *d* a toldalékkal szomszédos mássalhangzó, ezért ezzé kellene alakulnia a toldalék *d* mássalhangzójának. Ezért azt kellene írunk, hogy *barát-ta* és nem *baráttya*, *lát-ta* és nem *láttya*, *hal-lá* és nem *hallya* stb.

Rossz hangzásúak ezek, tehát az következik, hogy az első módon, amely a legszabályosabb az összes közül, a *j* közvetítésével illeszkedjék az ilyenekhez a rag; hogy a szabályt általánosítsuk: minden harmadik személyű toldalékot lágyan ejtünk akképpen, hogy a tőhöz a *ja* vagy *je* szótagot adjuk hozzá, s ami maga a toldalék.²⁶ Ezért írom tehát, hogy *darabja*, s ugyanígy: *kardja*, nem *kardgya*. Mivel lenne több köze a *gy*-nek a *d*-hez, mint a *b*-hez? ezért nem írom: *rabgya*, *haraggya*, s éppígy nem írhatom: *módgya*, hanem *módja*, mint *haragja* stb. Több köze van a *gy*-nek a *g*-hez, mint a *d*-hez, s mégis a *g*-re végződők *j*-vel, s nem *gy*-vel kapcsolják a lágy [mássalhangzóval kezdődő] toldalékokat, miként *haragja*, *agyagja*, *dugja*, *fogja*, *martzongja*; akkor miért ne így: *adja*, *áldja*, *mondja*, *módja* stb.? S ugyanígy: *lopja*, *kapja*, *rakja*, *nyomja*, *akarja*, *fákja*, *Papja*, *karja* stb. – tehát miért ne így: *fzolgája*, *nyelje*, *fzólja*, *tifztítja*, *gyógyítja*, *fótja* [foltja], *petsétje* stb.? Az ige többi személyében hasonlóképpen, mint: *adjam*, *adjad*, *adjuk* stb.

ut uniformis fit, quantum fieri potest, hæc & alia omnia à suis radicibus formandi modus, nec quid alieni, cum evitari potest, admisceatur; sed genuinam & sibi familiarem literam *j* Suffixa fervent.

Si quis dicat, talem scriptionem à pronunciatione dissentire; adeoque repudiandam: ego & Antecedens & Consequens negabo. Antecedens, quia *kardja* & *kardgya*, *hallja* & *hallja*, &c. pariter sonant hæc in fluenti pronunciatione, aut certe per exiguum defleat unum ab altero. Nam cum rō *j*, post has literas *d*, *gy*, *l*, *n*, *ny*, *t*, ponitur, sequente illud aliqua vocali, quasi colliquefcit cum illis, vel illæ cum hoc, & ipsum *j* vix potest (scilicet cum fluenter loquimur) in suo distincto & formali sono pronunciari: nisi id fiat datā operā: adeoque per talem scriptionem non metuendum est, ut turbetur pronuntiatio. Nā si qui huic nostro scribendi modo illudentes, talia: *monlja*, vel in Imperativo *mondj*, *adj*, &c. pronuncient, quasi scriptum esset *mondi*, *adi*, &c. (prout aliqua Hungariæ Dialectus usurpat) illi calumnie culpam incurrent, non tam ex infcitia, quàm ex malitia naram. Id quod ostenditur hoc modo: 1. Quia sciunt, quantum differant à se invicem literæ *i*, & *j*, naturā, usu, formā, &c. illam vocalem, hanc consonam esse & nuspiā apud accuratos scriptores (nisi fortè deficientibus typis) usurpari *i*, pro *j*, vel contrā. 2. Sciunt in octavo Præcepto rō *Ne lopi*, non pronunciari sic, *Ne lopi*: sic cætera *rágj*, *morogj*, *vakarj*, *kabj*, *rakj*, *teremj*, &c. non hoc modo pronunciari: *rági*, *morogi*, *vakari*, &c. igitur clarum est, nostram scriptionem nullatenus patrocinari pronunciationi Circum-Cassovianæ *adi*, *mondi*, *tapodi*, &c. Et hæc omnia quomodo fiant, vel debeant fieri, nos longè curiosius investigasse & scire; quàm ii, qui nos & nobiscum nostrum opus ludibrio exponunt, qui sine fundamento judicant, & ex solo præjudicio loquuntur.

Objectionis Consequens quoque nagatur: nam innumera sunt talia, quæ non pronunciantur ita, ut scribuntur; vel si scribantur, ut pronunciantur, omnium (præter ignaros) iudiciō vitiosè scribuntur. e. g. *Ű Nagysága Kegyelmednek foglalatját izente*, 's *i' bārányt mekküde*, hæc prout in communi sermone & currenti pronunciatione sonant, sic deberent scribi: *Ű Natszága* (nam ita pronunciatur) *Kiendnek foglalatját* (nam & hoc vulgò ita contrahitur) *izente 's a' bāránt meg-* vel *mekküde*, vel *kütte*. Ita posset describere, nec aliter, siquis nostræ lingvæ ignarus audiret ex ore alicujus Hungari, illas voces pronunciantis

hogy egyformán legyen, amennyire lehetséges, ez és mindegyik a maga tövéből alakult módon, s ne keverjünk hozzá, ha elkerülhető, idegen elemet, hanem őrizzék meg a toldalékok az eredeti és hozzájuk tartozó *j* betűt.

Ha azt mondja valaki, hogy az efféle írásmód elszakad a kiejtéstől, s ezért elvetendő, akkor én tagadom mind az állítást, mind a következtetést. Az állítást azért tagadom, mert folyamatos beszédben egyformán hangzik, vagy csak alig eltérő egymástól a *kardja* és *kargya*; *hallja* és *hallya* stb. Mert ha úgy illesztjük a *j*-t a *d*, *gy*, *l*, *n*, *ny* és *t* után, hogy utána egy magánhangzó következik, akkor mintegy összefolyik vele, vagy a magánhangzó olvad bele s (mikor folyékonyan beszélünk) maga a *j* alig ejthető megkülönböztetve s magában, hacsak nem erre törekszünk, ezért aztán attól nem kell tartanunk, hogy az ilyen írásmód zavarja a kiejtést. Ha aztán valaki a mi írásmódunkat kijátszva úgy ejti a *mondja* (felszólító módban *mondj*, *adj* stb.) alakot, mintha így lenne írva: *mondi*, *adi* stb. (ahogyan némelyik magyar nyelvjárás használja), az rágalmozás vétségét követi el, nem annyira tudatlanságból, mint inkább rossz szándékból.

Ezt így bizonyítom be:

1. Tudják, hogy mennyire különbözik egymástól az *i* meg a *j* betű természete, használata, alakja stb. Az *i* magánhangzó, a *j* mássalhangzó, gondos író soha nem használ *i*-t *j* helyett, vagy fordítva, hacsak a nyomdakészlet nem nagyon hiányos.
2. Tudják, hogy nem ejtjük így a 8. parancsolatot (*Ne lopj*): *Ne lopi*, továbbá *rágj*, *morogj*, *vakarj*, *teremj* stb. szavakat nem így ejtjük: *rági*, *morogi*, *vakari* stb. Tehát világos, hogy nem pártolja helyesírásunk a Kassa környéki ejtést, *adi*, *mondi*, *tapodi* stb.²⁷ És mindezeket, hogy hogyan vannak, és hogyan kell lenniük, mi sokkal alaposabban megvizsgáltuk és tudjuk, mint azok, akik minket és velünk együtt a munkánkat is kigúnyolják, akik alaptalanul elítélnék, s csupán előítéletből beszélnek.

Az ellenvetésből tagadom a következtetést is, mert számtalan olyan szó van, amelyet nem úgy ejtünk, ahogyan írjuk, vagy ha úgy írjuk, ahogyan ejtjük, akkor azt mindenki véleménye szerint (kivéve a tudatlanokat) hibásan írtuk. Pl. *Ö Nagysága Kegyelmednek fzołgálatját izente*, 's a' bárányt megküldte, ez közönséges folyóbeszédben így hangzik s így is kellene írunk: *Ö Natstsága* (mert így ejtik), *Kiendnek fzoálatját* (mert ezt is közönségesen így összevonják) *izente* 's a' báránt meg- vagy mekküldte, vagy kütte. Így, s nem másként kellene írnia, ha egy nyelvünket nem ismerő valamelyik magyar szájából hallaná ezeknek a szavaknak a kiejtését,

us, nempe ut sermo communis habet. At certè vel solidum, vel Orthographiæ exlegem & prorsus contemptorem ejus oportet esse, siquis, cum linguam nôrit, ita scribat, vel scribendum censeat. Sic multæ literæ finales radicum apparent in pronunciatione permutarè esse, accedentibus Postpositionibus (Nota hæc, *Præpositiones* Latinorum plerasque esse Hungaris *Postpositiones*) vel Casuum vel Verborum vel aliis notis & particulis. Ita *ny*, finale accedente *n*, vel *t*, *r*, *z*, *b*, *h*, *k*, &c. vix apparet in pronunciando, ut: *törvént, törvénnék, törvénte, törvénből, törvénnhez, törvénnkezem*, &c. Ita solent hæc & talia pronunciari; & tamen nemo accuratus scribit ita, sed radicem *törvény* formaliter exprimit ubique. Sic *Leányiák, Afkonyiák, leányz, arányzoni*, &c. Quia flexio & formatio Casuum regulariter sit servata semper radice integra, seu themate, additisque Casuum notis, ut: *ember-é, ember-nek, ember-t, ember-től*, &c. Nec dissimilis est ratio in adjectionibus aliarum particularum, ut: *törvényhez, törvényre*, &c. Ita valde rudis sit, oportet, & non ortho- sed Kakographiæ discipulus, qui rō *Mennynek, földnek*, &c. scribit, ut pronunciatur *mennek földnek*. Unde aliqui irrisores & vaniloqui habent illud: *mennek földnek az ekevel*. Id accidit sæpe literæ *gy*, sequente iridem litera *n*, vel *t*, e. g. *vagytok* (aliqui per crassam inscitiam pronunciationem sequentes scribunt *vadtok* vel *vattok*) *vagyinak* (quod per contractionem *vanak* à *van*) scribunt imperiti *vadnak*: quasi sit Dativus à *vad*. Sic *bagytok*, non *hadtok* vel *battok*, *bagynak* non *hadnak*. Ita ab *ny*, ut: *bányok, bányék*, non *hánk, hánytok* non *hántok, hányak*, non *hámak, háyni*, non *hánni*: quia (ut dictum) radix sive tertia singularis Kal *bány*, debet servari Suffixis accedentibus, per omnium Personarum, Numerorum Temporum, &c. formationes. Ita *bánytam, bánynek, bagytam, bagynék*, &c. In *ny*, tō *y*, non pronunciatur sequentibus suprà dictis consonis etiam in diversis vocibus; & tamen non debet abesse in scriptione, ut: *törvén nélkül*, pronunciamus; & tamen *törvény nélkül* scribim⁹. Sic: *En bizon nem tom*: nam ipsum *n*, quoque son⁹ rō *m*, effertur sequente *b*. Sic *Debreczemben* &c. at quis ita scribat? Sic *g*, sequente *k*, ut: *mag kender, mag káposzta*. Ita particula *a'* vel *e'* sequentibus iisdem consonis apparet sequentem consonam duplicare, ut: *a' tál* quasi *attál*, *e' tél*, quasi *ettél*; *e' bitang*, quasi *eb bitang*, *a' roka*, &c. Sic litera *d*, sequente *t*, non propriò sed ipsius *t*, son⁹ auditur, ut: *vadtól elragadtatott*, pronunciatur *vattól elragattatott*; sed quis ita scribat? cum utrobique

radi-

azaz, ahogyan a közbeszédben járja. Aki nyelvismerő léteére mégis így ír, vagy azt véli, hogy így kell írnia, az bizonyos, hogy vagy ostoba, vagy helyesírási szabályok nélküli, vagy teljesen megveti az ilyesmit.

A tövek végén álló hangok közül sok megváltozik a kiejtésben az előljáróknak (megjegyzendő, hogy a latin előljárók a magyarban legtöbbször utánjárók),²⁸ az esetragoknak, az igeragoknak és egyéb módosító szócskáknak²⁹ a hozzátétele következtében. Pl. kiejtésben alig hallatszik, hogyha *ny* után *n*, vagy *t*, *r*, *z*, *b*, *h*, *k* stb. következik: *törvént*, *törvénnel*, *törvényre*, *törvénből*, *törvényhez*, *törvénykezem* stb. Így szokták ezeket és az ilyeneket ejteni, a pontos ember mégsem így írja, hanem mindenütt föltüntetni alakilag a *törvény* tövet. Így tehát *leánynak*, *asszonynak*, *leányzó*, *arányom* stb., mert az esetek ragozása és alakítása³⁰ úgy történik szabályosan, hogy mindig megőrződik a teljes gyök vagy *tő*, ahhoz adódnak az esetragok, mint *ember-é*, *ember-nek*, *ember-t*, *ember-től* stb. Nem más az egyéb szócskák hozzátételének elve sem,³¹ mint *törvényhez*, *törvényre* stb.

Ugyan műveletlennek kell annak lennie, s nem a helyesírásnak, hanem a hibásírásnak a tanulója, aki képes lenne *Mennynek*, *földnek* stb. helyett úgy írni, ahogyan ejtik: *mennek*, *földnek*. S ezt a néhány csúfolódó és üres beszédű így érti: *mennek földnek az ekével*. Gyakran történik ez így a *gy*-vel, ha *n* vagy *t* következik utána, pl. *vagytok* (kiejtés nyomán egynémelyek vaskos tudatlansággal így írják: *vadtok* vagy *vattok*), *vagynak* (amely összevonással: *vannak*, a *van*-ból), a járatlanok szerint *vadnak* (mintha részes esete lenne a *vad* szónak). Ugyanígy *hagytok*, s nem *hadtok* vagy *hattok*, *hagynak* s nem *hadnak*. Így az *ny* végűek: *hányok*, *hányfő*, nem *hánfő*, *hánytok* s nem *hántok*, *hánynak* és nem *hánnak*, *hányni* s nem *hánni*, mert (amint mondtam), a *tő* vagyis a *kal* egyes szám 3. személye *hány*, ennek meg kell maradnia minden személyben, számban, időben, még ha toldalékok járulnak is hozzá. Így: *hánytam*, *hánynék*, *hagytam*, *hagynék* stb.

Az *ny*-nél az *ipszilont* több szóban nem ejtjük, ha a már említett mássalhangzók követik, mégsem szabad írásban hiányoznia; mert úgy ejtjük: *törvén nélkül*, s mégis így írjuk: *törvény nélkül*. Így: *Én bizony nem tom*. Maga az *n* *m*-nek hangzik, ha a következő *b* hat rá, mint *Debreczemből* stb. Ám ki írja így?

Így van, ha *g* után *k* következik, mint *mag kender*, *mag káposzta*.

Így van az *a'* vagy *e'* szócska, ha ugyanezekkel a mássalhangzókkal kezdődő szó követi, mintha megkettőződne a következő mássalhangzó, így az *a'* *tál* mintha *attál*, az *e'* *tél* mintha *ettél*, az *e'* *bitang* mintha *eb bitang* volna, *a'* *roka* stb.

Ugyanígy, ha *d*-t *t* követi, nem önmaga, hanem a *t* hangzik, pl. *vádtól elragadtatott* így hangzik: *vattól elragattatott*, ám ki írja így?

radicalis, proinde immutabilis sit litera *d*? Sic *Apádtól, Anyádtól, Nenédtól, Dávidtól* &c. non scribimus *Apáttól, Anyáttól*, &c. Sic *badtól, tselédtól, ebédtól*, &c. Sic in verbis persæpe, ut: *tudatam* non *tuitam*, *kaladtam*, *fervedtem*, *maradtam*, &c. Aliquando ipsum *d*, forô cedit, ut: *mindnyájan* pronunciatur *minnyájan*; & tamen non hoc, sed illo modo scribunt omnes accurati: ut ferventur radicales literæ, etiam ubi per concursum quarundam literarum non possunt, nec solent clarè & perceptibiliter pronunciari. Sic in voce *mindjárt* pronunciatio locò *dj* habet *gy*; sed tamen qui accuratè vult, non scribit *mindgyárt*. Adverte, an non ita sit etiam *mondja*, si scribatur *mondgya*. Imò si scribatur exactè, ut pronunciatur, non *mondgya*, nec *mongya* erit, sed *monygya*; quia jam etiam *n*, incipit liquefcere in pronunciando sequente *gy*. Sic erit etiam *agygyon* (quod & ipsum non verentur scribere quidam imperiti) sic *tugygya*, &c. quasi themata sint, *agyok, tugyok, monyok*, &c. Ita occasione *ü* *fe*, frequens sit scriptionis & pronunciationis discrepancia, e. g. *féraftom*, à radice *fáraz*. Sic *óltalmafta* pro *óltalmazta*, &c. contrà *válakd-ki* sonat *válazd-ki*. Sic *áztatom* sonat, pro *áztatom*, ab *ázom*. Sic *nézke* sonat *nékke*, *láthatka* sonat *láhatszta*, *bozhatka* sonat *bozhatzta*, & contractum *bozka* pronunciatur *boztzta*, sicut *atztza* pro *adka* &c. Nam in talibus particula *ka* vel *ke*, quæ respondet Hebræo **כ**, addenda est radici, ut utraque integra maneat. Sic *éjtsaka*, *eredke*, non *eretztze*; *látke*, non *lätztztz*; *tudke*, non *tutztz*; *futke*, *fedke*, *maradke*, *hugyke* non *hatztz*. Sic legis *olvask* pronunciatur *olvakke*; at si hoc scribas, significabit *liquefac*. *Szeretke* sonat *feretztz áske*, sonat *áské*, *bozke* sonat *boške*. Sic *egyker* sonat *etztzer*; *kétker* sonat *kétztzer*; *tízker* sonat *tíške*, &c. Viden' quàm multa sunt, quæ non debent scribi, & à nullo accurato scribuntur, ut pronunciantur? Imò si scribere vellemus exactè, ut pronunciamus, nullam vocem possemus rectè describere, in qua literam *n*, sequitur *g* vel *k* ut: *engem, angolna, miénk, mankó* &c. Nam in talium pronunciatione nullum *n*, sonat, sed aliquid ab eo & ab omnibus literis diversum. Propriè enim litera *n*, sit lingvæ extremitate palatum ad radicem dentium premente; at cum dicimus *angolna, Benkó*, &c. nihil tale fit, sed lingvæ medietate attingimus medium palati. Imò idem *n*, ante *l*, nè ita quidem pronunciatur, sed per cavitatem oris expirat, dum se parat lingua ad pronunciandum *l*. e. g. *ajánlom* &c. id quod inde fit, quia non potest lin-

A *d* mindkét esetben a *tő* tartozéka, ezért változtathatatlan. E szavakat: *Apádtól, Anyádtól, Nenéd-től, Dávidtól*, nem így írjuk: *Apáttól, Anyáttól* stb. aztán, *hadtól, tseléd-től, ebéd-től* stb. Így gyakorta az igékben, mint *tudtam* (nem *tuttam*), *fzaladtam, fzenvedtem, maradtam* stb.

Néha maga a *d* kiesik, miként *mindnyájan*, kiejtve: *minnyájan*, de nem az utóbbit írja, aki pontos, hanem az előbbi, hogy megőrződjenek a *tő* betűi ott is, ahol a hangok torlódása miatt nem lehet *s* nem is szokás tisztán és érzékelhetően ejteni. Így a *mindjárt* szó kiejtésében *gy* kerül a *dj* helyére, de aki pontos, nem írja úgy, hogy *mindgyárt*. Figyeljük csak meg, nem ugyanígy lenne-é, ha a *mondja* szót így írnók: *mondgya*? S ha még pontosan a kiejtés szerint írnók, akkor sem *mondgya* lenne, s nem is *mongya*, hanem *monygya*, mert már kiejtéskor az *n* is meglágyul az utána következő *gy* hatására, így van az *agygyon* (némely tanulatlanok nem áttallának maguk is így írni), és *tugygya* stb. igével, mintha a töve³² *agyok, tugyok, monyok* stb. lenne.

Ugyanígy gyakran van különbség az *fz* ejtésében és írásában, pl. *fzárasztom* a *fzáráz* többől. Így: *óltalmazta* helyett *óltalmazta* stb. Ellenben a *válfazd-ki* így hangzik: *válfazd-ki*, hasonlóképpen *áztatom* (*ázom* szóból): *áfztatom*; *nézfze* így: *nézfzfze*; *láthatfza* így: *láthatztza*; *hozhatfza* így: *hozhatztza*; *hozfza* összevonva így: *hotztza*, úgy mint *adfza* így: *atztza* stb. Mindezekben a *fza* vagy *fze* szócskát, amely a héber נָ [ná] megfelelője,³³ úgy kell a *tő*höz illeszteni, hogy mindkettő épen maradjon. Hasonlóképpen *éjtfzaka*, *eredfze*, s nem *eretztze*, *látzf* s nem *lätztz*, *tudfz*, s nem *tutttz*, s így *futfz*, *szedfz*, *maradfz*, *hagyfz* s nem *hatztz*. Hasonlóan, úgy írod: *olvásfz* [olvasol], s így ejted: *olváfzfz*, de ha az utóbbit írtad, azt fogja jelenteni: *olvászd fel!* *Szeretfz* így hangzik: *fzeretztz*; *ásfz* [ásol] így: *ásfz*; *hozfz* így: *hofzfz*, *egyfzer* így: *etttzer*, *kéttzer* így: *kétttzer*, *tízfzer* így: *tízfzfzer* stb.

Lásd, milyen sok van, amelyet nem úgy kell írni, ahogy ejtik, s aki pontos, az nem is úgy írja! Ha pontosan úgy akarnók leírni a szavakat, ahogyan mondjuk, akkor egy olyat sem írhatnánk le helyesen, amelyben az *n* után *g* vagy *k* következik, pl. *engem, ángolna, miénk, mankó* stb. mert e szavak ejtésében soha nem *n* hangzik, hanem valami *tő*le is és a többi hangtól is különböző, mert mikor magában ejtjük az *n* hangot, nyelvünk hegyével a fogtő táján érintjük a [kemény] szájpadrást,³⁴ viszont mikor az *ángolna*, *Benkő* szavakat mondjuk, nem így van, hanem a nyelvhat érinti a [kemény] szájpadrás közepét. Továbbá, ugyanez az *n* másként ejtődik *l* előtt, mégpedig szájjüregi képzéssel,³⁵ mivel a nyelv már az *l* kiejtésére készül fel, mint az *ajánlom* szóban. Ez azért van, mert

est lingua tam citò converti ab una parte palati ad alteram, ut continuè pronunciet distinctè & *n*, & *l*. Ita sit etiam cūm posset *n* vel *ny* ponitur *z* vel *sz*, ut: *kénkergek, vánkorgok, lednyzó, hányfor* & similia. Ipsum *p* etiam sequente *b* pronunciat, ut ipsum *b*, ut: *a' napba, kalapból*, &c. imò etiam sequente *z*, ut: *képzem*, &c. & infinita offerunt se attendenti, in quibus pronuntiatio longè discedit à scriptiōe; & contrà. Vide ergo, quomodo ratiocineris, qui dicis: talem scriptiōem *módja* &c. differre à pronuntiatiōe, adeoque non esse rectam scriptiōem.

V-tam & ultimam rationem consultius est omittere.

Dices ad hoc: Haftenus potuit nobis in talibus satisfacere litera *y*, quare non etiam dehinc? Nec esse consultum inverteratas consuetudines mutare conari: neque id faciliè fieri posse, ut quod usu adeo invaluit, mutetur.

R. Ad hoc in Rationibus suprà allegatis quadantenus responsum est.

R. 2. Avorum nostrorum ætate ita scribebant: *Mert nagy ebodákat chelekőfik*, &c. pro *mert nagy tsudákat tselekefik*. ut nunc scribimus: an nihil hic mutationis vides? Primum hic occurrit *tò cho*, pro quo nunc scribimus *cs* vel *ts*. Illud ab Anglis acceptum approbat illa ætas; sed posterior plus illà sapere volens, jam scribit *s* locò *h*. An non plus discrepat in suo sono *s* ab *h*, quam *j* ab *y* in hoc molli sono? & tamen permutatio illa introvenit. Quare igitur, & cognoscere prius, quomodo potuit evelli ex usu *h*, ut ei substitueretur *s*; tum & ego respondebo, quomodo jam etiam possit ita fieri cum *j* & *y*: idque nonnisi in locis certis. 2. Vides etiam in Vocalibus discrepantiam: tunc scribebant per *o*, *cho* vel *tsodákat*; nunc per *u*, *tsudákat*. Item *tselekőfik*, scribebant per *ö*; jam gaudemus, (præter paucos aliquos Hungariæ anguli indigenas) ridere antiquitatem pro eo, scribentes nunc per *e*. In ipsis quoque Bibliis Janff. quæ non admodum antiqua sunt, plus satis exemplorum hujusmodi habes, ut: *annakfölte, elröjté, a' sötétben, a' fölső házban*, &c. & tamen quis esset jam recentis Bibliorum editionis Corrector (nisi fortè aliquis de *Felföld*) qui etiam suapte ingenio non illam mutationem in Bibliis faceret, ut *ö* substitueret *tò e*? Vides igitur non esse novum, non esse insolens & violentum, nec esse crimen contra consuetudinem, aut antiquitatis existimationem, probata à prioribus mutari à posterioribus, ubi ratio svadet: quimæpe sine ratione solus casus infert consuetudini talem mutationem. Et hæc de 2-da difficultate.

TER.

nem tud hirtelen átcsapódni a nyelv a szájpaddás egyik részéről a másikra úgy, hogy folyamatosan és megkülönböztetve ejtődjék az *n* és az *l* is.

Ugyanez van, mikor *n* vagy *ny* után *z* vagy *ʒ* következik, mint *kénʒzergek*, *vánʒzorgok*, *leányzó*, *hányʒzor*; s hasonlók.

Magát a *p*-t úgy kell ejtenünk, mint a *b*-t, ha utána *b* következik, pl. *a' napba*, *kalapból* stb. De akkor is, ha utána *z* következik, miként *képzem* stb. S végtelen sokra fölfigyelhethünk, ahol a kiejtés teljesen különbözik az írástól, vagy megfordítva. Gondold meg tehát, hogyan következtetsz, ha azt állítod, hogy a *módja* írásmód azért nem helyes, mert a kiejtéstől különbözik.

V. Az ötödik, utolsó érvet jobb nem említenünk. Erre azt mondanád: Ha eddig a hasonlóknak elegendő volt nekünk az *y* betű, akkor ezentúl miért nem? Nem tanácsos a megrögzött hagyományok megváltoztatására törekedni, nem is könnyű azon változtatni, amit a használat ennyire rögzített.

Válaszom: 1. Erre már a fentebbi okokkal részben megfeleltem.

Válaszom: 2. Atyáink idején így írtak: *Mert nagy chodákat chelekőʒzik* stb. e helyett: *mert nagy tsudákat tselekeʒzik*, ahogy most írjuk. Nem látsz itt semmi változást?

1. Elsőnek itt a *cho* tűnik fel, amely helyett most ezt írjuk: *cs* vagy *ts*. Amazt [a *ch*-t] az angoloktól vették át az idő tájt, később aztán megokosodtak, s most már *s* íródik a *h* helyett.³⁶ Vajon nincs-e nagyobb eltérés hangzás tekintetében *s* és *h* között, mint *j* és *y* között? – mégis megtörtént a fölcserélésük. Kérdezd, és tudd meg először, hogyan kopott ki a használatból a *h*, és hogyan került *s* a helyére? – megfelelek: úgy, amint ez a *j* és *y* között már megtörtént, de csupán bizonyos helyeken.

2. A magánhangzók között is eltérést látsz: akkor *o*-val írták, *cho* vagy *tsodákat*, most *u*-val írjuk: *csudákat*. Hasonlóképpen *tselekőʒzik*, *ö*-vel írták, most pedig derülünk ezen a régiségen (Magyarország némely csücskének szülötteit kivéve), mivel most *e*-vel írjuk. Sőt, magában a nem különösképpen régi Janson-féle Bibliában is éppen elegendő példát lelsz erre, mint *annakfölkötte*, *elröjté*, *a' sötétben*, *a' fölső házbán*; s mégis, lenne-e olyan új Biblián dolgozó korrektor, aki ne javítaná a szöveget magától úgy (hacsak maga nem a Felföldről való), hogy *ö* helyett *e*-re helyesbít? Látnod hát, hogy sem nem új, sem nem szokatlan, avagy sérelmes dolog, nem is vétség a hagyomány ellen, s nincsen régebbi korok becsülésének ártalmára sem, ha az elődök által helyeseltetket felcseréljük a későbbiekre ott, ahol az ésszerűség megkívánja, hiszen gyakran egyedül a véletlen is ok nélkül ilyen változásokat eredményez a hagyományban. A második nehézségről ennyit.

TERTIÙ. Dispolicebit fortasse nonnullis id quoque, quod in quibusdam Derivationum & compositionum generibus literarum non-necessariò duplicatarum alteram expunximus : non quidem ubique, potissimum ab initio. Nam (quod ultro fateamur) antea nos quoque minùs gnari eramus Orthographi, & sine fundamento ex solo præjudicio, secundum erroneam vulgi consuetudinem hunc vel illum scribendi modum sequebamur. Sed post successu temporis cum inquireremus in rationes, cur sic vel sic scribendū esset, & an sic v. sic rectius &c. & sic magis ac magis curiosè scrutaremur omnes Hungarici sermonis recessus, conferendo similia cum similibus (qui modò veritatem eruendi satis probatus est etiam in Scripturæ enucleatione, cum Scriptura cum Scriptura confertur) item dividendo composita, & derivata ad suas origines reduciendo, in plures ac plures incidimus veritatis orthographicae fontes: & in multis particularibus latitantes universales veritates seu Regulæ nobis obviam prodeuntes, satis declararunt errorem vulgi, & simul nostrum, in multis scriptionū modis: & eadem operâ docuerunt & comprobârunt, posse hanc laxam, & sine omni lege ad libitum cujuslibet currentem orthographiam Hungar. si non omni, tamen maxima ex parte certis legibus adstringi & in ordinem redigi. Ita multos errores detexerunt inter ceteras hæ veritates, seu Regulæ:

I. Adjectiva *Qualitatis*, (ut sic nominem ea, quæ qualitatem sui Primitivi interunt Subjectis seu Substantivis, de quib⁹ dicuntur) formantur à Subst. seu Abstractis additō s vel per se, si ea desinant per Vocales, ut: *marbá-s, rubá-s, balbá-s, ketské-s, medvé-s, eké-s, kamló-s, farkó-s, bordó-s, erdő-s, erő-s, franczú-s, káru-s, hegedű-s, &c.* vel medantibus Vocalibus homogeneis, si Substantiva desinant per Consonas, ut: *lyuk-as, tűz-es, viz-es, hegy-es, keny-es, rend-es, harag-os, darab-os, kalap-os, &c.* Igitur vitiosè scribunt vulgò *tűze-s, vize-s, hegye-s, lyuk-a-s, foro-s, lapo-s*. Ex hac Principali Regula fluat.

II. Regula: Adverbia *Qualitatis* in *n* desinentia fiunt per compositionem: scilicet ad Adjectiva Qualitatis seu Concreta accedente Postpositione *en*, vel nudè *n*. Nota hic: Propositioni Latinorum *in* vel *per* (nam aliud est *in* i. e. intus, Hungar. *ben*) respondet Hungar. Postpositio *en*, vel simpliciter *n*, quæ variat Vocales suas secundum qualitatem præcedentis, & scribitur *an, en, in, on, ön, &c.* ut: in dario asini, a' *Eaniár hátán in vell* a' *rubán, az enyeren, mindé az iszenen áll, Semmin nints nagyob* binatom, *ló láton, a' gáton, a' földön, sírvön &c.* Nempe si Ad-

jeck

HARMADSZOR: Többeknek talán az sem fog tetszeni, hogy a képzett alakok és összetételek bizonyos fajtáiban a szükségtelenül megkettőzött betűk egyikét töröltük, leginkább elől, ha mindenütt nem is. Ugyanis ezelőtt mi is kevésbé ismertük a helyesírást (megvalljuk készséggel), s alaptalanul, egyedül előítéletből hol ezt, hol azt az írásmódot követtük a köznép téves szokása szerint. De mikor később megvizsgáltuk az okokat, miért kell így vagy úgy írunk, s vajon így vagy úgy-e a jobb, és így egyre inkább felkutattuk a magyar nyelv összes félreeső zugát, összevetvén egymással a hasonlóakat (az igazság kiderítésének ez a módszere eléggé elismert a bibliakritikában, amikor a Szentírás helyeit hasonlítják össze egymással), szétválasztván hasonlóképpen az összetételeket, és a képzett alakokat visszavezetvén az eredetükre, akkor egyre több forrását találtuk meg a helyesírás igazságainak, s találkoztunk a sok részletben rejtőzködő általános igazságokkal, vagyis a törvényekkel, eléggé nyilvánvalóvá lett általuk a nép tévedése, s egyszersmind az enyém is sok írásmód tekintetében, s ezek a törvények felvilágosítottak arról és bebizonyították, hogy ezt a laza és minden szabály nélkül bárki tetszése szerint alakuló magyar helyesírást, ha nem is mindenben, de legnagyobbbrészt korlátozni lehet adott szabályokkal, s rendbe lehet rakni, így többek között ezek az igazságok, illetve szabályok fedtek fel sok hibát.

1. szabály: A tulajdonságot jelző mellékneveket (így nevezem azokat, amelyek az alapszavuk tulajdonságát átviszik arra az alárendeltre vagy főnévre, amelyről mondjuk őket) úgy képezzük a főnévből vagy a fogalomból, hogy hozzátesszük az *s* hangot vagy magában, mikor azok magánhangzóra végződnek, mint *marhá-s ruhá-s, balhá-s, ketské-s, medvé-s, eké-s, komló-s, furkó-s, hordó-s, erdő-s, erő-s, franczú-s, kapu-s, hegedű-s* stb. vagy, ha a főnév mássalhangzóra végződik, azonos hangrendű magánhangzók segítségével, pl. *lyuk-as, tűz-es, víz-es, hegy-es, kegy-es, rend-es, harag-os, darab-os, kalap-os* stb.

Tehát, hibásan írják közönségesen: *tüzejs, vizejs, hegyejs, lyukajs, fzofojs, lapojs*.

Ebből a főelvből következik a második szabály.

2. szabály: Összetétellel képezzük³⁷ az *n* végű minőséghatározót, tehát a minőségjelző melléknévhez *en* vagy pusztá *n* utánjárót³⁸ illesztünk. Megjegyzés: a latin *in* vagy *per* előljáró (mert más a latin *in* vagyis *intus*, magyarul *bent*) magyar megfelelője az *en* vagy egyszerű *n* utánjáró, ennek magánhangzói az előző szóhoz képest váltakoznak: *an, en, in, on, ön* stb., mint pl. *in dorso asini, a fzaamár hátán; in veste, a ruhán; az emberen, mindē Iftenen áll; Semmin nincs nagyobb bánatom; lóháton, a' gáton, a' földön, fűvön* stb.

jectiva terminentur per Vocales, adjicitur illis particula Ad-
verbii formativa nudè *u*, ut: *drága-n*, *tunyá-n*, *lombá-n*, *gyen-
gè-n*, *petsenyé-n*, *ótsó-n*, *késő-n*, *merő-n*. Si autem desinant per
Consonas, adjicitur mediantibus Vocalibus homogeneis, ut: *vig-
an*, *gyors-an*, *rest-en*, *fép-en*, *ékes-en*, *kép-en*, *temérdek-
en*, *va slag-on*, *vékony-on*, *tudós-on*, *forgalmatos-on*, *igaz-án*. (Lat.
verè, quasi in vero vel in veritate) *kés-ön*, *körös-ön* &c. Hoc
posito fundamento parer, quales sint in multis particularibus ab-
usus. e.g. *Erössen* scribitur vulgò per geminum *ss*; sed unde est
alterum horum? In Adjectivo non est, nam non scribitur *erös/s*
(iudicium) sed *erös* ab *erö*; sicut *éplö* *féplös*, *gyéplös*, *bimlös*,
erdös, *mező*, &c. cui si addas particulam Adverbii formativam
seu Postpositionem *en*, fiet *erösen* simplici *s*. Similiter fit cum
multis aliis Adjectivis in *s* terminatis, quæ vulgò per geminum
ss Adverbialiscunt, ut: *hamissan*, *üressen*, *sebesen*, *féleszen*, *verese-
sen*, *kegyessen*, *tüzessen*, *véressen*, &c. Quorum omnium (ut di-
ctum) Primitiva, ex quib⁹ veniunt, scribuntur simplici *s*. Neq;
tantum in litera *s* fit talis non-necessaria geminatio, sed etiã in
k, in voce *egéksen*, cum radix habeat simplex *k*. Sicut
ergo scribitur *kéz képen*, *mérék méréken*; sic debet esse etiam
egék egéken.

ly, ut: *kevély* scribitur simplici *ly*, & tamen multi scribunt
kevélyen. Sic *mély mélyen*.

ny, ut: *keményen*, cum radix sit *kemény*. Sicut ego *serény-
serény-en*, *jövevény*, *fégeny*, non *fégennyen*; sic &c.

p, in talibus: *miképpen*, *azonképpen*, &c. pro *miképen*, sic-
ut *éép képen*. Quia radix est *kép*, (ut in *féép*) simpli. *p*, & ad-
jicitur particula *en* æquivalens Latinorum *in*, ut ergo dico in lie-
ne *a' lépen*, in imagine *a' képen*: *miképen*, quasi mitsodaképé,
aut mi módon, in quali imagine vel figura, aut forma. Sic
debent scribi: *ekképen* vel *e' képen*, *azonképen*, *fokképen*, *bány-
képen*, *kétképen*, *kiváltképen* &c.

Et quia ita cadunt per simplex *p* omnia desinentia in *p*, ut:
kép, *lép*, *nép*, *fép*, *tsép*, *tserép*, *síp*, *Nap*, *Pap*, *tsap*, *kalap*, *páp*,
síp, &c. ergo etiam rectius *ép*, quàm *épp*, & consequenter *épe-
épitem* non *éppitem* &c. Sicut *éépitem*, &c. Ita *telepitem*,
gyarapítom, *repitem*, *lapítom*, *sápítok*, &c.

Inde fluit &

III. Regula: Verba Qualitativa (scil. quæ qualitatem in-
ferunt rebus, de quibus dicuntur) in *itek*, *item* (secundum For-
mas *Kal* & *Pihel*) item *ülök*, *ülök*, nec non *edem* vel *edom* desin-
G nentia,

Ha magánhangzóra végződik a melléknév, akkor a pusztán *n* határozószót képző szócskát tesszük hozzá, mint *drágá-n*, *tunyá-n*, *lomhá-n*, *gyengé-n*, *petsenyé-n*,³⁹ *olcsó-n*, *késő-n*, *merő-n*. Ha azonban mássalhangzóra végződik, akkor azonos hangrendű kötőhangzóval illeszkedik, mint pl. *vig-an*, *gyors-an*, *rejt-en*, *szép-en*, *ékes-en*, *kéjz-en*, *temérdek-en*, *vaftag-on*, *vékony-on*, *tudós-on*, *fzorgalmatos-on*, *igaz-án* (latinul *vere*, *in vero* vagy *in veritate*), *késő-n*, *fzörös-ön* stb.

Ezen alapvetés után kitűnik, milyen hibák vannak a toldalékok esetében, mint pl. *Eröffnen*, amit közönségesen kettőzött *ff-el* írnak, de honnan van ez egyik közülük? Nincs a melléknévben, mert nem írjuk *eröfs-nek*, amint mondják, hanem az *erö* szóból *erös-nek*, ahogyan *fzeplö-fzeplös*, *gyeplös*, *himlös*, *erdös*, *mezö* stb., melyhez hozzáadva az *en* határozószót képző szócskát, illetve utánjárót,⁴⁰ *erösen* lesz, egy *s-el*, hasonlóképpen lesz más *s-re* végződő határozóknál is, amelyeket közönségesen kettőzéssel képeznek, mint *hamiffan*, *üreffen*, *febeffen*, *fzeleffen*, *vereffen*, *kegyeffen*, *tüzeffen*, *véreffen* stb.

Mindezek úgynevezett alapalakját,⁴¹ amelyből erednek, egy *s-sel* írják.

Nem csupán az *s* kettőzése szükségtelen, hanem a következőké is:

fz: pl. az *egézfzen* szóban, mert a töve csak egy *fz-et* tartalmaz. így írjuk tehát: *kéjz*, *kéjzen*, *méréjz*, *méréjzen*; ezt is így kell, hogy *egéjz*, *egéjzen*.

ly: mint *kevély* egy *ly* betűvel írják, és mégis sokan kettőzik: *kevélyen*, *s mély-mélyen*

ny: mint *keményen*, holott a tö *kemény*, ezért ugyanígy írom: *serény-en*, *serény*; *jövevény*, *fzegény*, *s nem fzegénnyen* stb.

p: a *miképpen*, *azonképpen* stb. szavakban, *miképen* helyett, ahogy *szép*, *szépen*. A szó gyöke *kép* (mint *szép*) egy *p*-vel, és hozzáadódik az *en* szócska, a latin *in* megfelelője, ahogy mondom: *in liene*, *a' lépen*; *in imagine*, *a' képen*; *miképen*, ami mintegy *mitsodaképē*, vagy *mi módon*, *in quali imagine* vel *figura*, aut *forma*. Így kell tehát írni: *ekképen* vagy *e képen*, *azonképen*, *sokképen*, *hányképen*, *kétképen*, *kiváltképen* stb. És mert így egy *p*-vel végződik valamennyi szó, amelynek utolsó hangja *p*, mint *kép*, *lép*, *nép*, *szép*, *tsép*, *tserép*, *fíp*, *Nap*, *Pap*, *tsap*, *kalap*, *púp*, *fúp* stb. helyesebb ezért az *ép*, mint az *épp*, következőleg *épē*, *építem* és nem *éppítem* stb., amint *szépítem* stb. Ugyanígy: *telepítem*, *gyarapítom*, *repítem*, *lapítom*, *fápitok* stb.

Ebből ered a harmadik szabály.

3. szabály. A milyenséget jelölő igék (ti. amelyek milyenséggel ruházzák fel a dolgokat, amelyekről állítanak) a *kal*, valamint a *pihel* [*pi'él*]képzésű igék módjára, *ítek*, *ítem*, azután *úlok*, *ülök*, azután *edem*, *odom* végződésűek,

nentia, formantur ab Adjectivis *Qualitatis*, adjectis ad ea terminationib⁹ dictis Verborū Formativis *itek*, &c. ut: *tág-itom*, *tág-ülök*, *lággy-itom*, *lággy-ülök*, *éh-ülök*, *fégyény-itom*, *fégyény-edem* vel *fégyény-ülök*, *hivány-ülök*, *sovány-itom*, *sovány-ülök*, *kevély-e-dem* & *ülök*; *hideg-itom*, *hideg-ülök* & *hideg-edem*; *kövér-itom*, *kövér-ülök* & *edem*; *vakítom*, *vakülök*, *ditsöülök*, *puktítok* (ex *puқта*, *елисо а*, & *ülök*,) *komorítom*, pro *komorúítom*. Quia in Vocales, accedentibus his terminationibus.

Hæc Regula quoque similiter superiori, errores suprà dictis similes retergit; imprimis in iis verbis, quæ veniunt ab Adjectivis in *s* terminatis, ut: *eröfítom*, *eröfödöm* vel *eröfösülök* scribit vulg⁹, pro *erösítom*: quia venit ab Adjectivo *erös*, & additâ Formativâ Verbi *ítom* &c. fit *erösítom*. Quidni? cum à *feplő* fit *feplős* & hinc *feplösítom* non *feplösítom*; quo jure ab *erö* *erös* fit *erösítom*? Tales abusus sunt: *korosítom*, *korosúsülök* & *odom*, *lyukasítom* *ülök* & *odom*, *veresítom*, *ülök* & *edem*, *tüzefítom*, *ülök* & *edem*, *hamisítom*, *laposítom*, *üresítom*, &c. Occasione Verbi *Qualitativi* in *ülök* & *ülök* &c. veniunt in considerationem etiam alia Verba in *lok* desinentia, quæ absque præcedente *ü* vel *ü*, quod ibi erat, habent notam & Formativam solum terminationem *lok*: adeoque non sunt *Qualitativa*, sed aliū usum habent, præcipuè instrumenta transferunt in actum: de quib⁹ etiam potest constitui.

IV. Regula: Verba Nominalia in *lek*, *lok*, *lök* desinentia formatur à suis Nominibus per Vocales terminatis etiam immediate, additis his Verborum Formativis terminationibus, ut: *kafkál-lok*, *kapál-lok*, *boronál-lok*, *beretvál-lok*, *vatsorál-lok*, *folgál-lok*; *benyé-lek*, *tseré-lek*, *heré-lek*, *betsül-lom*, *gyalul-lok*, *hegedül-lok* (hæc desinunt in *ülök*, *ülök*, &c. sed tamen non sunt *Qualitativa*, quia illud *ü* vel *ü* pertinet ad radicem, non ad Formativas Verborum:) *fajtölök*, *tanülök* &c. per Consonas verò terminatis per Vocales homogeneas; interdum tamen & his absolute, ut: *ének-lek* & *ének-elek*, *ebéd-lek* & *ebéd-elek*; *sereg-lek* vel *serege-lek*, *műve-lek*, *korvatis-olok*, *sip-olok*, *dob-olok*, *kürt-ölök*, *lant-olok* &c. Medulla hujus Regulæ est, quod in Formativa talium Verborum est semper simplex *l*; igitur (quod unum hinc concludere volo) scribendum est *félo-lok* non *féllök*. Hoc solum Verbum dedit occasionem hanc Regulâ eliciendi; quod quia & in Bibliis Jonss. & in vulgari scribendi usu nunc simplex *l* nunc geminum habet, & in pronuntiatione sæpius hoc, nos quoque hun

minőséget jelölő melléknévből alakultak, hozzáillesztve végződésül az *-itek* stb. igeképzőt, mint *tág-ítom*, *tág-úlok*; *lág-ítom*, *lág-úlok*; *éh-ülök*, *fzegény-ítem*, *fzegény-edem* és *fzegény-ülök*; *hitván-úlok*, *fovány-ítom*, *fovány-úlok*; *kevély-edem* és *ülök*; *hideg-ítem*, *hideg-ülök* és *hideg-edem*; *kövéritem*, *kövér-ülök* és *edem*; *va-kítok*, *vakúlok*; *ditsöülök*, *pufztítok* (a *pufzta* szóból az *a* elhagyásával és az *úlok*-ból); *fzomorítom* (*fzomorúítem* helyett). A magánhangzóra végződő melléznevek (az *ö* végűeket kivéve) elhagyják utolsó magánhangzójukat, ha ezek a végzódések járulnak hozzájuk.

Ez a szabály is hasonlóan az előzőhöz, a fentebb elmondottakhoz hasonló hibákat leplez le, mindenekelőtt az *s* végű melléznevekből származó igékben: mint *erősítem*, *erősödöm* vagy *erősülök* – így írják közönségesen, ahelyett, hogy *erő-sítem*, mert az *erős* melléknévből származik, az *ítem* igeképző hozzáadásával lesz *erősítem*. Miért ne? mert a *fzeplő*-ből lesz a *fzeplős* és ebből a *fzeplősítem*, nem pedig *szeplősítem*. Milyen joggal lesz *erősítem* az *erő*, *erős* melléknévből? Hasonló hibás használat: *fzorofsítem*, *fzorofsúlok* és *odom*; *lyukaítem*, *úlok* és *odom*; *verefsítem*, *ülök* és *edem*; *tüzeítem*, *ülök* és *edem*; *hamíítem*, *lapofsítem*, *ürefítem* stb.

Más, *lok* végződésű igéket is számításba kell vennünk az *úlok* és *ülök* milyenségjelző igékkel kapcsolatban, amelyek az amott meglevő *ú* vagy *ü* nélkül *lok* képzőt kapnak, ezért nem milyenségjelzők, hanem más a használatuk. Főként az eszközöket alakítják át cselekvéssé. Róluk alkotható meg a következő szabály:

4. szabály. A *lek*, *lok*, *lök* végződésű, névszóból alakult igékben a magánhangzós végződéshez közvetlenül is illeszkedik az igeképző, mint *kafzá-lok*, *kapá-lok*, *boroná-lok*, *beretvá-lok*, *vatsorá-lok*, *fzolgá-lok*, *henyé-lek*, *tseré-lek*, *heré-lek*, *betsülöm*, *gyalu-lok*, *hegedülök* (ezek *úlok*, *ülök-re* végződnek, mégsem milyenségjelzők, mert ez az *ú* vagy *ü* a tőhöz tartozik, s nem az igeképzőkhöz), *fajtólok*, *tanúlok* stb.

Mássalhangzóra végződő szavakhoz hangrendileg illő magánhangzóval kell illeszteni, ez hébe-korba el is maradhat, mint *ének-lek* és *ének-elek*; *ebéd-lek* és *ebédelek*; *fereg-lek* és *fereg-elek*; *müve-lek*, *kováts-olok*, *síp-olok*, *dob-olok*, *kürt-ölök*, *lant-olok* stb.

E szabály lényege, hogy az ilyen igék képzőjében mindig egy *l* van, tehát (ezt az egyetlen következtetést akarom itt említeni) úgy kell írunk: *fzó-lok*, és nem *fzóllók*. Ebből az egyetlen igéből adódott számunkra a szabályszerűség, mert Janson Bibliájában és a közönséges íráshasználatban hol egy *l*-lel van, hol kettőzve, s a beszédben gyakrabban így, s mi magunk is

hunc posteriorem modum secuti sumus in initio operis ex solo recepti usûs præjudicio. Postea verò cùm sagaciùs perquire-remus rationes, collatis omnibus similis formæ Verbis, elicitæ est hæc Regula; quæ ostendit nos antea errasse, & sententiâ mutare debere. Ita scripsimus *Gen. 3:* (*Kin fõll 's befél vala*: cum contrariò modò debuissimus *fõl 's befél vala*, illud simpliciter, hoc geminò; quia *beféllek* venit à radice *befed*, additò *lek* deberet esse *bfeðlek*, sed euphoniæ causâ mutatur illud *d* in *l*, *fõllok* verò à radice *fõ*, additò *lok* *fõ-lok* sicut *sajtó* *sajtõlok* &c. Huc refer etiam *prédikálok* non *prédikállók* (usus & vulgaris & Bibliorum Janssi. habet nunc hoc, nunc illud) sicut *disputálok* non scribis *disputállók*. Sic *appellálok* non *llok*, *órállok*, *repetálok*, *somporálok* &c. Aliud verò est *állók*, *hallók* &c. quæ primitiva sunt, & in talibus *tò llok* ad essentiam radices per-tinet, non est servile, ut in suprà dictis derivatis. Et quia *hal-lók* hebet geminum *ll*, patet etiam taliter debere scribi Verbum *hallgatók*, quod ab illo derivatum, quodammodo Frequentati-vum est.

Occasione superiùs memoratarum geminationũ venerunt in considerationem etiam Grad⁹ Comparationis, seu potiùs Gra-dus, qui Hungaris à Positivo distinctus unus tantum est, nempe Comparativus; Superlativus autè est ipse formalis Comparati-vus, addita tantum particula *leg*.

Igitur de hoc quoque potest constitui.

V. Regula: Comparativus formatur à Positivo additâ lite-râ duplici *bb*, vel per se, si Positivus desinat per Vocales, ut: *tunyá-bb*, *sántá-bb*, *gyengé-bb*, *já-bb*, *lábható-bb*, *keserü-bb*, &c. vel per Vocales præcedentibus homogeneas, si Positivus desinit per Consonas, ut: *feléd-ebb*, *gyors-abb*, *jámbor-abb*, *kegyetlen-ebb*, *gonof-abb*, *meleg-ebb*, *hideg-ebb*, *rövid-ebb*, *lángy-abb*, *nagy-obb*, *erőtlen-ebb*, &c. Horum quædam contrahuntur nonnunquã sic: *erőtlenb*, *gonofb*, &c.

Ex hac Regula denuò patet abusus, qui committitur ge-minando ultimas Consonas Positivorum in formandis Compa-rativis, e. g. ex *erös* faciunt plerique Comparativum *erössfebb* vel *erössfebb* per sepe omisso altero *b*, (ut & *vénéb*, quasi sit *vénéb*) pro *erössfebb*. Ita *keményebb*, *hamissabb*, *hegyessfebb*, *kegyessfebb*, *tü-zessfebb*, *keserveessfebb*, *félessfebb*, &c. Cur non scribunt per ean-dem Regulam *gazdagabb*, *röviddebb*, *vénnebb*, *jámborabb*?

Quinimò iidem, qui in talibus errant, errant etiam in De-clarationibus: seu extendunt illam non-necessariam consonarum

G 2

gemi-

ez utóbbit követtük munkánk kezdetén, pusztán a használatból megítélve. Miután azonban alaposabban felkutattuk az okokat, összevetvén a hasonló alakú igéket, azután előtűnt ez a szabály, mely megmutatta, hogy korábban tévedésben voltunk, s hogy vélekedésünket meg kell változtatnunk, így írtuk: *Kin fzőll 's befzél vala* (1 Móz 3) s ellenkezőleg kellett volna: *fzól 's befzél vala*, mert az első szót kell egy *l*-lel, a másodikat kettőzve írni, mert a *befzélek* a *befzéd* töből ered, s a *lek* hozzáadásával lenne *bzfédlek*, ám a jóhangzás miatt a *d* átváltozik a szomszédos *l*-lé; a *fzőlok* viszont a *fzó* töből eredt, s a *lok* hozzáadásával lesz *fzóllok*, akár *fajtó* – *fajtólok* stb. Ez vonatkozik arra is, hogy *prédikálok* és nem *prédikállok* (közönségesen és a Janson Bibliájában hol így, hol úgy használják), akárcsak *difputálok* és nem *difputállok*, ugyanígy *appellálok* s nem *llok*, *órálok*, *repetálok*, *fompordálok* stb.

Egészen más az *állok*, *hallok* stb. ezek elsődleges alakok, ezeknél a *llok* a *tő* lényegéhez tartozik, s nem csak járulék,⁴² mint a származékokban, amelyeket előbb említettünk. És mert a *hallok* szóban kettőzött az *ll*, a *hallgatok* szóban is nyilvánvalóan így kell írunk, mert ez abból ered, mint gyakorító ige.

Az említett kettőzések kapcsán a melléknevek fokozását is átgondoltuk, illetve a középfokot, mert a magyarban csak ez különbözik az alapfoktól, a felsőfok alakja szerint tulajdonképpen középfok, csupán még egy *leg* szócskát is adunk hozzá.

Tehát erről lehet alkotni a következő szabályt.

5. szabály. A középfokot az alapfokból kettőzött *bb* hozzáadásával formáljuk, ezek vagy magukban állnak, ha az alapfok magánhangzóra végződik, vagy azonos hangrendű magánhangzót is elé kell iktatunk, ha az alapfok mássalhangzóra végződik, mint *tunyá-bb*, *fántá-bb*, *gyengé-bb*, *jó-bb*, *látható-bb*, *keferü-bb* stb. Mássalhangzóra végződők: *fzeléd-ebb*, *gyors-abb*, *jámbor-abb*, *kegyetlen-ebb*, *gonofz-abb*, *meleg-ebb*, *hideg-ebb*, *rövid-ebb*, *lágv-abb*, *nagy-obb*, *erőtlen-ebb* stb. Ezek közül némelyeket néha így összevonják: *erőtlenb*, *gonofzb* stb.

Ebből a szabályból kiviláglik, hogy hibáznak, mikor a középfok képzésében kettőzik az alapfok utolsó mássalhangzóját, pl. *erős* – *erőffebb* vagy *erőffeb*, gyakran a második *b*-t elhagyják (mint *véneb*, mintha *vén eb* lenne) *erőffebb* helyett. Ugyanígy *keményebb*, *hamifabb*, *hegyeffebb*, *kegyeffebb*, *tüzeffebb*, *keferveffebb*, *fzeleffebb* stb. Vajon miért nem írnak ilyet ugyanezen szabály szerint: *gazdaggab*, *röviddeb*, *vénneb*, *jámborrab*?

Ugyanazok, akik az ilyenekben tévednek, a névszóragozásban is tévednek, illetve ezt a szükségtelen mássalhangzó-kettőzést

geminatōnem etiam in flexiones Casuum & Numerorum: e. g. hamis hamissat, erös erössék, hegyessék, kegyessék, forossák, iressék, vizessek, &c. in quibus omnibus superfluum est alterum *s*, quod nec ad Casuum & Numerorum notas, nec ad ipsas radices pertinet.

VI. Regula: Abstracta fiunt ex Concretis, adjecta syllabâ *ság* vel *ség*, ut: nagy-ság, kitsíny-ség, hofkü-ság, vel hofkü-ság, rövid-ség, sejtér-ség, fekete-ség, hideg-ség, meleg-ség, tudatlan-ság, goromba-ság, ember-ség, fűp-ség, rút-ság, &c.

Hæc Regula monstrat vitia in talibus, e. g. si scribatur, ut vulgò fit plerumque & in Bibliis Janff. ut plurimum *ditsösség*, &c. Concretum est *ditsö* (ut *a' ditsö Szent Háromság*) igitur si addas formativam, Abstracti *ség*, non *ditsösség*, sed *ditsöség* erit. Sicut ab illendö non fit *illendösség* vel *a' mezö mezösség*; sic *a' ditsö* &c. Ita per alias Vocales terminata simpliciter ad mittunt notam Abstracti, ut: béma-ság, gyenge-ség, halandó-ság, komorú-ság, vakmerő-ség, háború-ság, gyönyörű-ség, kefe-rű-ség, &c.

VII. Regula: Postpositio *bun*, *ben* (quæ componitur ex Adverbio *bé* (ut *jűj-bé*) intra vel intro & Postpositione *en* v. *n*, quam respondere Latinorum Præpositioni *in* supra diximus, ut: in monte, *a' hegy-n* &c. Siqui *en* componitur cum Postpositione *in loco* significante quietem *in loco* significat. Vicissim Postpositio *ba* vel *be*, veniens ab Adverbio *bé* (hanc Particulam dicere possumus Adverbium cum hoc Accentu, quæ tantum Verbis adjicitur; ita vero sine Accentu Postpositionalem, quæ tantum Casibus adjicitur, & quidem semper à tergo) significat *motum ad locum*.

Inpingunt etiam in hanc Regulam multi, confundentes has duas particulas sensu contrarias *be* & *ben* &c. usurpando hanc pro illa, vel contrà, ut: *Bémene a' házban*, pro *a' házba*; *alufik valaa' házba*, pro *a' házban*, *a' városba völtam*. Is magis condonabilis error videtur esse in Psalterio, ubi persæpe Rhythmi cadentia cogit Poëtam ad ejusmodi licentiam; at in soluto stylo quis accuratus Orthographus id ausit? Quantus error est apud Latinos, si dicas: *Ingredere in domo*, vel *In pagum habitat*, &c. tantus est, si dicas vel scribas: *Eredj a' házban*. *A' Faluba lakik*, &c. Hinc nascitur.

VIII. Regula: Postpositio localis, sive simplex *n* vel *en*, &c. sive composita *ben* &c. scribitur simplici *n*, ut: *a' rostán*, *vizen*, *hábon*, *kapun*, &c. Igitur abusus est, si accedente conjun-

kiterjesztik a ragozás eseteire és számaira pl. *hamis, hamiffat; erős, erőffek; hegyeffek, kegyeffek, fzofoffak, üresfek, vizeffek* stb. melyekben mindenütt fölösleges a második *s*, mely sem az esetek és számok jeleihez, sem magához a tőhöz nem tartozik.

6. szabály. A konkrétból *ság* és *ség* szótag hozzátételével alkotjuk az elvontat, mint *nagy-ság, kitsíny-ség, hofzfú-ság, vagy hofzfza-ság, rövid-ség, feje-rség, fekete-ség, hideg-ség, meleg-ség, tudatlan-ság, goromba-ság, emberség, szép-ség, rút-ság* stb.

Ez a szabály megmutatja a hibákat az ilyenekben, ha úgy írják, amint az közönséges, s Janson Bibliájában is többnyire így van: *ditsöffég* stb. A konkrét neve *ditső* (mint *a' ditső Szent Háromság*.) ha tehát hozzáadod a *ség* elvonatkoztató képzőt, nem *ditsőfség*, hanem *ditsőség* lesz belőle, s *illendő-ből* nem *illendőfség*, *mező-ből* nem *mezőfség* – így van a *ditső* is.⁴³ Ugyanúgy az egyéb magánhangzókkal végződők egyszerűen felveszik az elvonatkoztató képzőt, mint *bénna-ság, gyenge-ség, halandó-ság, fjomorú-ság, vakmerő-ség, háború-ság, gyönyörű-ség, keferu-ség* stb.

7. szabály. A *ban, ben* utánjáró összetétel, a *bé* határozószó (mint *jöjj-bé*), intra, intro és az *en* vagy *n* utánjáró alkotja, ez, ahogy fentebb mondtuk, a latin *in* előjáró⁴⁴ megfelelője, mint *a' hegyen, in monte*.

Ha *hol?* kérdésre felelő utánjáróval kapcsoljuk össze, egy helyben való nyugton lételt jelent. Ellenben, a *ba* és *be* utánjáró *hová?* kérdésre felel, a *bé* határozószóból eredően (ezt ékezettel határozói szócskának⁴⁵ nevezhetjük, amely csupán ígéhez járul, ékezet nélkül pedig utánjárói szócskának,⁴⁶ amely csak esetekhez járul, és mindig hátulról).

Sokan megsértik ezt a szabályt, összezavarván az ellentétes értelmű *be* és *ben* szócskákat, egyiket a másik helyett használva, mint *Béméne a' házban*, ahelyett, hogy *a' házba; alufzik vala a' hajóba*, ahelyett, hogy *a' hajóban; a' városba vóltam*. Ez a Zsoltáros-könyvben inkább elnézhető hiba, ahol a rimelés kényszeríti a költőt ilyen szabadosságra, azonban prózában ki merésznél ezt a helyesírás pontos ismerői közül? Mekkora tévedés latinul ezt mondanod *ingredere in domo* vagy *in pagum habitat*, épp ilyen, ha ezt mondog vagy írod: *Eredj a' házban. A Faluba lakik* stb. Ebből származik a következő szabály.

8. szabály. Egy *n*-nel írjuk a helyhatározó utánjárót, akár egyszerű *n* vagy *en*, akár összetett *ben*, mint *a' roftán, vizen, habon, kapun* stb. Téves tehát, ha

junctio is illud *n* duplicetur, ut sit à quibusdam, e. g. *a' városbannis, templombannis, e' földönis, ezüdmis, &c.* si non scribis *Isvánis, Salamonis, Istenis, &c.* quare *Istene* accedente is scribis *Istennis*? &c.

Literarum non-necessariò geminatarum occasione venit etiam in considerationem vox *egy*; quam aliqui scribunt *edgy*, aliqui *eggy*, aliqui etiam *egygy*: quæ etiam geminatio vel aggravatio quomodocunque expressa videtur supervacanea esse.

Aliqui statuunt, quòd in simplici simpliciter *egy* scribendum sit; in Derivatis verò & Compositis adijci debeat *d*, ut sit *edgy*; at hoc nulla ratio videtur vel postulare vel admittere: nam 1. *Orta* scribuntur ut *Prima, &c.* vide similia. Ex *begy* Derivatù est *begyesitem* non *bedgyesitem*; *begy* generat *begyes* non *bedgyes*, sic *ágyas, mirégyes, völgyes, húgyos*, (unde videtur scribendum etiam *húgyozom*, uti Siculi pronunciant non *hudozom*.) Ergo etiam ex *egy* fit *egyes* non *edgyes* vel *egygyes, &c.* Ex *húgyos, húgyosítom*; ergo etiam ex *egyes* *egyesitem* &c. 2. Ratio. Quia in casibus nunquam duplicatur Thematis consona finalis simplex, ut: *begy, begyé, begymek, begyet, &c.* Sic *nagyok, ágyat, húgyot, irégyek, völgyet, &c.* Ergo etiam à Nominativo *egy* Accusativus fit *egyet, &c.* Et quia hic ita est, etiam sic debet esse *egyetlen-egy, &c.* Deinde 3. Et Derivata atque Composita quædam satis ostendunt simpliciter radicis, e. g. *egyedül, egyetemben, elegyitem* (quod est Compositum ex particula *el*, & simplici per se inusitato *egyitem*, sicut *félesitem, elfélesitem, lágyítom, el* aut *meglágyítom, &c.* & est *el-egyitem*, quasi *el-zavarom's egygyé téfem*. Per transpositionē scribitur *egyelitem*; sed utrum bene, nescio) unde & *elegy-belegy*. Sic *egyes, egyengetem* &c. quæ etiam sunt ab *egy*. *Egyengetem* quasi *egyarányúvá* vagy *egyezővé téfem*. *Egyenlő*, quasi *egy lineán menő*, i. e. *egyarányú* &c. In his & similibus Derivatis & Compositis scribitur sine duplicatione *egy*: ergo pronum est concludere tum quòd radix ipsa, tum quòd & reliqua horum cognatio ita debeant scribi.

Si quæras: unde igitur sumpserunt aliqui illud *d*, vel alterum *g*, quod adhibere solent in expressione hujus vocis, præsertim in nonnullis Deriv. & Comp. ut *edgyes edgyetlen edgy* &c?

Dico, quòd eam literam ex abusu introductam, vel aggravationem quocunque modo expressam, sicut & in suprà memoratis omnibus scil. *szólok, prédikállok, erőssen, ditsóség, tüzesitem, fegérmeyebb, éppen, miképpen, e' földönis* &c. in his in quâ

megkettőzik az *n-t*, mikor utána az *is* kötőszó következik, mint pl. *a' városban-nis, templombannis, e' földönnis, ezutánis* stb. S ha nem azt írod, hogy *Iftvännis, Salamonnis, Iftennis* stb., akkor miért írod, mikor az *Iftenen* szóhoz *is* járul, így: *Iftenennis?* stb.

A fölöslegesen kettőzött betűkkel kapcsolatban számításba jön az *egy* szó is. Némelyek így írják: *eggy*, másik így: *edgy*, ismét mások: *egygy*. Ez a kettőzés vagy nyomatékositás egészen fölöslegesnek látszik.

Némelyek azt állítják, hogy egyszerűen *egy* a szó írása ragozatlanul, de összetételben és származékszóként hozzá kell adnunk egy *d* betűt, hogy *edgy* legyen, de ezt láthatóan semmilyen ok nem követeli, s nem engedi meg, mert

1. A szószármazékokat úgy írjuk, mint az alapszót, lásd a hasonlókat. A *hegy* szóból nem lesz *hedgyesítem*, hanem *hegyesítem*; *begyből* *begyes* származik s nem *bedgyes*, ugyanígy *ágyas*, *mirégyes*, *völgyes*, *húgyos* (abból látszik, hogy így is írjuk: *húgyozom*, ahogy a székelyek ejtik, s nem úgy: *huddozom*). Tehát *egyes* lesz az *egy* szóból, nem *egygyes*, vagy *edgyes*, akár *húgyosítom* a *húgyos*-ból, tehát az *egyes* szóból is *egyesítem* stb.

2. Soha nem kettőzzük meg az alapalak⁴⁷ egyszerű utolsó hangját az esetekben, mint *hegy*, *hegyé*, *hegynek*, *hegyet* stb. Ugyanígy: *nagyok*, *ágyat*, *húgyot*, *irégyek*, *völgyet* stb. Tehát, ha az alanyeset *egy*, akkor a tárgyeset *egyet* stb. S ha így van, akkor *egyetlen*-*egy* és más alakban is így kell lennie. Ebből következik:

3. Egyes származékok és összetételek eléggé megmutatják, hogy nincs kettőzés a szótóban. Pl. *egyedül*, *egyetemben*, *elegyítem* (amely az *el* szócska és az önmagában nem használt *egyítem* összetétele), miként *fzélesítem*, *elfzélesítem*, *lágylítom*, *el* vagy *meglágylítom* stb. *el*-*egyítem*, mintegy *el-zavarom* [összekavarom] 's *egygyvé téfzem*; hangátvetéssel *egyellítem* alakban is írják, de hogy helyesen-e, azt nem tudom. Ebből származik az *elegy-belegy* is. Ugyanígy, *egyenés*, *egyengetem* stb. amelyek szintén az *egy* származékai. *Egyengetem*, mintegy *egyarányúvá* [egyformává] vagy *egyezővé téfzem*. *Egyenlő*, olyan, mint *egy lineán menő* [azonos nyomon járó], azaz *egyarányú* stb. Ezekben s a hasonló származékokban és összetételekben az *egy* szót kettőzés nélkül írjuk, tehát könnyű a következtetés, hogy mind a a szó gyökét⁴⁸, mind a többi származékot⁴⁹ is így kell írni.

Kérded, mások honnét vették akkor ezt a *d-t* vagy a másik *g-t*, amelyet e hang jelölésekor szoktak alkalmazni különösen néhány származékban és összetételben, mint *edgyes*, *edgyetlen*, *edgy* stb.? Azt mondom rá, hibás ennek a betűnek a betoldása, vagy a kettőzéssel nyomatékositás, amint a fentebb említett összes esetben is, ti. *fzóllok*, *prédikállok*, *eröffen*, *ditsófség*, *tüzeísim*, *fzegénnyebb*, *éppen*, *miképpen*, *e' földönnis*. Mondom,

& similibus geminarum alteram, vel aggravationem nonnisi male-sveta pronuntiatio ingessit: id quod casu quo facile potest contingere. Sicut enim in Sideribus, si contingat alicubi aliquam maculam in suo motu impediri & hærere, mox alia in eam impingens etiam hærebit, mox plures &c. & sic successu temporis tanta macula accrescit, ut totum Sidus obtegar. Ita in lingvarum usu facile potest unus aliquis errare, ab eo (praesertim si homo sit autoritate pollens) errorem accipiet alter, tum tertius &c. & consequenter in universam nationem dimanare potest abusivus & erroneus loquendi, atque (juxta locutionem) scribendi modus. Aliqui luxuriant *pennâ* seu seriatione (unde fit & illud, quod multi Scribæ pro *Apafi* scribunt. *Apaffi*, *Bânffi*, *Samuell*. Sic in Lat. *Item*, *tott* &c.) aliqui *lingvâ* seu pronuntiatione, plus apponentes literarum in enunciandis vocib⁹, quam necesse esset: & id facere quibusdam consuetudo adeo familiare fecit, ut penè naturale sit. Ita non sine risu audiebamus quondâ in Coll. Enyedinenfi quendâ Studiosum hoc modo opponentem: *Si Pauli Apostoli Epistola sunt obscura, tunc Esriptora Sacra est obscura; at nequi* &c. A talibus potuit fieri primum ut pronuntiaretur *edgyet* &c. sic *skollok*, *vizeffebb* &c. Deinde & status significandi quarundam vocum, seu potius dispositio hominum, quâ solent illis uti, secum fert, ut illæ fortiter per aggravationem quandam pronuncientur, e. g. *Erössen verd-meg*, *keménnyen köséték-meg*, *hamissan mondod*, &c. Sic solent pronuciari, quia leniter non possunt, cum sensus & usus illarum vel talium vocum vehementiam aliquam secum portet, quæ per talem aggravationem pronuntiationis solet exprimi. Sed ex eo, quod ita pronuncientur, etiam ita debere scribi, negatur. Genuinam Orthographiam non tam pronuntiationis, quam Regularum sequacæ debere esse, satis ostensum est suprà. Et irata mater ita minatur filio: *Bizzony megverlek* &c. in tali affect⁹ concitatione vocem *bizzony* per geminationem literæ *z*, quasi eructando; sed tamen non sequitur ita debere scribi, nec scribitur. Unius vocis fortuna major fuit: quam alteri⁹: sicut Siderū cum maculis conflantium unum eas dissolvit; alterū ab eis superatur & obruitur.

Sed de his fit satis.

QUARTO. Contrà mirabuntur procul-dubio nonnulli ad-ditas quibusdam in locis tales literas, quas vulgus scriptorum ut-plurimum negligit. Tales sunt 1. Litera *d* in Imperativis Contractis *Pihel*, quæ à *Kal* ut sensu, ita seriatione distingvi debent, e. g. *Tekinsd ellenjégimet*: *Rontsd-el ó találmányokat*. Nyíltsd-
ki ke-

ezekben és hasonlóknban a kettőzés vagy nyomatékositás a rosszul megszokott kiejtéssel kezdődött, ami bizonyos esetekben könnyen megtörténhetett.

A csillagokkal is így van, ha pályájukon valahol valamilyen folt akadályozza és behálózza őket, hamarosan még több és mind több folt csapódik hozzá, s akkorára nő az idők folyamán, hogy elfödi az egész csillagot. A nyelv használatában könnyen tévedhet valaki, s különösen, ha tekintélyes férfiú, a hibáját átveszi egy másik, majd egy harmadik, és így tovább, s végül ennek következtében az egész nemzet körében elterjedhet a hibás és téves beszédmód, majd ennek hatására az írásmód. Egyeseknek a tolla vagyis az írása mértéktelenkedik (innen van az is, hogy sok írnok *Apaffit* ír *Apafi* helyett, s hasonlóan *Bánffi*, *Samuell*, ugyanígy latinul *item*, *tott*⁵⁰ stb.), másoknak a nyelve, vagyis a kiejtése, több hangot ejtve a szavakban, mint amennyi szükséges, s ezt egyfajta megszokás annyira mindennapossá tette, hogy csaknem természetes. Nevetve hallgattuk hajdan az enyedi kollégiumban az egyik diákot, aki így opponált:

*Si Paulli Apftolli Epiftollae font obfcorae, tom Efciptora Sacra eft obfcora, ne qui stb.*⁵¹

Ilyenek miatt történhetett, hogy valaki először ejtette így: *edgyet szálllok, vizeffebb* stb. Azután ezeknek a szavaknak a jelentésállapota, avagy inkább az őket használó emberek hozzáállása azt hozta magával, hogy ezeket erőteljesen, egyfajta nyomatékossal ejtsék, pl. *eröffen verd-meg, keménnyen köfsétek-meg, hamißfan mondod* stb. Így szokták kimondani, mert szelíden nem tudják, miután ezeknek a szavaknak és a hasonlóknak az értelmével és használatával egyfajta hevesség jár, amit ilyen nyomatékos ejtéssel fejeznek ki. Az azonban nem igaz, hogy írni is így kellene, amiért így ejtik őket. Az igazi helyesírásnak nem a kiejtést, hanem a szabályokat kell követnie, amint fõntebb elegendõképpen megmutattuk. A mérges anya is így fenyegeti fiát: *Bizzony megverlek* stb. Ilyen érzelmi felindultságban a *bizony* szó z-jét kettőzve böffenti, ebből mégsem következik, hogy így is kellene írunk, nem is írják. Egyik szó szerencsésebb a másiknál, miként az árnyékfoltokkal viaskodó csillagok közül az egyik szétszórja azokat, a másikat legyőzik és eltakarják.

De ezekről legyen elég ennyi.

NEGYESZER: Viszont kétségkívül sokan csodálkozni fognak, hogy némely helyen olyan betűt adunk hozzá, amelyet írásban általában mellőzni szoktak. Ilyenek

1. A *pihel* [*pi'él*] igék felszólító módja *d* betűt kap, mellyel a *kaltól* értelemben és írásban különböznie kell,⁵² pl. *Tekintsd ellenjégimet, Rontsd-el ő találmányokat, Nyújtsd-*

ki kezéd, *a' fegénnyt ne felejtőd-el. Lelkem mentőd-még jegyverődel,* *Tartsd-meg én fejemet, Ellenféggemet fordítsd-el, Szégyenítsd-meg Úram öket, Hajtsd én bozzám te füledet, Értsd-meg én esedezéjemet.* Hæc inquam & similia sine litera *d* perinde essent, ac si scriberentur: *En ártatlan életemet övizz-meg, Ellenféggemet kergefs-el, Tömaffé tsuk az Istenre minden dolgoz, És reménységdet vels ő bennem, És fogadj-fel én igyemet, Igasságodat adj értemem, Világosságot küldj alá, &c.* Hæc in Forma Kal non magis impertinenter adhibentur in tali constructione, quàm illa: id quod alienigenis distingvere difficilimum est. Requiritur ergo talia in Forma Pibel necessariò literam *d*; nam sine contractione illa sic dicerentur; *Tekintsed, rontsad, értsed, nyílj sad, fordítsad, hajtsad, &c.* & elisis Vocalibus postremis necesse est manere *Tekintsd, rontsd, nyíljtsd, értsd &c.* 2. Litera *t* in Participiis Præter. contractis, ut: *lött, vontt, vertt, tsináltt, fundáltt, fámláltt, éitáltt, nyertt, fontt, víkfáltt, &c.* Sine contractione enim essent: *lrott vel irattatott, vonattatott, verettetett, fámláltatott, törettetett, találtatott, &c.* Quorum ut sensus maneat in contractis, debet etiam geminatio literæ ultimæ *tt* manere.

QUIN TÖ. Nec illud poterunt fortè aliqui præterire intactum, quod cum particula *a'* & *az* egimus. Scilicet (1) Præse conati sumus sequi differentiam, quæ est inter *a'* & *az*: nempe vocibus per Vocales incipientibus præponi debet *az*, ut: *Az Ádám, az ember, az Isten, az óltár, az utolsó &c.* Per Consonas verò inchoatis *a'*, ut: *A' bolond, a' dolog, a' fiú, a' lyuk, a' madár, &c.* Peccant ergo potissimum in particula *az* multi, præponentes eam vocibus, quæ per Consonas incipiunt; ut: *Az Christus, az boldog, az fogoly, az templomba, &c.* (2) Non, ut initio fecimus, scilicet ducti reverentiâ Exemplaris nostrî, reliquimus; sed paulò post plerubique eliminavimus utramvis earum particularum, & avetruncavimus à Nominibus Propriis, e. g. *Felele Dávid, Monila Salamon, Pártot úte Jeroboám, Feljöve Sénachérib &c.* Non *a' Sénachérib, a' Jeroboám &c.* Ut enim hodie sermo vulgaris in usu est, facilitè & eleganter carere possimus eâ particulâ in Nominibus Propriis, ut: *Pál megdörgála Pétert.* Cur sic: *a' Pál a' Pétert?* Inti *Timotéust*, non: *a' Timotéust, Element Rómába;* non: *a' Rómába.* Sic vulgò dicimus: *János megjöve, nő: a' János, küld-bé Istvánt, nő az Istvánt &c.*

SEX TÖ. Metuo, nè animadvertant scrupulosi & hoc (1) Quòd particulas has, *meg, el, bé, ki, fel, le, &c.* præponimus

ki kezed, a' fzegényt ne felejtsd-el, Lelkem mentsd-meg fegyvereddel, Tartsd-meg én fejemet, Ellenfégimet fordítsd-el, Szégyenítsd-meg Uram őket, Hajtsd énhozzám te füledet, Értsd-meg én efedezéfeimet. A mondottak s a hasonlóak a *d* betű nélkül olyanok lennének, mintha ezt írnánk: *én ártatlan életemet őrizz-meg, Ellenfégimet kergejs-el, Támafzfsz tsak az Iftenre minden dolgoz, És reménségedet vejs ő benne, és fogadj-fel én igyemet, Igafságodat adj értenem, Vilagofságod küldj alá stb.*

Ezeket *kal* igealakban nem oly megfelelő alkalmaznunk ilyen szerkezetben, mint az előbbieket [tárgyas igealakokat], ezeket a legnehezebb az idegeneknek megkülönböztetniük. Szükségszerűen megkívánják tehát az ilyenek a *d* betűt *piél* [pi'él] alakban, mert összevonás nélkül így hangzanának: *Tekintsed, rontsad, értsed, nyújt-sad, fordítsad, hajtsad* stb. Az utolsó magánhangzót elhagyva ennek kell maradnia: *Tekintsd, rontsd, nyújtsd, értsd* stb.

2. A múlt idejű melléknévi igenév összevont alakjában kettőzött a *tt*, mint *Irtt, vontt, vertt, tsináltt, fundáltt, számláltt, fzitáltt, nyertt, fontt, vízfzáltt* stb., mert összevonás nélkül ilyenek: *írott, vagy irattatott, vonattatott, verettetett, számláltatott, törettetett, találtatott* stb. Ezért, hogy értelmileg ugyanaz maradjon az összevont alak, meg kell maradnia a végén a *tt* kettőzésnek.

ÖTÖDSZÖR: Némelyek bizonytalannal nem tudják majd megjegyzés nélkül hagyni, ahogyan az *a'* és az szócskával bánunk. Ugyanis:

(1) Törekedtünk pontosan követni az *a'* és az közötti különbséget, ugyanis a magánhangzóval kezdődő szavak elé *az* kell, miként *az Ádám, az ember, az Iften, az óltár, az utolsó* stb. Magánhangzóval kezdődő szó elé pedig *a'* kell, mint *A' bolond, a' dolog, a' fiú, a' lyuk, a' madár* stb.

Hibáznak tehát sokan, leginkább azok, akik *az* szócskát tesznek mássalhangzóval kezdődő szó elé, mint *Az Christus, az bóldog, az fogoly, az templomba* stb.

(2) Noha eleinte a mintapéldányunk [a Janson-féle kiadás] iránti tiszteletből nem ezt tettük, később nem hagytuk meg a tulajdonnevek előtt e két névelőt, pl. *Felele Dávid, Monda Salamon, Pártot üte Jeroboám, Feljöve Sénachérib* stb. Nem pedig *a' Sénachérib, a' Jeroboám* stb. Ahogyan manapság a mindennapi beszédben könnyen és választékosan ellehetünk e szócska nélkül a tulajdonnevek előtt, mint: *Pál megdorgálá Pétert, miért lenne így: a' Pál a' Pétert? Inti Timótéuft* s nem *a Timótéuft, elment Rómába, nem a' Rómába.* Ahogy köznapiasan mondjuk, *János megjöve, s nem a' János, küld-bé Iftvánt, nem az Iftvánt* stb.

HATODSZÖR: Félek, a kákan csomót keresők megrónak, hogy

(1) az *meg, el, bé, ki, fel, le* stb. szócskákat

verbis immediatè, sine signo scilicet Diæreseos, cum quo in nonnullis libris Hungaricis habentur. Qui has minutias carpendas iudicat, is videat, velim, an non in ipsum Exemplar nostrum, Editionem nempe Janss. telum vibrat. Imò necesse est illum non vidisse ulla Biblia Hung. in Germaniis sive per Alb. Molnár, sive per quemlibet alium impressa; nam nulla dantur (præter unicam in Patria procuratam, eamque sat grandem, Editionem nempe Váradinensem) in quib⁹ illa ^{epist.} observata fuisset: idque procul-dubio ob illam rationem, quam & nos *Secundamus*: quia per tot dilataciones vocum in corpus longè grādius excrecere Biblia necesse fuisset, quæ contrahere nos, quantum pote, studuimus. *Tertia Ratio.* Quia & apud Latinos illæ vel illis similes particulae, nempe Præpositiones sine Diæresi præponi solent verbis; Casibus autem seorsim, ut: *Exeo domo*, id est *eo ex domo*. Unde & nobis visum est præponere illas particulas immediatè, postponere autem per Diæresin, ut: *Megáldom, áldom-meg, megírad, írad-meg, Bémégyek, mégyek-bé; Meg-fenitelték, fenitelték-meg.* (2) Quòd ob easdem rationes, Voces compositas plerasque immediatè, secuti Exemplar nostrum, non per Subunionem connexuimus, ut: *Azútán, annakfelette, annakokáért, ennekutánna, Tífttartó, Közbenjáró, Anyakentegebáz, &c.* de quo mentionem fecisse satis est. Nam & apud Latinos plurima videmus ejusmodi composita, ut: *Quare contradico, nonnulli, Respublica, quotusquisque, &c.*

SEPTIMÒ. Scrupulum reperient forsitan nonnulli etiam circa Accentuationes vocum: de quibus etiam (præter illas si quæ ex lapsu contigerunt in impressiōe) rationes possemus dare, si sigillatim nobis in mentem venirent, vel prævidere possemus has vel illas censuræ obnoxias futuras. Utrum illud nos latere non potest, visum in vitiosè scriptum esse *Szolgáim, folgáid, &c.* & in cæteris Personis & Numer. contra consuetudinem vulgi, pronunciantis & scribentis *folgáim, folgáid, &c.* sine Accentu. Nos quare Accentuamus, rationes hæ sunt: [1] Quia omnia in *a*. (sed non Suffixum) desinentia accedunt illud *a* accedentibus Suffixis his Possess. ut: *rahá-im, postá-im, marhá-im, boká-im, gyertyá-im, fá-im, kapá-im, kupá-im, tsizná-im, penná-im, kutyá-im, matská-im, katoná-im, kunará-im, palotá-im &c.* Ergo etiam *folga folgáim, & consequenter in cæteris Pers. & Num. folgáid, folgái, folgáim &c.* [2] Quia non tantum in *a*, sed in omnes alias Vocales desinentia quoque accedunt naturaliter eas accedentibus his Suffixis, e g. in *e*, ut: *eké-im,*

az igék előtt egybeírjuk velük, s nem kötőjellel, amint jónéhány magyar könyvben szokás. Aki úgy véli, hogy ilyen apróságokat is bírálnia kell, azt arra kérem, gondolja meg: nem magát a mintapéldányunkat kárhoztatja-e, vagyis a Janson-féle kiadást. Egyetlen Németországban nyomott Bibliát nem látott az ilyen, Molnár Albertét vagy másét sem, nincs egyikben sem olyan kötőjel⁵³ (az egyetlen itthon készült, ti. a Váradi Biblia kivételével, amely elég nagy,⁵⁴ s kétségtávol azért történt, amit mi is

(2) másodszor említünk, mert megszülesíti a szavakat, és így szükségszerűen megnövelte volna a Biblia terjedelmét, ezt pedig mi, amennyire lehetett, csökkenteni igyekeztünk.

(3) A harmadik ok az, hogy a latinban is ezek, vagy az ezekhez hasonló szócskák, illetve igekötők⁵⁵ kötőjel⁵⁶ nélkül illeszkednek az igéhez. A főnévragozásnál más-ként van, *ex eo domo* – *eo ex domo* lesz [kimegyek a házból, megyek a házból].⁵⁷

Ennek nyomán úgy láttuk helyesnek, hogy

(1) e szócskákat elől egybeírva, hátul kötőjellel írjuk, mint *Megáldom, áldom-meg; megirjad, irjad-meg; Bémégyek, mégyek-bé; Megfzenteltesék, fzenteltesék-meg*.

(2) Ugyanezen okból, követvén mintapéldányunkat, az összetett szavakat össze-írtuk, s nem kötőjellel⁵⁸ kapcsoltuk össze, mint *Azután, annakfelette, annakokáért, ennekutánna, Tifzttartó, Közbenjáró, Anyafzentegyház* stb. Elég erre ennyit említe-nünk, hisz a latinban is igen sok ilyen összetételt láttunk, mint *quare, contradico, nonnulli, respublica, quotusquisque* stb.

HETEDSZER: Talán sokan beleakadnak majd az ékezősmódba is. Ezt szintúgy megokolhatnók, ha (a nyomtatásban elnézésből keletkezett hibákat kivéve) egyen-ként eszünkbe jutnának, avagy előre láthatnók, mit bírálnak a jövőendőben. Egyről sejtjük, hogy hibásnak tűnhet föl így írunk: *Szolgáim, fzolgaíd* stb. hasonlóképpen a többi személyben és számban, a közönséges szokással ellentétben, mely így ejti és írja: *fzolgaím, fzolgaíd* stb. ékezet nélkül.

Ékezetes írásmódunk oka a következő:

(1) Minden *a*-ra (ha az nem toldalék) végződő szó ékezetes, ha birtokos toldalék járul hozzá, mint *ruhá-im, postá-im, marhá-im, boká-im, gyertyá-im, fâ-im, kapá-im, kupá-im, tsizma-im, penná-im, kutyá-im, matská-im, katoná-im, kamará-im, pa-lotá-im* stb. Tehát a *fzolga, fzolgaím* is, következésképpen a többi személyben és számban *fzolgaíd, fzolgaí, fzolgaím* stb.

(2) Nem csak az *a*-ra, hanem az összes magánhangzóra végződő szó utolsó betűje ékezetes, ha [birtokos] toldalék járul a szóhoz, pl.

*eké-im, zeké-im, teké-im, ketské-im, fetské-im, menyetské-im, pe-
tzenyé-im, tsemeté-im, medenczé-im &c.* o, ut: *mosdó-im, bor-
dó-im, folgáló-im, varró-im, fabó-im, háló-im, holló-im, korsó-
im, &c.* ö, ut: *gyeplő-im, fozó-im, himlő-im, feredő-im, ken-
dő-im &c.* ú, ut: *tanú-im, udú-im, farkantyú-im &c.* (præter
pauca, ut: *kapu-im, &c.*) n, ut: *hegedű-im, tetű-im, (quod &
tetveim) ngirettyű-im, betű-im, &c.* Ergo &c.

[3] Plurale Suffixatum fit ex tertia Singulari Suffixata
(quia illa est simplicissima, prout in verbis ostensum est supra)
additò infuper Suffixò Plurali, e. g. (kezem kezed) *keze*; huic
addo Suffixum *im &c.* fit *keze-im &c.* Sic *foga-im, könyve-im,
&c.* Sed in vocales desinentiâ habentia Suffixum *ja*, illud amit-
tunt, ut: *marhája*: hinc *marhája-im*, deberet esse; sed elisò *ja*
manet *marhá* Accentuatû, cum Suffixo Pl. *im* fit *marhá-im &c.*
Igitur etiam *folgá-ja* abjectò *ja* & additò *im* erit *folgá-im, &c.*

[4] Quia idem *folga* Singulare acuit a sine controversia
cum Suffixis iisdem, ut: *Szolgám, folgád, folgája, folgánk,
átok, ájok &c.* Ergo per Consequens etiam Plurale debet illud
acueri; ut prout est *Atyám Atyáim &c.* ita fit etiam *folgám
folgáim &c.*

[5] Quia idem *folga* acuit a (aliorum instar) accedentibus
aliis omnibus Suffixis, e. g. in Præ- vel Postpositionibus ut: *fol-
gától, folgához, folgán, folgában, folgára, folgáért, folgá-
val &c.* Similiter in Casibus, ut: *folgájé, folgának, folgát,
folgák &c.*

[6] Quia nisi ita sit, non poterit distingvi Adjectivum ser-
vilis *folgai*, à Substantivo Suffixato, ò *folgai* servi ejus &c. Ita
etiam in cæteris Accentuum situationibus vel omissionibus,
non desunt rationes facti. Dictum volo hoc de plerisque, & quæ
magis in oculis incurrere possunt. Nam in multis hic quoque
indulsumus consuetudini magis, quàm rationi, potissimum in
Nominibus Propriis, uti *Jerusalem, Abigail, Jeremiás, Zachari-
ás, Natanael, Sinagoga &c.* Neque illud diffiteri vel volo, vel
possum: non potuisse in nobis quoque non reperire fidem illud:
Quot capita; tot sensus. Quia plures in omnibus Particulari-
bus non potuimus exactè consentire Correctores; hinc aliqua
hic & ibi discrepantiæ.

OCTAVO. Offendet multos etiam id, quòd in Nomi-
nibus Propr. (NB. dehinc de solis Nominibus Propriis tractabi-
mus) in quibus occurrit y pro i, illud mutavimus in i, ut: *Ba-
bilon, Sinagoga, Tirus, Iliria, Lidia, Lifiás, Licia, Libia, Litra,
Tichikus, Siria, Assiria &c.*

G 5

Ratio

e végűek: *eké-im, zeké-im, teké-im, ketské-im, fetské-im, menyetské-im, petsenyé-im, tsemeté-im, medenczé-im* stb.

o végűek:⁵⁹ *mosdó-im, hordó-im, fzolgáló-im, varróim, fjabó-im, háló-im, holló-im, korsó-im* stb.

ö végűek: *gyeplő-im, főző-im, himlő-im, feredő-im, kendő-im* stb.

ú végűek: *tanú-im, udú-im* [odúim], *farkantyú-im* stb. (kevés kivétellel, mint *ka-puim* stb.)

ü végűek: *hegedü-im, tetü-im* (tetveim is lehet), *nyirettyü-im, betü-im* stb.

(3) A [birtokos] toldalékos többes szám az egyes szám 3. személy [birtokos] toldalékos alakjából van (amint fentebb az igéknél mondtuk, ez a legegyszerűbb),⁶⁰ a többes szám ragját ehhez tesszük, pl. (*kezem, kezéd*) *keze*; hozzáadva az *-im* ragot, lesz *keze-im*. Ugyanígy *foga-im, könyve-im* stb. A magánhangzóra végződők azonban, amelyeknek *ja* toldalékuk van, elvesztik azt, így a *marhája* szóból *marhája-im* lenne, de elmarad a *-ja*, és marad az ékezetes *marhá*, és az *im* többes számú [birtokos] toldalékkal *marhá-im* lesz. Tehát a *fzolgá-j*a is a *ja* elhagyásával és az *im* hozzáadásával szintén *fzolgá-im* lesz.

(4) Azért is, mert a *fzolga* szó egyes számában vitathatatlanul *á* van ugyanezen [birtokos] toldalékok mellett, mint *Szolgám, fzolgád, fzolgája, fzolgánk, átok, ájok* stb. Tehát az következik ebből, hogy a többes szám is ékezetes legyen, mint *Atyám, Atyáim*, így a *fzolgám, fzolgáim* is.

(5) Azért is, mert ugyanezen *fzolga* szóban a többi mintájára van az összes toldalékos pl. elől- vagyis utánjárós⁶¹ alakban, pl. *fzolgától, fzolgához, fzolgán, fzolgában, fzolgára, fzolgáért, fzolgával* stb. Hasonlóan esetragokkal⁶² is, mint: *fzolgájé, fzolgának, fzolgát, fzolgák* stb.

(6) Azért is, mert ha nem így volna, akkor nem lehetne különbséget tenni a *fzolgai*, servilis melléknév és a többes számú [birtokos] toldalékos főnév között, mint *ő fzolgái*, servi eius stb. Megvan az értelme a többi esetben is az ékezet kirakásának vagy elhagyásának.

Ezt a többségükről és azokról akarom mondani, amelyek inkább a szemünkbe ötlhetnek, mert itt is sok helyen inkább engedünk a szokásnak, mintsem az ésszerűségnek, főleg a tulajdonneveket illetőleg, mint *Jeruzsálem, Abigail, Jérémiás, Zachariás, Natanael, Sinagóga* stb. Nem akarom, és nem is tudnám tagadni, hogy ránk is illik ez a mondás: ahány fő, annyi meggyőződés.⁶³ Mert mi korrektorok sem tudtuk valamennyi részletkérdésben pontosan ugyanazt vallani, ebből erednek a helyenkénti eltérések.

NYOLCADSZOR: (Megjegyzés: innen kezdve csak a tulajdonnevekkel foglalkozunk.) Sokakat megbotránkoztat az is, hogy *i*-vel írtunk olyan tulajdonneveket, amelyekben *y* van, mint *Babilon, Sinagóga, Tirus, Illiria, Lidia, Lifiás, Licia, Libia, Lifira, Tichikus, Siria, Affiria* stb.

Ratio nostra (ut omittam auctoritatem, quam & hic urge-
re possem) est, quia litera *y* apud Hungaros alio fungitur offi-
cio, & Vocalis sonum vinque eodē momento amisit, quo trans-
lata vel conversa est ad id munus, ut literas has *g l n t* emolliat.
Nē igitur etiam in his idem officium habere censeatur à rudio-
ribus, adeoque tales voces pravè promuncientur, melius esse pu-
tavimus nos, eliminare ipsam, & substituere ipsi cognatam ei Vo-
calem *i*, quæ ejus sonum exprimere potest, & quæ expers est
offensionis seu scandali.

N O N O. Non deerunt etiam, qui ob id nos carpant,
quòd literam *c* duriter sonantem in Nominibus propriis muta-
vimus in *k*. *Resp.* [1] Non desunt nobis fautores & in hoc
scribendi modo: quorum exempla secutis nū necesse est labora-
re multum de excusando facto; cum illi ipsi, qui priores nobis
id fecerunt, immunes existerint censura: præcipue hactenus,
quatenus nos hac in re eos imitati sumus. Non enim usque eò
processimus nos in talibus, quòd nonnulli Autores vel Impresso-
res, qui etiam *Christus* scripserunt *Kristus*, & cætera per *ch* scri-
benda per nudum *k* expresserunt.

Nos hanc Regulam (quòd ad talia attinet) nobis præfixi-
mus, & quantum fieri potuit secuti sumus: *Quæ in Græcis per
c, vel in Hebr. per ch scripta sunt, nos quoque ea, ad servandam
aspirationē, per ch exprimamus, quæ verò in Græc. per k, aut in
Hebr. per k aut scribuntur, Hungaricè perk scribantur.*
Sed de his infra quoque dicetur aliquid.

[2] Quinimò ipsa quoque Biblia Janss. quàm plurima sug-
gerunt nobis exempla talia, id est Nomina Propr. in quibus *k*
scriptum est locò Latini *c*; imò amplius ibi ausum est, quàm in
nostris Bibliis à nobis, id est illud, quod suprà attigi, nempe et-
iam quæ realiter per *ch* scribi debuissent, per *k* scripta sunt: adeò
nisus in contrarium in excessum quandoque inducit. Exempla
utriusque multa passim reperire est, rariùs quidem in veteri, sed
crebriùs in Novo Test. Id quod etiam ad rem nostram facit: si-
quidem *posteriores cogitationes prioribus potiores sunt*: & quod
in cæteris rebus fieri solet, id & hic; quantò diutius quis occu-
patur circa crisin Orthographiæ, tantò evadere accurationē Or-
thographum necesse est. Sive igitur ad Correctores ejus Editio-
nis, sive ad ipsummet Versorem referatur hic usus literæ & locò
c, apparet ipsos tùm, cum hunc usum ejus literæ arripuerunt,
aut crebris usurpandum sumplerunt, plus in Orthographia sa-
pere debuisse, quàm antè: siquidem circa finem operis, id est in
N. T. c-

Érvünk az, (hagyjuk a tekintélyekre hivatkozást, bár itt is lenne kire), hogy a magyarban más az *y* rendeltetése, és abban a pillanatban, mikor az lett a dolga, hogy a *g*, *l*, *n*, *t* betűkkel jelölt hangokat lágyítsa, nyomban elvesztette magánhangzói hangértékét.⁶⁴ Azt ne higgyék a műveletlenebbek, hogy itt is ez a rendeltetése, ezért, hogy helyesen ejtsék, jobbnak láttuk elhagyni azt, s a vele rokon *i* magánhangzó betűjelével helyettesíteni, ez ugyanazt a hangot jelölheti, és nem jár fülsértő vagy megbotránkoztató ejtéssel.

KILENCDSZER: Nemkülönben lesznek, akik azért rágalmaznak, mert a keményen kiejtett *c* betűt a tulajdonnevekben *k*-ra változtattuk.

Válaszom hármas.

1. Ebben az írásmódban is akadnak támogatóink, ha tehát az ő példájukat követjük, akkor szükségtelen sokat fáradni a mentegetőzéssel, mert akik már előbb ezt tették, nem kaptak bírálatot, legalábbis addig, míg őket nem követtük e dologban. Nem mentünk el addig, mint sok szerző és nyomdász, aki *Krifusnak* írta *Christust*, és pusztá *k*-val a *ch*-val írandó szavakat is.

Ami ezt illeti, szabályban rögzítettük, s lehetőséghez képest ezt követtük: Amit a görögben *χ*-vel, a héberben *ח* [*h*]-tel írnak,⁶⁵ azt a hehezet megőrzéséért *ch*-vel jelöljük, amit pedig a görögben *κ*-val, a héberben *ק* [*q*]-val⁶⁶ vagy *כ*/*ח* [*k/kh*]-val⁶⁷ írnak, magyarul *k*-val írjuk. Hanem erről alább még mást is elmondunk.

(2) A Janson-féle Biblia igen sok példát nyújtott erre, azaz tulajdonneveket, melyekben a latin *c* helyett *k* van. Sőt többet mertek, mint mi a mi Bibliánkban, ti. azt, amit főntebb említettem, vagyis még amit *ch*-val kellett volna írniuk, azt is *k*-val írták; az ennyire ellenkező törekvés már a végletekbe visz. Mindkettőre sok szórványos példa található, ritkábban az Ó-, sűrűbben az Újszövetségben. Ez nekünk kedvez, amennyiben a későbbi megfontolások hathatósabbak a korábbiaknál. Ami egyebekben érvényes, az itt is: minél tovább foglalkozik valaki a helyesírás megítélésével, szükségszerűen annál helyesebben ír. Akár e kiadás korrektorai, akár a fordítók kezdték használni a *k*-t a *c* helyett, előtűnik, hogy amikor már elkezdték e betű használatát, és gyakrabban használták, jobb helyesíróknak kellett lenniük, mint korábban, mivelhogy a mű vége körül, azaz

N. Test. hoc factitârunt. Ita scripta vides passim in Evangelis *Kajásás, Publikáns, Kána, Kanaánbéli, Kapernaum, korona* (quod appellativum est) Ita *Kanaán, Kaldéusok, Sikem, Karrán, Páiriárka, Malok, &c.* vid. Act. 7. *Krêta, Kappadocia*, Act. 1. *Kandaké* Act. 8. *Kornélius* Act. 10. *Antiochia* Act. 11. *Márkus* Act. 12. *Lykaonia, Mercurius* Act. 14. *Epikureus* Act. 17. *Korinthus* Act. 18: 1. *Akájá* Act. 19: 21. *Tykikus* Act. 20. *Syrakusa* Act. 28. &c. Quicunque igitur nos ob eam rem taxas, debes primò involare in capillos eorum, quib? Biblia Janss. suam Orthographiam vel primariò vel secundariò debent; aut tuò temet gladiò feris, dum urges, nos non debuissè recedere ab Exemplari nostro etiam in Orthographiâ, & interea damnas usum literæ *k* locò *c*: quem ibi non tantum familiarem esse vides, sed etiam latius extensum; adeò ut nimietate illa etiam erratum sit nostrò quidem iudiciò: Unde factum est, ut multa nos recorregerimus, scribentes locò *k*, ubi: e. g. *Pátriárcha, Achája, Tichikus*, non *Tiki &c.*

[3] Quia ratio illa, propter quam abhorret Latina lingua ab usu literæ *k*, in lingua Hung. nihil penitus valet. Ibi sancitur à Grammaticis talis Regula: *K est litera merè Græcæ; ideo in Latinis vocibus usum non habet, &c.* At Hungaris non solum non aliena & peregrina est litera *k*, sed è contra tam familiaris est, ut inter Consonas præter unam vel duas nulla deprehendatur tam frequens, ut hoc satis experiuntur Fusores literarum, nec non Typothetæ &c. Non enim adverto animum ad Editionem Bibl. Váradinensem, vel alias impressiones, ubi litera *c* etiam in ipsismet vocibus Hungaricis adhibetur, potissimum in terminationibus earum, e. g. *minden népec, adjátos az Istenec, &c.* Quod factum crédo, quòd Typus ad proportionem Latinæ lingvæ fusus, destitutus fuerit sufficenti copiâ literæ *k*, abundaverit verò literâ *c*: aut si datâ operâ & consultò id factum est, revera magnus abusus fuit.

DECIMO. Idem, qui in aliis non possunt lingvæ suæ temperare, mirum erit si non solvantur in nostri criminationem in eo quoque, quòd *ph* in Nominibus Propriis & peregr. substituerimus *r* & *f*, ut: *Proféta, Sofonías &c.*

Resp. (1) Nec in hoc sumus primi inventores vel novatores. Magni enim Viri, qui literaturam verè Hungaricâ, idest Hungarico idiomati accommodatam voluerunt sequi, ita factitârunt, idest scriptitârunt. Nec soli auctoritati vel exemplis innixi sumus, ut in aliis, ita in hoc quoque; sed fuerunt & rationes, quæ nos ad hoc induxerunt. Igitur R. (2) Quia, qui in Scholis

Lati-

az Újszövetségben ezt tették. Ilyen példák láthatók az evangéliumokban: *Kajafás*, *Publikánus*, *Kána*, *Kanaánbéli*, *Kapernaum*, *korona* (mint köznév). Ugyanígy *Kanaán*, *Káldéusok*, *Sikem*, *Karrán*, *Pátriárka*, *Molok* stb. (lásd az Apostolok Cselekedetei 7. részében), *Kréta*, *Kappadocia* (ApCsel 1), *Kandaké* (ApCsel 8), *Kornélius* (ApCsel 10), *Antiokia* (ApCsel 11), *Márkus* (ApCsel 12), *Lykaonia*, *Merkurius* (ApCsel 14) *Epikureus* (ApCsel 17), *Korinthus* (ApCsel 18, 1), *Akája* (ApCsel 19, 21), *Tyrikus* (ApCsel 20), *Syrakufa* (ApCsel 28) stb.

Aki tehát nekünk tulajdonítja ezt, kapjon először azoknak üstökébe, akiknek a Janson-féle Biblia első- és másodsorban a helyesírását köszönheti. Magába dőfi a kardot, ha korhol, hogy nem kellett volna a mintául szolgáló példánynak még a helyesírásától is eltérnünk, s közben kárhoztatja a *k* használatát a *c* helyett, pedig ez ott megszokott, és kiterjedtebb is a használata, annyira, hogy megítélésünk szerint ez már hiba. Ezért sokszor visszajavítottuk, és *k* helyett *ch*-t írtunk, pl. *Pátriárcha*, *Achája*, *Tichikus*, s nem *Tiki* stb.

(3) Mert nem érvényes a magyar nyelvre az az ok, amely miatt a latin a *k* használatától retteg. Ott a nyelvtanítók ezt a szabályt szentesítették: „A *k* tisztán görög betű, ezért a latin szavakban nem használatos” stb. A magyaroknak nem csak nem idegen és jövevény a *k* betű, hanem ellenkezőleg oly gyakori, hogy egy-két kivétellel nincs is mássalhangzó, amit ennyire sűrűn használnánk, amint tapasztalják a nyomdászok és betűöntők. Nem veszem figyelembe a váradi Bibliát és a többi nyomtatványt, ahol még a magyar szavakban is, főként a szóvégeken, *k* helyett *c* szerepel, pl. *minden népec*, *adjaotoc az Istenec* stb. Úgy vélem, ezt azért tették, mert a nyomda betűit a latin nyelv arányainak megfelelően öntötték, ezért nem volt elég *k*, ám bőséggel volt *c*, s ha ez számszándékkal és megfontoltan volt így, igazán öreg hiba volt.

TIZEDSZER: Csodálnám, ha nem vádaskodnának ellenünk azok, akik nem tudják fűkezni a nyelvüket egyéb kérdésekben, amiért a tulajdonnevekben és az idegen nevekben *f*-fel helyettesítettük a *ph*-t, mint *Proféta*, *Sofoniás* stb.

Válaszom:

(1) Ebben sem mi vagyunk újítók vagy kezdeményezők. Ama nagy férfiak ugyanis, akik a magyar nyelv sajátosságaihoz igazodó valódi magyar írásmódot akarták követni, így írtak. Éppúgy, mint a többi dologban, ebben sem csupán a tekintélyekre és korábbi példákra támaszkodunk, hanem voltak ésszerű okok is, amelyek erre rávezettek bennünket. Tehát:

(2) Aki a latin iskolát

Latinis studuerunt, illi quidem nōrunt Regulam: *P & h conjunctæ pronunciantur, ut f, &c.* at Biblia Hungarica non pro ſolis talibus parantur, ſed etiam pro idiotis (ut ſic nomen rudes lingvæ Latinæ) ſœminis, pueris, &c. quos quid necesse eſt Regulis Grammaticis operare, quibus caſere cum compendio poſſumus? ſed quod majus eſt (3) In Latina quidem lingvâ illa Regula vera eſt, quia omnia vocabula, in quibus *ph* occurrit, ſunt peregrina, nec ullum datur vocabulum Latinum, in quo occurrerent & diſtinctio ſuâ quæque illarum literarum ſonô pronuntiandæ eſſent; at in lingvâ Hungar. longè aliter ſeres habet, & planè contrariô modô: aded, ut contrarium illius Regulæ verum ſit, hoc modo: *In lingvâ Hung. ph nullibi pronuntianda ſunt literæ f & ſonô; ſed utraq; earum propriô ſuô ſonô diſtinctè proferenda.* Exempla hujus permulta paſſim occurrunt. Ita cùm *Potentialia, batok, batom &c.* verbis in *p* radicale finitis annectuntur, e. g. *baraphatok, kaphatok, tsaphatom, lephetem, téphetem, tsíphetem, lophatok, fophatok, kophatok, léphetek, &c.* Ita etiam cùm Poſtpoſitio *bez, boz*, Nominibus in *p* deſinentibus adjungitur, ut: *Naphoz, Paphoz, tsaphoz, kalaphoz, talphoz, íſlápboz, népbez, képbez, lépbez, tsépbez, tserépbez, ſíphoz, kó-lompboz, ſtompboz, ſúphoz, &c.* Si igitur illa Regula: *P, & h, conjunctæ &c.* vera debeat eſſe in Hung. quoque, ſicut in Latina lingvâ; tum hæc ita debebunt pronuntiari: *kafatok, tsafatom, lefetem, fofaſi &c.* Sic: *Pafoz, Nafoz, kalafoz, talfoz, kéfez, néfez, &c.* Hæc & alia hujusmodi abſurda inde ſequentur: uti & de facto ſequentur nonnunquam, ſcilicet cùm peregrini vel alienigenæ tradunt ſe ad lingvâ Hungar. diſcendam: qui ſiquidem in literatura Latina jam fuerint verſati, accommodant lingvæ Latin. ſeu Regulis Grammaticis etiam pronuntiationem Hungaricarum vocum. Id ipſe expertus ſum in Tranſilvania, dum Saxo lingvæ Hung. gratiâ in Scholam noſtram adveſtus, leſtitaret Pſalterium Hun. pronuntiabat ita: *Nafoz napok a-laſ-janak &c.* Tùm inculcare illi diligenter debui, ut exuat ſe proriſus illâ Regulâ, dum Hungaricas voces vult pronuntiare; in iis enim contrarium vel negativum illius Regulæ verum eſt.

Diceret fortâſſe, expeditam fore viam, ſi inculcantes illam Regulam de *ph*, diſtinctionem adhiberemus talem: In peregrinis *ph* conjunctæ pronuntiandæ ut *f*, in Hungaricis verò non. Sed qui ſciunt illi, in quorum rationem Biblia Hungarica parari paulô antè dictum eſt, nempe rudiores (hos concernunt præcipuè Biblia Hungar. nam qui lingvâ Latinam vel etiam alias lin-

kitanulta, az tudja a szabályt, hogy *f*-nek ejtjük a *p+h* betűkapcsolatot, ám a magyar Biblia nem csupán az ilyeneknek készül, hanem az együgyűeknek is (hogy így nevezzem a latinul nem tudókat), asszonyoknak, gyermekeknek stb., akiket mi szükség volna nyelvtani szabályokkal megterhelni, mikor betűösszevonással mindent mellőzhetjük?

(3) A latinban igaz a szabály, mert minden szó idegen, melyben a *ph* előfordul, s egyetlen olyan latin szó sincs, amelyben úgy fordulna elő, hogy külön-külön hangként kellene ejtenünk. A magyar nyelvben viszont egészen másként van, éppen ellenkezően, annyira, hogy az említett szabálynak a fordítottja igaz: soha nem mondjuk *f*-nek a magyar nyelvben a *ph*-t, hanem mindkét mássalhangzót külön-külön, magában ejtjük. Lépten-nyomon rengeteg példa van erre, pl. mikor a ható ige *hatok*, *hatom*-ját *p* végű igetőhöz illesztjük, *haraphatok*, *kaphatok*, *tsaphatom*, *lephetem*, *téphetem*, *tsíphetem*, *lophatok*, *ǵzophatok*, *kophatok*, *léphetek* stb. Ugyanígyen a *p* végű főnevek *hez*, *hoz* utánjárás alakja, pl. *Naphoz*, *Paphoz*, *tsaphoz*, *kalaphoz*, *talphoz*, *ifíáphoz*, *néphez*, *képhez*, *léphez*, *tséphez*, *tseréphez*, *ǵíphoz*, *kolomphoz*, *stomphoz* [taposómalomhoz], *ǵúphoz* [zsúphoz]. Ha tehát a *p+h* betűkapcsolat ejtésének szabálya éppúgy érvényes volna a magyarban is, mint a latinban, akkor ezeket így kellene ejtenünk: *kafatok*, *tsafatom*, *lefetem*, *ǵzofaǵs* stb. s így: *Pafoz*, *Nafoz*, *kalafoz*, *talfoz*, *kéfez*, *néfez* stb.

Ilyen s hasonló lehetetlenségek következhetnek, s nem egyszer származnak is ebből, olyankor, mikor jövevények vagy idegenek tanulnak magyarul, akik amenynyiben a latinban már jártasak, a latin kiejtési és nyelvtani szabályokat a magyarra is alkalmazzák. Tapasztaltam ezt magam is Erdélyben, amikor egy szász diák, akit magyar nyelvre a mi iskolánkba hoztak, így olvasta a magyar Zsoltárkönyvet: „*Nafoz napok adaffanak*. ...” Akkor belé kellett sulykolnom, hogy hagyja ezt a szabályt, ha magyar szavakat akar kimondani, mert ezekben épp az ellenkezője vagy fordítottja igaz ennek a [latin] szabálynak.

Mondhatnád talán, elháríthatjuk ezt az akadályt azzal, hogy a *ph* szabályhoz még azt is hozzátanuljuk, hogy csak jövevénytiszavakban kell *f*-nek ejtenünk a *ph*-t, a magyar szavakban nem. De honnan tudhatnák azok, akikért a magyar Biblia megjelentetését nemrég kimondották, tehát a műveletlenebbek (elsősorban rájuk tekintettel készül magyar Biblia, mert akik latint vagy más

lingvas intelligunt, illi possunt etiam Bibliis Hebraic. Græc. vel Latinis uti, & utuntur) hæc vel illa vox an sit peregrina? Num *Christóph, Joseph, Pharaó &c.* sint ab aliis lingvis mutuata, an solis Hungaris propria? Ita obscurum per æquè vel magis obscurum scrutandum & decidendum foret &c. (4) Indè sit non rarò confusio & error, etiam apud illos, qui Regulam Grammaticam didicerunt: nam Hungari assueti omnes literas distinctis sonis efferre, etiam *ph* concurrentes (ut vidimus in *Napboz, népbez, &c.*) peregrinas quoque, vel eas non dignoscentes, vel ex assuetudinis vicio ita sæpe efferunt, ut: *Top-bet, Sap-haz, &c.* Sic nonnullus è iudioribus in Coll. N-Enyedinenfi Studens, precum occasione in publico Auditorio Act. 13. *Paphus* legebat *Pap hús*. Ita nè Scholastici quidem possunt tenere Regulam; quantò minùs &c. (5) Si Græci Latinum *F* exprimunt per *ph* *Φησὶ, Φεσσι*) idque, quia hæc litera ipsis est familiaris & ordinaria in usu lingvæ; cur non vice versa nobis liceat efferre per *F* id, per quod *F* exprimitur in Græcæ lingua? cum nobis τὰ *F* sit familiaris in nostra lingvâ. (6) Si *ph* non licet in *F* mutare, tum nec in aliam literam: sicque scribendum foret *Istphán*, non *István* &c. Atqui &c. Ita non est novum quid apud Hungaros peregrina Nomina Propria cum aliqua mutatione sibi appropriare, ut: *Lukáts, Mihály, János, &c.* qualia si tantam mutationem pati possunt, cur non alia aliqua literalem solùm mutationem, ubi pronuntiatio integra manet?

Unde vicissim retroagetur instantia tua, si urgeas nos formalem peregrinorum scriptionem servare debere sine mutatione, ut ostendatur illa peregrina esse. Nam [1] Hanc rationem non valere vides in allegatis: non enim scribimus *Lucas*, sed *Lukáts*, *István*, *Mihály* &c. Ita *Petrus, Dominicus, Urbanus, Ladislaus, Bernhardus, Augustinus, Gregorius*, & cætera fere omnia Nomina, dissimili vestitu ornantur ab Hung. lingvâ. [2] In aliis quoque vocibus, quas ab aliis lingvis mutuavimus, eandem scriptionem non servamus eo fine, ut illa peregrina esse constet; sed cum aliqua mutatione lingvæ nostræ genio adoptamus, e. g. *prédikálni*, non scribimus *pra*, ut ea vox in Latin. scribitur: neque *calni*, sed *kál* &c. Ita *Csáár* non *Casar* formaliter. Ita *Templum* non *plum*, *Egyptom* non *Ægyptum*, *Phébé* vel *Fébé* non *Phœbe*, *Judea* non *Judea*, *Sadducéus* n. *caus* &c.

(7) Si Latinum *c* (uti suprà traditū est) audem⁹ mutare in *k*, e. g. *Korona, Kornélius, Publikánus, Mercurius, &c.* quidni & Hebr. vel Græ. *ph* in *F*, quod ei æquè respondet in sono, atque τὸ *k* ἢ *c*?

Huic

nyelveket is értenek, használhatnak, és használnak is héber, görög vagy latin Bibliát), hogy ez vagy amaz a szó jövevény-e vagy nem? Kölcsönszavak-é *Chriftóph*, *Jóseph*, *Pharao* stb.? vagy tisztára magyarok? Ennyire bizonytalan lenne, sőt ennél is sokkalta homályosabb mindezek végigvizsgálása és eldöntése.

(4) Ebből lesz aztán zűrzavar és tévedés nem is ritkán, s azoknál is, akik pedig a nyelvtani szabályokat tanulták, mert a magyar arra szokott, hogy minden betűt külön hangoztat, az egymás mellé került *p*-t és *h*-t is (amint láttuk a *Naphoz*, *néphez*, s a többi szóban), jövevénytörésben is így ejti, akár mert nem tudja, hogy idegenek, akár mert rosszul szokta meg, mint *Top-het*, *Sap-hat* stb. Így nem egy kezdő diák a nagyenyedi kollégiumban, mikor a közös előadásban az Apostolok Cselekedetei 13. részét olvasta a könyörgésen, a *Paphus* nevet [Ciprus fővárosának nevét] *Pap húsnak* mondta. Ha még az iskolázottnak sem megy a szabály, akkor a többinek még kevésbé.

(5) Ha görögben a latin *F* jelölése *ph* [értsd: phi], (*Φῆλιξ*, *Φερός*), azért mert ez az ismeretes és rendes betűhasználat számukra, fordítva miért nem lehet *F* jelölése annak, amit a görög *ph*-val jelöl? A magunk nyelvében ugyanis az *F* ismeretes.

(6) Ha nem szabad megváltoztatni *ph*-t *F*-re, akkor más betűre sem szabadna, s úgy kellene írunk, hogy *Ifthán*, s nem *Ifván* stb. Nem új, hogy a magyarok idegen tulajdonneveket változtatással alkalmaznak, mint *Lukács*, *Mihály*, *János* stb. S ha ekkora változtatást elviselhetek a nevek, más szavak miért ne viselhetnének el egyetlen betűnyi változtatást, mikor még a hangalak is épen marad? Ezért ismét visszájára fordul az indulatod, ha követeled, hogy az idegen szavak alakját változtatás nélkül meg kell őrizni, hogy kitűnjön idegenségük.

1. Nem érvényesül ilyen érv az emlegetett nevekben, nem úgy írjuk, hogy *Lucas*, hanem *Lukács*, *Ifván*, *Mihály* stb., ugyanígy a *Petrus*, *Dominicus*, *Urbánus*, *Ladislauus*, *Bernhardus*, *Augustinus*, *Gregorius*, és csaknem az összes többi név a magyar nyelvben más öltözkében díszelg.

2. Más, idegen nyelvből kölcsönzött szavakban sem őrizzük meg az írásmódot avégre, hogy a kölcsönszó idegen volta kitűnjék, hanem megváltoztatva nyelvünk szellemének alkalmasan fogadjuk be azokat, pl. *prédikálni*, s nem latin módon írva *prae*, meg *cálni*, hanem *kál* stb. Ugyanígy *Császár* és nem *Caesar*; *Templom* és nem *plum*; *Egyiptom* és nem *Ægyptum*; *Phébé* vagy *Fébé* és nem *Phoebe*; *Judéa* és nem *Judea* [*Judaea*]; *Sadducéus* és nem *caeus* alakban.

(7) Ha merjük a latin *c*-t *k*-ra változtatni (amint előadtuk fentebb), pl. *Korona*, *Kornélius*, *Publikánus*, *Merkurius* stb., akkor a héber és görög *ph* helyett miért ne mernénk szintén *F*-et írni, mikor éppúgy megfelelő hangzásban, mint *k*-nak a *c*?

Huic *ph* affine est *th*, quod etiam in Nominibus Propr. tam frequens est, nos multis in locis expressimus per nudum *t*, ob has Rationes: 1. Quia idem ita expressum vidimus hic & ibi etiam in Exemplari nostro, id est Bibliis Janff. Sic *Bethlebelem* non raro *Betlebelem*. Sic *Bétel*, *Gennezàret*, *Kébát*, *Rámót*, &c. Qualia si alibi ita scribuntur, quidni licet & alibi? 2. Latini quidem possunt illud *th* Hebr. vel Græcum servare, quia in nulla Latina voce (si fo tè unicum idque compositum *isthoc* excipias) occurrunt illæ literæ distinctò sonò pronunciantur: sicque possunt ubique sine confusione æquabiliter pronunciare: at Hung. lingua hic quoque (prout in *ph*) reclamatur, siquidem multa occurrunt in ea vocabula, in quibus *t* & *h* separatim à se invicem pronunciantur. e. g. Cùm *Potentialia* radicibus in *t* finitis adiunguntur, ut: *Láthatok*, *taníthatom*, *nyíthatom*, *teremtbetek*, *téríthetem*, *indíthatom*, *mozdíthatom*, *júthatok*, &c. & cætera talia, quæ sat frequentia sunt. Ita etiam, cùm *Postpositio* *bez* *hoz*, Casibus in *t* finitis adhæret, ut: *a' gáthoz*, *lapáthoz*, *baráthoz*, *Bogáthoz*, *Radnóthoz*, *Rápóthoz*, *Baróthoz*, *paríthoz*, *lakáthoz*, *béthez*, *réthez*, *petséthez*, *menyéthez*, *kenéthez*, *femethez*, *etsethez*, *élethez*, *követhez*, *híthez*, *bóthoz*, *fóthoz*, *kánóthoz*, *Némethez*, *Tóthoz*, *kúthoz*, *rúthoz*, *pamúthoz*, *borúthoz*, & infinita talia: ut & alius formæ voces, e. g. *nátha*, *mintha* (quasi) *rothad*, *itthon*, *otthon*, &c. In quibus & similibus quia Hungari assuescunt *th* separatim pronunciare pro duabus literis, facient ita (præsertim rudiores, in quorum gratiam imprimis Biblia Hungar. imprimi jam dictum est) in peregrinis quoque, quæ pronuntiatio non carebit absurditate. Sic *Náthán* si pronuncient *Nát-hán* cogitabunt fortasse venire à *nátha*, ut sit *Nát-hás* Proféta &c. Nihil est igitur certius, quam ut ubi non debent pronounciari *t* & *h*, nec scribantur. Ita sine *h* pronunciantur *Máté*, *Názaratbéli*, *Betlebelem* &c. in communi usu; cui bono igitur in iis *h*? Et si aliæ essentialiores literæ omitti possunt (ut in *Máté* alterum *t* ex *Mattheus*) cur hæc aspiratio non possit omitti, quæ apud Hungaros planè inutilis est? Hungari enim nullum medium sonum nōrunt, sed vel crasse & nimis aspere efferunt aspirationem, ut: *Nátha*, vel planè omittunt. Itaque quia ex idiotismo lingvæ Hungar. periculum est, nè nimis alienè & absurdè pronuncientur voces scriptæ per *th*, præstat literam *h* omittere. Id tamen nos non tam strictè observavim⁹ ubique, sed tantum nonnullibi, in vocibus scilicet, quas alibi similiter per nudum *t* scriptas reperimus. Ad hæc 3. Hebræi

fix

Rokon a *th* is ezzel a *ph*-val, s igen gyakori a tulajdonnevekben is, ezt néha csupán *t*-vel írtuk, a következő okok miatt.

1. Azért, mert mintánkban, Janson Bibliájában is itt-ott ilyen jelölését láttunk, így *Bethlehem* nemritkán *Betlehem*, s *Bétel*, *Gennezáret*, *Kéhát*, *Rámót* stb. Ha az ilyenek néhol így vannak írva, máshol miért ne szabadna?

2. A latinban ez a héber vagy görög *th* megőrizhető, mert egy latin szó sincs, ahol e két betűt külön kellene ejteni (ha csak el nem tekintesz ettől az egyetlen összetett szótól: *isthoc*), tehát egyformán, összezavarás nélkül ejthető mindenütt, a magyar nyelv viszont itt is (akárcsak a *ph*-nál) ellentmond, mert sok olyan szó van benne, amelyben külön ejtendő a *t* is, a *h* is. Pl. akkor, ha *t* végű igeigéző a ható ige képzője járul, mint *Láthatok*, *taníthatom*, *nyithatom*, *teremthetek*, *téríthetem*, *indíthatom*, *mozdíthatom*, *futhatok*, és más ilyenek, amelyek elég gyakoriak. Aztán ilyen a *t* végű szavakhoz kapcsolt *hez*, *hoz* utánjáró, mint *a' gáthoz*, *lapáthoz*, *baráthoz*, *Bogáthoz*, *Radnóthoz*, *Rápóthoz*, *Baróthoz*, *parthoz*, *lakathoz*, *héthez*, *réthez*, *petséthez*, *menyéthez*, *kenethez*, *ízemethez*, *etsethez*, *élethez*, *követhez*, *hihez*, *bóthoz* [bolthoz], *főlthoz*, *kanóthoz* [kanóchoz], *Némethez*, *Tóthoz*, *kúthoz*, *rúthoz*, *pamuthoz*, *horuthoz* [huruthoz] stb. vég nélkül, s még más alakú szavak is, pl. *nátha*, *mintha*, *rot-had*, *itthon*, *otthon* stb. Ilyenekben s hasonlóknban a magyar megszokta a külön két betűként ejtést, ugyanígy tesznek jövevényszavakkal (főként a műveletlenebbek, akiknek kedvéért a magyar Biblia kinyomtatását először elhatározták), s az ilyen kiejtés elég furcsa lesz. Így a *Náthán*, ha úgy mondják, hogy *Nát-hán*, talán azt gondolják a *náthá*-ból származik, s *Náthás* próféta lenne. Nincs biztosabb, mint ha nem is írunk *h-t*, ahol az *f-t* és a *h-t* nem kell külön ejteni. Közhasználatban *h* nélkül mondjuk a *Máté*, *Názáratbéli*, *Betlehem* stb. szavakat, mi haszna akkor bennük a *h*-nak? Ha más, lényegesebb betűk elhagyhatók (mint a *Matthaeus* második *t*-je: *Máté*), ez a hehezet miért nem, amely teljesen haszontalan a magyarban? Semmilyen félhangzót nem ismer ugyanis a magyar, hanem vagy erős hehezettel és keményen ejt, mint a *Nátha* szóban, vagy sehogy. Így, mivel a magyar nyelv sajátossága miatt fennáll az a veszély, hogy rossz és képtelen lesz a *th*-val írott szavak ejtése, legjobb mellőznünk a *h-t*. Ehhez azonban nem ragaszkodtunk mereven mindenütt, csak néhol, olyan szavakban, amelyeket másutt is csupán *t*-vel találtunk.

3. Ehhez járul, hogy a héberben

Sex habent aspiratas בִּגְדָשֵׁיפֶת Si igitur ת aspiranda est in lingua Hung. tum & cæteræ omnes pari jure aspirandæ erunt, quod absurdum; nam nullibi aspiratur דִּגְבִּי: non enim scribimus *Adhām, Dhāvidh, Fákóbb, Abhel, Gbedbeon, Gbibbea, Fudha, Rubben &c.* Si igitur aspiratio in his excluditur, cur non in ת, quæ eam non magis requirit?

Cùm de ת seu *th* loquor, series fert, ut loquar etiam de *ch*, quam etiam nos scribendam judicavimus sine aspiratione per *k*. Idque [1] ob dictam modò rationem: quia cæteras *Begadkephat* non aspiramus; ergo &c. [2] Quia aspirationem, seu *ch* relinquimus pro ת, cui ea propria est, & essentialis, & à qua debet *ch* distingvi. Id verum est, quòd propter penuriã Alphabeti Latini seu Hungarici literæ כ, ק & ת non possunt exactè distingvi à se invicem per convenientes sibi literas Latinas, sed necesse est unam illarũ cum alterutra confundi, & similiter exprimi: quam similitudinẽ maluimus nos inter כ & ק collocare, quàm inter ת & כ, quia, ut dictum est, aspiratio literæ ת necessariò adhæret, literæ כ verò accidentaria est: quæ si ideo debet aspirari in Hungar. quia in Hebr. aspiratur; sequitur vice versã tam non debere aspirari, cùm in Hebr. non aspiratur. Et si ejus discrimen investigetur, id nemo assequetur, nisi lingvæ Hebrææ peritus: quod vix centesimus quisque Hungarorum præstabit. Dico sic: Litera כ (ut & aliæ *Begadkephat* literæ) ubi debeat aspirari, ubi non, debet ex Regulis Grammaticæ Hebrææ disci: nimirum quòd aspirationem exiunt ab initio dictionis, si præcedens dictio non terminetur vel litera quiescente, vel Vocali longa, item in medio dictionis post Scheva quiescens &c. quotusquisque est potissimum rudiorum, qui talia scruteretur? & qui ea nõrunt, si tam strictè premant & exprimere conentur Hebraisum; tum easdem voces aliter atque aliter debebunt scribere diversis in locis, prout cadunt & situantur literæ Hebr. Sic כְּרוּבִים כְּרוּבִים vel כְּרוּבִים scribendum esset sine Dagesch leni *Cherubim* aspiratè in medio vocis post Vocale longam, & initio dictionis præcedente litera quiescente vel Vocali longa &c. at si præcesserit litera mobilis, vel si accedat Præfixum aliquod, quod post se Dagesch requirit, e. g. הַכְּרוּבִים jam sublata aspiratione in Hung. quoque scribendum erit sine aspiratione *Cerubim*, vel (quã locò *c* literam *k* adoptavimus suprà) *Kerubim*. Quod si faceremus, idest dupliciter, nunc per *ch*, nunc per *k* exprimeremus vocem כְּרוּבִים

a következő hehezetes hangok vannak: בגדכפת [b/v, g/ġ, d/ḍ, k/kh, p/f, t/ṭ].⁶⁸ Ha hehezettel kellene kiejtenünk magyarul a ת/ת [t/ṭ] betűt, akkor így kellene a többi ötöt is ugyanilyen alapon, ám ez képtelenség, mert sehol nem hehezetes ejtésű a דגב [d/ḍ, g/ġ, b/v], sem nem írjuk így: *Ádhám, Dhávidh, Jákobh, Abhel, Ghedheon, Ghibhea, Judha, Rubhen* stb.⁶⁹

A ת [ṭ] vagy *th* betűről szólva sorra kell vennem a כ [kh] *ch* betűt is, amelyről mi is úgy ítéltük meg, hogy ezt is hehezet nélkül, *k*-val kell írunk.

(1) Az említett ok miatt, mert a többi *Begadkephat* [*begadkefat*] betűt hehezet nélkül írjuk.

(2) Azért is, mert a hehezetes írást, vagyis a *ch*-t a ת-nak [h] tartjuk fönn, amelynek ez a hehezet a sajátossága és a lényege, és a כ/כ-tól [k/kh] meg kell különböztetnünk. Az igaz, hogy a latin, illetve a magyar ábécé hiányai lehetetlenné teszik a כ/כ [k/kh] ק [q] ת [h] pontos megkülönböztetését, megfelelő latin betűkkel, hanem egyiket a másikkal össze kell kevernünk s hasonlóan azonos latin betűvel jelölnünk. Ezt a hasonlóságot inkább a כ/כ [k/kh] és a ק [q] közt véljük fennállni, mint a כ/כ [k/kh] és a ת [h] között, mert, amint mondtuk, a hehezetesség a ת-hez [h] szükségszerűen társul, míg a כ/כ-nál [k/kh] esetlegesen; ezért, ha azt kell hehezetesítenünk, ami a héberben is olyan, ebből a fordítottja is következik, hogy a magyarul nem kell hehezettel írunk, ami a héberben sem hehezetes. Ha ezt a megkülönböztetést számon kérjük, annak csak a héberben jártasok felelhetnek meg, ilyen pedig száz magyarból egy, ha akad.

Azt mondom tehát: hogy mikor hehezetes a כ/כ [k/kh] betű (mint a többi *Begadkephat* [*begadkefat*] betű is), s mikor nem, azt a héber nyelvtan szabályaiból kell megtanulni, ti. hogy elmarad a hehezet szó elején, ha az előző szó nem nyugvó hangot jelölő betűre vagy nem is hosszú magánhangzóra, [azaz: tkp.mássalhangzó-ra]⁷⁰ végződik, szóközben is nyugvó *swa* után.⁷¹ De a nagyobb tanultságúak is hányan vizsgáltnak ilyesmit? S aki mindezek tudója, ha szigorúan a héberes jelölést igyekszik követni, a betűk egymás után következése szerint ugyanazt a szót is más és más módon kell írnia különféle helyeken.

Így כשרים [itt: *khaszdím*] vagy כרוב [itt: *kh^erúv*] és כרובים [itt: *kh^erúvím*]⁷² dages lenis nélkül lenne írandó, mert a *Cherubim*⁷³ szó hehezetet kap szóközben hosszú magánhangzó után, s szó elején, ha a megelőző szó nyugvó [nem hangzó] hangra vagy hosszú magánhangzóra végződik stb. Ha ellenben mozgó [hangzó] betű⁷⁴ előzi meg, vagy előtoldalékot⁷⁵ kap, mely megkívánja, hogy utána dages következnie, pl. הכרובים [*ha-k^erúvím*], elvész a hehezet a magyarul, ezért enélkül írjuk: *Cerubim*, avagy (mert főtebb a *k* jelölést elfogadtuk *c* helyett) *Kérubim*. Ha így teszünk, azaz most már kétféleképpen is jelöljük a כ/כ [k/kh] hangot a כרובים [*k^erúvím*] szóban, hol *ch*-vel, hol *k*-val,

כְּרוֹבִים & cæteras per כ scriptas, omnes illi, qui non assequerentur rationes, quare id ita fiat, vitio nobis imputarent, nempe hic vel ibi vitiosè scriptum esse assererent. Præstat igitur penitus averruncare ubique illud ה à כ, (prout etiam à ח ubi eadem ratio) quàm tot tricas parere. Nos itaque talera Regulam (prout & suprà innuimus) quoad hæc fiximus: Heb. ח & Græcum χ exprimendū per ch: reliqua omnia sive כ, sive ק & hoc quidem æquè non Dageffatū, atque Dageffarum, ut כ & ק Græcum, per k efferendum. Nihil est planius & promptius pro lingua Hung. potissimum ratione rudiorū, qui Biblia in lingua vernacula lecturi sunt. Id verum est, quòd nos etiam non obtinuimus finem, & ejus Regulæ usum in omnib⁹. Nam ח circa initia Bibliorum Hungar. antè impressorū exprimitur quidem fere ubique per ch, (cujus respectu statueram⁹ nos quoque ita de ח) e.g. Chittéus, Chivéus, Ráchel, Náchor, Chám, Chusám, Chebron, Corách, Sénachérib, Achimélek, Zérách, Jerachméel, Chusi, &c. At postea desistentes à cæpto tenore, vel primi vel posteriores harum rerum tractatores, omisso c cœperunt scribere per h solum, confundentes ח cum ח, ut: Hittéus, Hirvél, Hermon, Hebron, Hesbon, Hiram, Zérab, Abimélek, Abitub, &c. Cui nec nos posuimus contraire, tum propter inveteratum quorundam saporem, tum propter frequentiam talium: cum quib⁹ si quis conflictari tenter, (quamvis videatur per se res non magni momenti) tedium & perplexitatem sentiet talem, ex qua vix se extricabit. Nam permulta sunt talia, quæ jam usu ita invaluerunt, ut mutari non possint sine scandalo: e.g. Bethlehem ascribatur Bethléchem, vel Aggéeus aut Haggéeus si scribatur Chaggéeus, vel Nehemías Nechemías, Ezékiás Chizkias &c. absone & absurdè sonabunt. Vicissim nec omne ח possumus per nudum h efferre, quia inusitata forent talia: Rábel, Hám, Sénachérib, Abáz, Abáb, Nábor, &c. Nec hoc solum, sed etiam nonnulli ipsi ח effertur (omissis tum Consonis c & h, tum Vocalibus ipsarum) per Vocale m, ut: Chanoch, Enoch, Noach, Noé, Jiphtách Jeste, Pinchas Fineds, Corách Kóré, &c. Tanta est varietas, quam pepererunt, qui primùm Nomina illa peregrina Hungaricæ lingvæ adaptarunt.

Similis varietas est in ע, quod etiam aliquando confunditur cum ח, & effertur per h, ut: פֶּרַעַר Pharabá מעשיה Mahásia, אֶלְיָהוּנַי Eljohénai, יִשְׁמָעֵאל Ismael, Efd. 10: 21, 22. &c. Ita שִׁמְבִי Simbi nonnullibi יִצְחָר Jethiel, Efd.

10:43.

akkor az, aki ennek okait nem keresi, hogy miért is van így, minket hibáztat, hogy biztosan hibásan írtuk vagy egyiket, vagy másikat. Jobb tehát teljességgel eltávoztatnunk mindenünnen a כ/כ [k/kh] jelölésében a *h-t* (akár a ת/ת⁷⁶ [t/ʔ] esetében, ugyanolyan okkal), mint ennyi bajt szerezni. Mi ezért (amint említettük is már) ilyen szabályt rögzítettünk ezzel kapcsolatban: *ch* jelöli a héber ח [ħ] és görög χ [kh] betűt, *k* az összes többi, tehát ilyen a ק [q] és כ/כ [k/kh] dagessel vagy anélkül, és a görög κ [k] átírása. Semmi sem világosabb és nyilvánvalóbb a magyar nyelv számára, főként a műveletlenebbek miatt, akik anyanyelvükön olvassák a Bibliát. Igaz, mi sem tartottuk meg a korlátot és szabályának használatát mindenben. Ugyanis a korábban nyomtatott magyar Biblia elején csaknem mindenütt *ch* jelöli a ח [ħ] betűt (erre való tekintetből mi is így döntöttünk), pl. *Chittéus, Chivéus, Ráchel, Náchor, Chám, Chusám, Chebron, Corách, Sénachérib, Achimélek, Zérách, Jérachméel, Chuʕi* stb. Később aztán a kezdett elhatározástól elkanyarodván vagy az előzőek, vagy akik utóbb intézték a dolgot a *c-t* elhagyva kezdték csupán *h-val* írni, így összezavarva a ח [ħ] és a ח [ħ] betűt, pl. *Hittéus, Hivvéus, Hermon, Hebron, Hesbon, Hiram, Zérah, Ahimélek, Ahitub* stb.

Magunk sem tudtunk ezzel szembeszállni, egyrészt némelyikük régiessé vált íze miatt, másrészt az ilyenek gyakorisága miatt, ha valaki megpróbálna ezekkel megküzdeni (bár a dolog látszólag nem nagy jelentőségű), olyan gyűlöletet és zűrzavart fog tapasztalni, hogy alig tud majd belőlük kikecmeregni. Sok van ilyen, amely már annyira megszokássá vált a használatban, hogy botránykozás nélkül nem lehet változtatnunk rajta, pl. *Betlehem* helyett *Bethléchem*, vagy *Aggéus* vagy *Haggéus* helyett *Chaggéus, Nehemiás* helyett *Nechemiás, Ezékiás* helyett *Chizkiás* stb. viszontatszően képtelenül fog hangzani.⁷⁷

Viszont nem mindig jelölhetjük a ח [ħ] hangot *h-val*, mert szokatlanul hangzanának az ilyenek: *Ráhel, Hám, Sénahérib, Aház, Aháb, Náhor* stb.

Ráadásul még sokfelé elhagyják mind a *h-t*, mind a *c-t* magánhangzóstól, és *e*-vel jelölik a ח [ħ] betűt magát, mint: *Chanoch, Énoch; Noach, Noé; Jiphtách, Jefte; Pinchas, Fineás; Corách, Kóré* stb. Akik először alkalmazták ezeket az idegen neveket a magyar nyelvben, ekkora tarkaságot idéztek elő.

Hasonlóan tarkaság van az ע [ʔ] betű körül⁷⁸, amelyet néha összezavarnak a ח [ħ] betűvel és *h-val* jelölnek,⁷⁹ mint פֶּרַעַה, *Pharahó* [par'ó(h)]⁸⁰; מַעֲשִׂיָה, *Maháfia* [ma'aszéj(h)]; אֵלִיֹּהֵנַי *Eljohénai* ['eljó'énaj]; יִשְׁמַעֲאֵל, *Ifmahel* [jismá''él] (Ezsd 10, 21, 22) stb. Ugyanígy שִׁמְחִי, *Simhi* [sim'í] sokhelyt, יְעִיֵּאל, *Jéhiél* [j'e'i'él] (Ezsd 10,43);

10: 43. **יעשו** *Jahásu* & 37. **מכריו** *Maharai* & 34. Alibi verò ut plurimum confunditur idem **ע** cum **א**, ut sit litera, solum sustentaculum Vocalis, ipsa verò omni sonò careat, e. gr. in dicto cap. *Eliézer, Elan, Uzziá, Simeí, Elásá, Semájah, Paros, elziza, Abdi, Atblai, Adna, Jésva, & plura.* Ita & alibi *Esfau, Ismael, Gedeon, Amós, Gibeá, Esaiás, Obadiás, Náomi, Pharao, Jsdás, us (ען, idem alicubi Hus) Eber, Ebát & infinita talia, Chron. 1. & seq. & alibi passim.*

Hæ tam infinitæ diversitates cum nequeant jam exactè complanari; danda tamen esset opera (nec nos prorsus negleximus, quanquam in istis perplexis defatigati connivere in plurimis satis duximus) ut saltem eadem nomina nè diversimodè scriberentur, ut: *Simhi, Simeí, Sémeí: Elihézer, Eliézer: Ismael, Ismahel: Phayahó Pharao: Uz Us, Hus &c.*

Nobis in exprimenda hæc litera displicuit *h*, tum ut tot literæ **הח** nè confundantur; sed si confundenda erit, **ע** cum **א** potius confundatur, ut & hæc habeat sociam, sicut **ה** & **ח**, itè **כ** & **ק**: tum quia frequentius exprimitur in nostro quoque Exemplari sine *h*: tum quia *Quod potest fieri per pauca &c.* tum quia & hodierni Judæi supprimunt *h* in pronunciando **ע** ex. gr. **עטאס** *Athias* non *Haibias &c.*

Alii verò, qui nolant per modum **א**, tamen non per **ה**, sed per *ng* vel *ny* &c. efferunt: quod quia magnam induceret mutationem, præstat exprimere nec sic, nec per *h*, sed ut sit sæpius in nostris quoque Bibliis antè impressis, per modum **א**.

Omnia sic planius pronunciabuntur, sed per *h* multis locis absurditas vel ambiguitas introduceretur: e. g. *Amós* si scribatur *Hámos* putabunt esse *Hámos ló: Us* si scribatur *Hus*, putabunt esse carnem: *Uzza* si *Húzza*, trahit &c. *Uzza húzza* vagy takítja vala ugyan, de nem onné nevezterik.

Horum occasione lubet persequi etiam plures alias scriptio- nis Nominum Propr. diversitates, in nostris Bibliis Edit. Janiss. quas pariunt literarum Hebr. variæ expressiones, vel aliæ causæ: quas quidem diversitates nec nos potuimus omnes tollere.

Ita variat passim litera **צ**, quæ alicubi redditur, ut convenit, per *tz*: exem. g. *Mitzraim, Tzilla, Tzemareus, Baal: zephon, Tzippora, Tzohár, Itzhár, Eltzáphán &c.* Alicubi per *s*, ut: *Sádok, Melchisédek, Hásár, Hus, Siklág, Sédékiás, Söphoniás, Tsák, &c.* Alicubi per nudum *z*, ut: *Zádok, Neh. 10: 21.* Sic *Bozra*. Sic *Uz, Job. 1: 1. &c.*

H

Qua-

יַעֲשֵׂה, *Jaháfu* [ja'aszú] (Ezsd 10, 37), מַהֲדַי, *Mahadai* [ma'adaj] (Ezsd 10, 34).

Másutt pedig többnyire összezavarják az ץ ['] és az ם ['] betűket,⁸¹ mintha csupán magánhangzó-hordozók lennének, minden saját hangzás nélkül,⁸² pl. a mondott részből *Eliézér; Elam, Uzzia, Simej, Eláfa, Semájah, Páros, Aziza, Abdi, Athlai, Adna, Jéfua*, és még több. Másutt is ugyanígy: *Efau, Ifmael, Gedeon, Amós, Gibeá, Éfaiás, Obadiás, Náomi, Pharao, Efdrás. Us* (רַע ['úc], máshol *Hus*); *Eber, Ebál* és még végtelen sok ilyen, az I Krón 1. sköv. részben, szétszórtan másfelé is.

Ha már nem lehetett is szabatosan kiegyenlitenünk ezt a végtelen sok eltérést, annyi gondot fordíthattunk volna rá, hogy legalább ugyanazt a nevet ne különféleképpen írjuk (magunk ezt nem is hanyagoltuk el teljesen, habár ebbe az összevisszaságba befáradva sok mindent figyelmen kívül hagytunk), pl. *Simhi, Simej, Sémei; Elihézer, Eliézer; Ifmael, Ifmahel; Pharahó, Pharao; Uz, Us, Hus* stb.

Nekünk nem tetszett, hogy a *h* jelölje ezt a betűt is, egyrészt azért, hogy az ץ ם ן [' *h, h*] betűk ne keveredjenek, hanem inkább az ץ ['] és a ם ['] [spiritus asper et spiritus lenes] keveredjék, hogy ennek is legyen társa, miként a ן [*h*] és a ן [*h*], valamint a כ/כ [*k/kh*] és a ק [*q*], másrészt mert mintapéldányunkban is gyakrabban *h* nélkül van kifejezve, *s mert amit lehet, kevéssel* stb.⁸³ Végül, mert a mai zsidók is elhagyják a *h-t* az ץ ['] kiejtésében, עֲטִיָּא ['atí'asz] *Athias*, nem pedig *Hathias* stb.

Mások viszont [ti. spanyol zsidók tanítványai] sem az ם ['] módjára való, sem ן [*h*]-vel való jelölést nem akarják, hanem *ng*-vel vagy *ny*-el írják át; de mert ez még nagyobb változással járna, ezért se nem így, sem *h*-val, hanem ם ['] módjára kell jelölnünk, ahogyan a korábban nyomtatott bibliáinkban is gyakoribb.

Mindegyiket tisztábban ejtik így, a *h*-val ejtés sok helyen képtelen vagy kétértelmű volna, pl. ha *Amos* helyett *Hámost* írunk, *Hámos* lónak értenék; ha *Us* helyett *Hust*, ott meg húsrá gondolnának, ha *Uzza*⁸⁴ helyett *Húzza*, trahit lenne, úgy vélnék, húzza. *Uzza húzza vagy tafzítja vala ugyan, de nem onnan neveztetik.*

Ez alkalommal jónak látjuk végigkövetni a tulajdonnevek írásának sok más eltérését is, amelyeket a mi Janson kiadta Bibliánkban a héber betűk változatos átírása, vagy más okok eredményeznek, s amelyeket magunk sem mind szüntethetünk meg.

Így váltakozik szerte a צ [*c*] betű átírása, helyenként, amint az illik, *tz*, példának okáért: *Mitzraim, Tzilla, Tzemareus, Baáltzephon, Tzippora, Tzohár, Itzhár, Eltzáphán* stb. Másutt *s*, mint *Sádok, Melchifédek, Hásár, Hus, Síklág, Sédékiás, Sophoniás, Isák* stb. Ismét másutt pusztá *z*, mint *Zádok* (Neh 10, 21), s ugyanígy *Bozra, Uz* (Jób 1, 1) stb.

Quapropter hinc rursus oritur frequens confusio, ex varia
 scriptione eorundem Nominum : e. grat. in Genesi scribebatur
Mitzraim : mox in 1 Chron. 1: *Misraim* : ibi *Itzhár* : hinc *Ishár* :
 ibi *Tzemareus* ; hic, *Semareus* : Sic *Botzra* & *Bozra* : *Tzóra* &
Sóra : *Mibtzár* & *Mibsár* : *Péretz* & *Péres* : *Etzer* & *Eser* :
Ghetzron & *Hefron* : *Tzohár* & *Sohár* : *Tzeboim* & *Séboim*, *Amzi*
 & *Amfi* : *Tziklág* & *Siklág* &c.

Ita variò modò redditur ז, alicubi propriè seu genuinè
 per z, ut: *Zilpa*, *Zérach*, *Zébul*, *Acház*, *Boáz*, *Gáza*, *Uzza*, &c.
 Alicubi per tz, ut: *Tzilpa* &c. Alicubi per s ut: *Josabád* Neh.
 11: 16. quod alibi scribitur *Jozabád*. Sic ibid. §. 13. *Sabdi* ; quod
 alibi *Zabdi* ; *Eliéser*, Efd. 10: 15 ; *Eliézer* inf. §. 23. Sic *Zorobá-*
bel & *Sorobábel*, *Barzillai* & *Barfillai* &c.

Variat etiam ש, e. g. *Iyrael* & *Izrael* ישראל Hinc fit con-
 fusio vocum *Tzin* & *Sin* : quæ diversa sunt sensu & scriptione
 in Hebr.

Fit quoque diversitas scriptionis in Nominibus Propr. et-
 iam quoad alias literas, imò etiam syllabas integras, cum idem
 Nomen alicubi secundum literam seu Hebr. exprimitur ; alicu-
 bi secundum Græc. 70 interpret ; alicubi secundum Vulgatam
 vel alias Versiones. Ita vox צדקיה *Sedekías* vulgò, reperitur
 tamen alibi *Tzidkjah*. Sic מנח *Mikeás* ; alibi *Micah*, vid.
 Neh. 10: 11. Ita *Sádok* in communi ; Neh. 10: 21. *Zádok*. Ibi-
 dem §. 17. literaliter *Obadijah* ; quod sup. cap. 10: 5. & alibi
 communiter *Abdiás*. Sic Neh. 11: 7. ישעיה literaliter *Jesajah* ;
 quod alibi communiter *Esaías*. Sic Efd. 10: 21. literaliter *Eljah* ;
 quod alibi *Ilyés*. Sic Neh. 12: 34. יהודה *Júdás* ;
 quod alibi communiter *Júda* &c.

Fit etiam diversitas in scriptione Nominum copulatorum,
 quæ alicubi immediatè connectuntur ; alicubi per *Makkaph*,
 vel signum Diacreséos separantur, alicubi sine tali signo in di-
 versas voces diserpuntur, ex. g. *Kirjátjéarim*, *Kirját-jéarim*,
Kirját Jeárim. Sic *Hasársual* *Hasár-Suál* : *Bethoron* & *Beth-*
Horon. Ita variantur *Baálzéfou*, *Bethbaálmeon*, *Bamóthbaál*,
Bethogla, *Bethséan*, *Bethsemes*, *Maáleakrabbim*, *Kirjátthárba*,
Kirjátthépber : & plurima alia videre est apud *Jos.* cap. 16, 18,
 19, 20, 21. & alibi sparsim in Bibliis.

Fit etiam diversitas scriptionis occasione *Dagesch Fortis*,
 quod alicubi redditur, ut debet, per geminationem litteræ, e. g.
 חיד-
 חיד-

Ezért aztán ugyanazon nevek különféle írásából ismét és ismét kavarodás támad, példának okáért Mózes első könyvében *Mitzraim* volt írva, de errébb, a Krónikák első könyvében már *Mifraim*, ott *Itzhár*; itt *Ishár*; ott *Tzemareus*, itt *Semareus*; ugyanígy *Botzra* és *Bozra*; *Tzóra* és *Sóra*; *Mibtzár* és *Mibsár*; *Péretz* és *Péres*; *Etzer* és *Efer*; *Chetron* és *Hefron*; *Tzohár* és *Sohár*; *Tzeboim* és *Séboim*; *Amtzi* és *Amfi*; *Tziklág* és *Siklág* stb.

A *z* [z] átírása szintén változatos, sokféle jól s jellege szerint *z*, mint *Zilpa*, *Zérach*, *Zébul*, *Acház*, *Boáz*, *Gáza*, *Uzza* stb. Másutt *tz*, mint *Tzilpa* stb. Ismét másutt *s*, mint *Jofabád* (Neh 11, 16), másutt viszont *Jozabád*, így ugyanabban a részben *Sabdi* (13. vers), aki máshol *Zabdi*; *Eliéfer* (Ezsd 10, 15), *Éliézer* (lentebb a 23. versben), így *Zorobábel* és *Sorobábel*, *Barzillai* és *Barfillai* stb.

A *š* [sz] átírása is változó, pl. *Ifrael* és *Izrael* ישראל [*jiszrá'él*]⁸⁵, innen ered a *Tzin* és a *Sin* összekeverése, amelyek a héberben értelem és írásmód tekintetében pedig különböznek.

A tulajdonnevek írásában abból is eltérés van, hogy a betűket, sőt a beletartozó szótagokat is hol a héber szöveg, hol a Septuaginta, hol a Vulgata vagy más fordítások szerint írják. Így a צדקיה [*cidkijá(h)*] (közönségesen *Sedékiás*) nevet *Tzidkjah* alakban is írják, מִיכָה [*míkh(á)*] *Mikeás*, másutt *Micah*, lásd Neh 10, 11. Így általában *Sádok*, Neh 10, 21-ben *Zádok*, ugyanott a 17. versben *Obadijah*, aki viszont főntebb a 10, 5-ben és közönségesen *Abdiás*. Így Neh 11, 7-ben יֵשַׁע'יה [*j'sa'já(h)*] betű szerint *Jefajah*, másutt közönségesen *Efaiás*. Így az Ezsd 10, 21-ben אֵלִיָּה [*'élijja(h)*] azaz *Elijah*, aki másutt *Illyés*. Így Neh 12, 34-ben יְהוּדָה [*j'húdá(h)*] *Júdás*, aki viszont másfelé közönségesen *Júda* stb.

Eltérések vannak az összetett nevek írásában is. Ezeket néhol közvetlenül egybekapcsolják, máshol *Makkaph* [maqéf] jellel, azaz az elválasztás jelével,⁸⁶ ismét másutt különírják (kötőjel nélkül) két szóba, pl. *Kirjátjeárim*, *Kirját-jeárim*, *Kirját Jeárim*. Ugyanígy *Hasárfual*, *Hasár-Suál*; *Bethoron* és *Beth-Horon*. Váltakozik *Baáltzéfon*, *Bethbaálmeon*, *Bamóthbaál*, *Bethogla*, *Bethjeán*, *Bethsemes*, *Maáléak-rabbim*, *Kirjáthárba*, *Kirjáthéphher*, és sok más, amint a Józsué 16–21. részében és másutt szétszórtan látható a Bibliában.

A Dagesch Fortis⁸⁷ [dages forte] is eltérő átírásra ad alkalmat, ahogy kell, kettőzött betűvel érzékeltetik néhol, pl.

Hiddékel, *Adullám*, *Akkub*, *Ammon*, *Jephunné*, *Tappuách*, *Ág-
geús &c.* alicubi negligitur, ex. gr. *Habakuk*, *Gáza*, *Uzizab*,
Zathu, *Suchót*, *Jadua*, *Zachur*, *Samuab &c.*

Fit denique valde frequens diversitas scriptionis ex termi-
natione י, quæ alicubi effertur per terminationem iás, ut: *Ejá-
iás*, *Jerémúás*, *Sofonías*, *Abdiás*, *Zakariás*, *Ezéchiás*, *Nehemiás*,
Amariás, &c. Alicubi formaliter jah, ut: *Semájah*, *Maasé-
jah*, *Hasábjah*, *Hodijah*, *Málkijah*, *Serájah*, *Anajah*, *Benájah*,
Abijah, &c. Alicubi omisso h solum ja, ut: *Semája*, *Seríja*,
Jedája, *Moadíja*, *Elíja*, &c. Alicubi omisso & j, ia, ut: *Hilkia*
pro *Hilkijah*. Sic *Abia*, *Uzzia &c.* Alicubi mutató j in i, per
iah vel ia, ut: *Sekaniab*, *Semáriab*, *Amária*, *Zacharia*, *Zebadia*,
Obadia &c. Aliquando etiam cum alterius Vocalis mutatione,
ut: *Esth. 10: 21. Mahaséja*, quod ꝑ. sequi. *Mahasta*, &c.

Ipsum j cum i alibi etiam sæpe confunditur, ut: *Eljohé-
nai Neh. 12: 41. Eliohénai Efd. 10: 27. Miniámin Neh. 12: 17.*
alibi *Minjámin*: sicut & *Benjámin*, quod & ipsum *Benjémin*,
diſſo Cap. ꝑ. 34. Sic *Kirjáth-Arba Neh. 11: 25.* scribitur *Kiri-
áth-Arba*. Sic *Kirjáth-Feárim*, redditur i *Chon. 13: 56. Chiriáth-
Feárim*: alicubi etiam *Chireáth-Feárim*, ut ibidem in Argu-
mento. Huc pertinet & Hungaricum *Oriás*, quod plerubique
in Bibliis Janſſ. scribitur *Orjás*. Aliud est *orjás kápoſta &c.*
Nisi forte quis tó *Oriás* velit esse Denominativum ab *orja*: mi-
velhogy nagyorjája vagyon, id est &c.

Variat etiam terminatio ך, Pluralis, quæ aliquando reddi-
tur formaliter im, ut: *רפאים Ráphaim*; aliquando per ter-
minationem Latinam *eus*, ut: *Raphéusok*; vel etiam per ita,
ut: *Réphaiták*. Sic *כרובים Kerubimok* & *Kerubok. פלשתים*
Paleſtínusok, *Peliſtéusok*, *Philistéusok*, *Philistínusok &c. אנכים*
Anákimok; aliquando redditur per Hung. *Oriás &c.*

Hæ tam infinitæ in ſolis Nominibus Propr. diverſitates
(quorum tamen nè genera quidem adhuc omnia commemorata
ſunt, & præter hæc ſunt maximam partem, quæ in Apologia
mea annotata ſunt (ut alia taceam) quantum tædium procreent,
quantas faceſſant moleſtias, accuratam & ubique confirmem ſi-
bi Orthographiam (qualem cæteræ lingvæ ſequuntur) ſequi
conantibus, quís ſando exprimere poſſit? Qui contemnūt &

H 2

ridet,

Hiddékel, Adullám, Akkub, Ammon, Jephunné, Tappuách, Ággéus stb. – másutt mel-
lőzik, pl. *Habakuk, Gáza, Uzijah, Zathu, Suchót, Jadua, Zachur, Samuah* stb.

Igen gyakori végül a nevek יָ [-já(h)] végződésének írásában az eltérés, eze-
ket helyenként az *iás* végződés jelöli, mint *Efaiás, Jerémiás, Sofoniás, Abdiás, Za-
kariás, Ezéchiás, Nehemiás, Amariás* stb. Másutt *jah* alakban írják, pl. *Semájah,
Maaféjah, Hasábjah, Hodijah, Málkijàh, Serájah, Anajah, Benájah, Abijah* stb. Is-
mét másutt a *h* elhagyásával, csupán *ja* hozzátételével, pl. *Semája, Serája, Jedája,
Moadija, Elija* stb. Ismét másutt a *j* elhagyásával *ia*, pl. *Hilkia, Hilkijah* helyett, ha-
sonlóan *Aiba, Uzzia* stb. Ismét más helyütt a *j-t i-re* változtatva *ia vagy iah* van, mint
Sekániah, Semáriah, Amária, Zacharia, Zebadia, Obadia stb. Máskor még egyéb
magánhangzó-változással is, mint Eszter 10, 21-ben *Mahaféja*, mely a következő
versben *Mahafia* stb.

Maga a *j* is gyakorta össze van keverve az *i*-vel, mint *Eljohénai* (Neh 12, 41),
Eliohénai (Ezsd 10,27); *Miniámin* (Neh 12, 17), és *Minjámin*, aztán *Benjámin*, az
említett rész 34. versében pedig *Benjémin*; így *Kirjáth-Árba* (Neh 11, 25) és *Kiriá-
th-Árba, Kirjáth-Jeárim* az I Krón 13,56-ban *Chiriáth-Jeárim*, másutt *Chireáth-Je-
árim* is, ugyanúgy a tartalmi összegzésben (a rész élén). Ide tartozik a magyar *Oriás*,
melyet a Janson Bibliája legtöbbször úgy ír, hogy *Orjás*. Más az *orjás kápozf*ta. Ha
csak az *Oriás* szót nem akarná valaki az *orja* szóból származtatni, azaz: *mivelhogy
nagy orjája vagyon*, stb.

Változó a מ [-m]⁸⁸ többes számú végződés írása is, néha *-im* alakban, mint *Rapha-
im* רפאים [*r^efá 'ím*]⁸⁹ máshol latin *-eus* végződéssel, mint *Raphéusok*, vagy éppen *-ita*
végződéssel, mint *Réphaiták*. Így כרובים [*k^erúvím*] *Kérubimok* és *Kérubok*, פלשתיים
[*p^elistím*] *Palestinusok, Pelistéusok, Philistéusok, Philistinusok* stb., אנכים [*'aná-
hím*] (helyesen: ענקים [*'anáqím*]).⁹⁰ *Anákimok*, máshol lefordítják a magyar *Oriás*
szóval stb.

Ki beszélhetné el, mekkora bajjal és alkalmatlansággal jár a tulajdonnevek vége-
nincs eltérése (melyek minden neméről meg sem emlékeztünk, s azon túl még ott
vannak a védelmező írásunkban [Apologia] megjegyzettek, hogy a többiről hallgas-
sak) mindazok számára, akik pontos, és mindenhol egyforma helyesírást szeretné-
nek követni (amilyet a többi nyelv követ)? Ki ne látná,

ridet, quòd vel ignorantiam vel invidiam prodat suam, quis non videt?

Quòd ad me attinet, illo hæc Epiphonemate concludere possum:

Cur aliquid vidi; cur noxia lumina feci?

AMSTERDAM. Annò 1684.

UTinam verò illud Dictum non quadraret etiam moderno statui meo, cum Virorum Magnorum (qui propter imperitiam & incuriam plurimis defectibus laborare videntes Typographiam, mihi singulariter illam provinciam commendarunt & suscipiendam susceperunt) consiliis & votis satisfacere quoad posse meum volens, libros potissimum scholares plurimis vitis refertos expurgare mei officii esse ratus, nè contra conscientiam vitia manifestissima (hic quoque monere & observari id volo, quòd omni imperfectione carere humanum non est; adeò, ut à nemine in hac vita vel prastitum si, vel expectari possit opus omni ex parte absolutum) in impressione intacta relinquare, atque sic propriò etiam iudiciò vitiosa exemplaria in lucè protrudere videar; infandum, quantum & hinc laboris nobis cumulat, officinaeque tot remora oboruntur, ut absque hoc duplò celerius unumquodque penè opus procedere posset: atque sic lucellum aliquod ex nostro opere (quod quam sit nunc vel exiguum vel prorsus nihilum, propriò damno experimur) sperare possemus. De Bibliis aliisque libris per me in Hollandia impressis hoc unum notum fucere debeo: Orthographiam in iis adumbratam, quam statim intimari, non potuimus & ipsi hactenus in hac Patria tam pressè sequi: quia Typothetas infretos ad repentinum & insolitum laborem cogere non visum est consilium; jam verò cum illi ipsi talis Orthographie approbatores videantur, vix nobis debinc temperare poterimus à majore in talibus curiositate. Hoc unum non possum hic non attingere. Multos apprehendisse cum aliqua insultatione vocem חיבאק in quadam editione mea. Nunc
ergo

hogy tudatlanságáról vagy irigységéről árulkodik, aki az ilyesmit megveti vagy ki-neveti?

Ami engem illet, csak ilyen utóhanggal végezhetem: *Miért is láttam meg valamit, miért gyújtottam vétkes fényeket?*⁹¹

Amszterdam, az 1684. esztendőben.

⁹²*Bár ne lehetne rászabni mostani állapotomra ezt a mondást, mikor amennyire lehetséges, eleget akartam tenni ama nagy férfiak tanácsának s megbízásának (akik látván, hogy a nyomdászat gyakorlatlanság és gondatlanság miatt milyen sok hiányossággal küszködik, nekem egyedül ezt a területet ajánlották s rábírtak, hogy vállaljam). Kötelességemnek tekintettem, hogy először is az iskolai könyvek tömördek hibáját tisztogassam, nehogy lelkiismeretességem dacára érintetlenül maradjanak a nyilvánvaló nyomtatásbeli vétkek, s úgy látszódjék, szántsándékkal hibás példányokat segíték világra. (Itt is csak arra szeretnék figyelmeztetni, s azt szeretném megjegyezni, hogy nem emberi dolog tökéletesnek lennünk, annyira, ahogy elérhetetlen ebben az életben, s elvárhatatlan egy minden részében tökéletes mű.) Elmondhatatlanul sok munka szakadt ránk, akkora hátráltatására volt ez nyomtatóműhelyünknek, hogy enélkül kétszer gyorsabban haladhatott volna csaknem mindegyik mű elkészítése. Így azért mégis remélhetünk némienemű nyereséget munkánkból (hogy amely most mennyire kevés vagy egyáltalán semmi, azt saját kárunkra tapasztaljuk).*

Csupán ezt kell megjegyeznem az általam Hollandiában nyomtatott Bibliáról és egyéb könyvekről:

A bennük körvonalazott helyesírást, melyről tudósítottam, nem követhettük ezidáig olyan szorosan magunk sem e hazában, mert nem láttuk tanácsosnak, hogy a hozzá nem szokott szedőket váratlan és szokatlan munkára erőltessük; majd mikor ezt a helyesírást maguk is láthatóan elfogadják, akkor alig fogjuk tudni visszatartani őket ilyen esetekben a még nagyobb különlegességektől.

Nem tehetem, hogy itt ne érintsek még egy dolgot. Sokan, némileg sértődötten rácsaptak egyik kiadványunkban a hibáik szóra. Most

ergo tentandum mihi est, an aliter melius cum ratione ponere potuisssem? Si hoc modò impressissem: AĖĖonyoknak hibája; tunc contra Regulam suprà positam Suffixum Singulare Singularis pro Singulari Pluralis posuisssem. Nam vox hibája habet Suffixum, quod tā hiba Singulare ordinariè ad Singulare Possidens refert, e. g. AĖĖonynak hibája. Si posuisssem sic: AĖĖonyoknak hibájok, constructio quidem esset bona, sensus verò non: mert úgy az AĖĖonyoknak csak egy hibájok felöl volna a' szó. Cum ergo plura vitia de pluribus (scilicet mulieribus) dicuntur; non aliter exprimi possunt, quàm per illud Plurale Pluralis, AĖĖonyoknak hibáik. Ego tamen non ubique, sed tantùm ubi hoc modò & non aliter cum sensu vox exprimi potest, imprimere & posthac dicere.

Alterum de iisdem libris monitum volo, quod in illis Distinctiones nonnisi secundum exemplar nostrum impressæ sint; nandum enim quoad talia fluctuantem animum determinare potueram, ita, uti jam nunc. Hoc unum jam nunc ex meo cerebro apponere decrevi: Si suaderet mihi obtemperaretur, nemo tam rigidè sequi pergeret illam Regulam: Longum s scribitur in principio & medio; rotundum s in fine, vel post alterum s in medio &c. persuasus non tantùm nullo fundamento nití istam Regulam, sed etiam, quàm arduo labore paratur apud Fusores literarum longum s. Potissimùm autem hoc meum consilium locum haberet in talibus, ubi vel Casuum vel aliæ notæ adduntur Thematibus in s desinentibus, ut: másé, másnak, másť, másťól, másban, másért, másra, másból &c. vel per compositionem junguntur cum aliis vocibus in s desinentia, ut: Másképen, másunnan (pro másnonnan) másuvá (quasi másšová), másťor, másťele, másťelé, &c. Sic in Comparisonibus, ut: Bizonyosabb, hitelesebb, vétkezebb, zavarosabb, Éagosabb, &c. Alibi autem & in initio & in medio longum s usurpari potest & debet, ut: fokban, látor, möst, mese,

H 3

las

tehát próbálgatnom kell, hogyan mondhattam volna ezt jobban. Ha ezt nyomtat-
tam volna: *afzszonyoknak hibája*, akkor ez vétek a fõntebbi szabály ellen, egyes
birtokragot tettem volna a több birtokos – egy birtok ragja helyére, hisz a hiba
szóhoz illesztett rag egy birtokos egy birtokát jelõli, mint pl. *afzszonynak hibája*.
Ha így mondtam volna: *afzszonyoknak hibájok*, a szerkezet jó lett volna, de az ér-
telem nem: mert úgy az asszonyoknak csak egy hibájok felõl volna a ’szó. Ha tehát
több asszonynak több hibájáról beszélünk, nem mondhatjuk másként, csak a több
birtokos- több birtokal, így: *afzszonyoknak hibáik*. Én tehát elhatároztam, hogy ha
nem is mindenütt, de ahol ezt az értelmet kimondani másként nem lehet, ott így
nyomtatom.

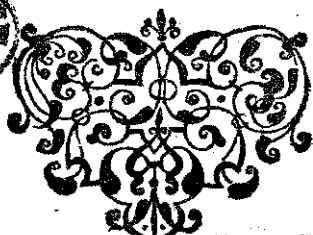
Megjegyzek egy másik dolgot is ezekrõl a könyvekrõl. Mintapéldányunk szerint
nyomtattuk mindenkor a különbözõ betûalakokat, mert eleinte magam is ingadoz-
tam e tekintetben, s nem juthattam el mostani vélekedésemre. Ezt az egyet már most
elhatároztam, saját elgondolásom szerint: Ha meggyõzhetném õket s engednének,
akkor senki nem követné olyan szigorúan azt a szabályt, hogy szó elején és közepén
hosszú, szó végén kerek s-et írunk. Meggyõzõdtem nemcsak arról, hogy ez a sza-
bály alaptalan, hanem arról is, hogy milyen nehéz munkával készítik a betûõntõk a
hosszú f-t.

Tanácsomnak leginkább ott kellene helyt adni, ahol s végû szótõhöz⁹³ esetragok
vagy egyebek járulnak, mint másé, másnak, mást, mástól, másban, másért, másra,
másból stb. Vagy ahol összetételben s végû szó kapcsolódik más szavakhoz, mint
másképen, másunnan (máshonnan helyett), másuvá (máshová helyett), más[szor,
másféle, másfelé stb. Így van ez fokozásnál is, mint Bizonyosabb, hitelesebb, vétke-
sebb, zavarosabb, szagosabb stb.

Másutt azonban lehet és kell is használni a hosszú f-t szó elején és közepén, mint
fokan, fátor, moft, mefe,

faskeselyű, festett, áfó, gusaly, &c. *Sic in Latinis:*
 Nosmet, quisquis, Legisperitus, semper, sicut, Abso-
 lon, Abisai, &c. *Sed manum de tabula: hactenus etiam*
multos offendi his, quæ optanda (potius quàm damnanda)
essent ab unoquoque sincerè Patriam amante, & ejus
conmodum proprio anteponeute vivo.

F I N I S.

Errata Typogr. quæ tum ob miseram urbis nostræ eo tem-
 pore conflagrationem, secutamque inde trepidationem; &
 non modo laborum & rerum omnium, verùm etiam vitæ no-
 stræ periculationem: tum ob alias (quas proferre nefas est)
 graves rationes denegatâ sat accuratâ attentione irrepsie-
 runt, benevolus Lector sic corrigat.

Pag. 12. *Mich.* lege *Micha.* p. 14. *Congeremur* l. *cogeremur.*
ibid. priores, l. *propiores.* *ib. Kopmornik,* l. *Komornik.* p. 27.
omnia, l. *omnia.* p. 25. *cum aliis,* l. *ab aliis.*

In Additione ad calcem Primæ Partis vocem *manuali* intel-
 lige ad Biblia adjecto.

Eandem Additionem quod Primæ Parti, & non (ut oportebat)
 Secundæ adjecti, inde satis constat, dubitasse me eous-
 que, utrùm Secundam Partem evulgare debeam.

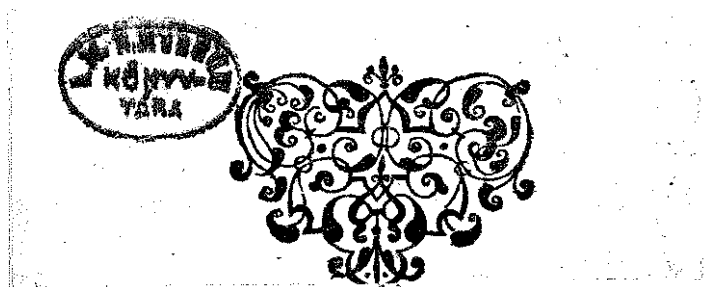
In Tertia Parte p. 1. quod, l. quæ. p. 3. *Suffixorū.* l. *Suffixorū.* *ibid.*
cū Pluralis, l. *Plurali.* p. 6. *Simplici* è, l. *Simplici e.* p. 11 *naga-*
tur l. *negatur.* p. 14. *cho,* l. *ch.* p. 16 *petsenyém* dele. *ibidē mezo,*
l. mezos p. 20. *Kin* l. *Kain.* p. 23 *folgáim,* l. *folgáink.* p. 34.
 □ pro □ *ibid. Raphaim.* l. *Rephaim.*

Adverte & hoc: Omnes errores non esse annotatos in II-
 da Parte apparet ex I Parte p. 27 de Distinct. Versuum.

faskefelyü, feftett, áfó, gufaly *stb.* *Latin szavakban:* nosmet [mi magunk], quisquis [ki-ki], Legisperitus [törvénytudó], semper [mindig], sicut [miként], Abfolon, Abifai *stb.*

De le a lapról a kézzel! *eddig is sokakat megsértettem ezekkel, amelyek inkább óhajtandók, mint elítélendők volnának mindenki számára, aki a hazát őszintén szereti, s annak érdekét a magáé elé helyezi.*

V É G E

⁹⁴ A nyomdahibákat, amelyek részben a városunkban akkoriban történt nyomorúságos tűzvész⁹⁵ és az azt követő zűrzavar következtében, és nem csupán munkánk és minden vagyonunk, de pusztá életünk veszélyben forgásával, részben pedig más (itt nem említhető) súlyos okok következtében megcsappanó figyelem következtében lopóztak be, a nyájas Olvasó ekképp javítsa:

12. oldal *Mich*, olvasd: *Micha*; a 14. oldalon *Congeremur*, olvasd *cogeremur*, ugyanitt *priores*, olvasd *proprio*res, ugyanitt *Kopmornik*, olvasd *Komornik*, a 17.-en *omna*, olvasd *omnia*; a 25.-en *cum aliis*, olvasd *ab aliis*.

Az első rész [Epistola Apologetica] végéhez illesztett hozzátoldásban a *manuali* [kézbe való Zsoltároskönyv] megjelölésen a Bibliához tartozót⁹⁶ értsd.

Ezt a hozzátoldást az első, nem pedig (mint kellett volna) a második részhez [Catalogus] fűztem, innen is látszik, hogy eleddig haboztam, vajon közé kell-e tennem a második részt [a Jansonius-kiadásból kimaradt illetve visszaiktatott szavak jegyzéke].

A harmadik részben [Ratiocinatio] az 1. oldalon *quod*, olvasd *quae*; a 3.-on *Suffixorū*, olvasd *Suffixorū*; ugyanitt *Pluralis* helyett olvasd *Plurali*; a 6.-on *Simplici è*, olvasd *Simplici e*; a 11. oldalon *nagatur*, olvasd *negatur*, a 14.-en *cho*, olvasd *ch*, a 16.-on töröld a *petsenyén*-t; ugyanitt *mező*, olvasd *mezős*, a 20.-on *Kin*, olvasd *Kain*, a 23.-on *szolgáim*, olvasd *szolgáink*, a 34.-en □ [sz], olvasd □ [m], ugyanitt *Raphaim*, olvasd *Rephaim*.

Vedd tekintetbe, hogy nem minden hibát jelöltünk meg a második részben, ez kitűnik az első rész 27. oldalán a versek közti különbségtelek felsorolásánál.⁹⁷

Jegyzetek

A jegyzetszám után az eredeti latin szöveg lelőhelye áll, ívszámozás szerint. A KK-vel jelölt jegyzeteket Koltai Kornélia írta, a CVZs-vel jelölteket C. Vladár Zsuzsa.

1 Flr CVZs A magyar fordítás alapja: Tótfalusi Kis Miklós Apologia Bibliorum Kolozsvár, 1697 Hasonmás és fordítása magyar nyelvre. Fordította Fekete Csaba. A Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, a Magyar Bibliatanács Kiadója, Budapest, 1985. A fordító szíves engedelmeivel, az előszóban írtak szerint átdolgozva.

2 Flr CVZs A munka az 1697-es Apologia Bibliorum harmadik része. Törzsszövege azonban Tótfalusinak egy 1684-es, Tófeus Mihály püspökhöz írt (bár végül el nem küldött) levele, melyben amszterdami bibliakiadásának korrigálási elveit magyarázza, lásd. az 5. jegyzetet.

3 Flr CVZs Latin eredetiben: *postpositio*. A latin mintát követő korai magyar nyelvtanokban csak a latin esetek fordítására használt névszói ragokat nevezték „eset”-nek. A többi határozóragot, valamint a névutókat *praeposition*nak nevezték, mivel a fordításban ezeknek latin előjárók felelnek meg. Többnyire azt is megemlítették, hogy a latinnal ellentétben, a magyarban ezek nem a főnév előtt, hanem mögötte állnak. Ezért máshol Tótfalusi (F7r) a határozóragokat *postposition*nak nevezi. A *prae-* vagy *postpositio*ók két csoportja: a névszótól külön álló *separata* (ma: névutó) és az alanyesetű névszóhoz toldott *affixa* (ma: rag). Világos volt azonban, hogy a paradigmában szereplő alakok és a „toldott” illetve „különálló előjárók” összetartoznak, ezt a szerzők világosan ki is mondták (Szenczi 1610. 80, Pereszlényi 1682. 138, 162 stb.). A kérdésről lásd: Szathmári 1968. 185–187, Éder 1998, Lőrinczi 1995, Vladár 2003). A fordításban mindenütt: *utánjáró*. Lásd a 25. (F7r) jegyzetet is.

4 Flr CVZs Az említett szerzők és művek: Pázmány Péter a katolikus helyesírás kialakítója *Prédikációi* (1636) írásgyakorlatával, Szenczi Molnár Albert grammatikájában (1610) a magyar fonéma-rendszert és helyesírást tudományos alapon tárgyalja, Geleji Katona István *Magyar grammatikáskája* (1645) a szövelemző írásmód úttörője, Medgyesi Pál *Dialogus politico-ecclesiasticus* (1650) c. munkájának előszava tartalmazza helyesírási elveit, Apáczai Csere János *Encyclopaediájának* (1653) írásmódját többször említi, lásd 10. jegyzetet (F3r).

5 Flv CVZs Az Apologia alapja az 1684-ben Tófeus püspökhöz írt levél, csak így érthető a „nemrég” az amszterdami bibliakiadásra vonatkoztatva (Jakó 1974. 449).

6 F2r CVZs Az eredetiben: *suffixum refert subiectum suum (seu nomen vel pronomen, cui affigitur) ad possidens*. A megfogalmazás a latin nyelvű héber grammatikák szóhasználatát tükrözi. Ott a birtoklást kifejező szerkezetben (*status constructus*) a birtokost jelölő névmás (*rectum*) fonetikailag megrövidült formában (*pronomen suffixum*) hozzátapad a birtokló jelölő névszóhoz vagy névmáshoz (*nomen regens/subiectum*). *Pronomen affixum* nélkül a szó *status absolutus*-ban van. A magyar grammatikusoknál (Szenczi 1610, Pereszlényi 1682, Kövesdi 1686, Komáromi 1655 stb.) a birtokos személyjeles névszót nevezték *pronomen affixum/suffixum*os alaknak, és külön elragozták a birtokos személyjel nélküli és a birtokos személyjeles alakját a szónak.

7 F2v CVZs Az eredetiben: *radix ipsa seu primitivum separetur ab ipsa derivati nota*. A *radix* az arab grammatikák mintájára, előbb arabul, majd héberül írt héber nyelvtanokból került át az európai grammatikai gondolkodásba. A héberben három mássalhangzós gyökök vannak, ahol a szófajt és a másodlagos kategóriákat a mássalhangzók közé kerülő magánhangzók szabják meg. Ennek legegyszerűbb formája az, ahol a tő önállóan jelenik meg, nem járul más hang, pl. igéknel a hímnemű egyes szám harmadik személyű perfektum tő. Ennek neve az arab szóból tükörfordított héber *Schoräsch* ‘gyökér, származás’, ami a latinizált héber grammatikákban újabb tükörfordítással lett *radix* vagy *primitivum/primogenium*. Ez új terminus volt a latin grammatikában addig ismeretlen fogalom jelölésére. Ezt továbbfejlesztve más nyelvek leírásában *radix*nak nevezték a szónak azt a részét, amely mindennemű képzés és ragozás alapjául szolgál, lehet fiktív tő is. Az igeragozásnál a magyar szerzők egyöntetűen (és némileg pontatlan párhuzammal) a héberre hivatkozva az ige kijelentő módú jelen idejű egyes szám harmadik személyű alakját tekintették *radix*nak.

8 F2v CVZs A héber grammatikairódalomból származik a korai magyar nyelvtanoknak az a felfogása, hogy a birtokos személyjelek valójában a névszóhoz toldott birtokos névmások (lásd Melich 1908. 29). A héberben a személyes névmás mint önálló szó csak nominativusban létezik, egyéb eseteinek szerepét bizonyos ragok töltik be, amelyek névszókhoz és igékhez is csatlakozhatnak. Névszoknál a birtokos személyére, igéknel pedig az ige tárgyának számára és személyére utalnak. Funkciójuk miatt e ragokat is névmásnak nevezik. A latin nyelvű héber nyelvtanokban megkülönböztették *pronomen separatumot* (szó szerint: különálló névmás), ez a hagyományos latin személyes névmásnak felelt meg, és *pronomen affixumot*, amin az említett ragokat értették.

A *pronomen affixum* (szó szerint: kapcsolt vagy toldott névmás) kulcskategória lett a magyar és a rokon finnugor nyelvek korai grammatikaiban. Ezeknek a nyelveknek a korai nyelvtanaiban egymástól függetlenül is a *pronomen affixum* kategóriájának bevezetésével adtak számot a birtokos személyjelezés, a határozott igeragozás és az infinitívus ragozásának kérdéséről. A magyarázat egyébként nyelvtörténetileg is helytálló, hiszen e toldalékok valóban a személyes névmásból alakultak ki. (A birtokos személyjelek történetéről lásd Korompay 1991. 259–283.)

A szerzők (Szenczi (1610. 139, Pereszlényi 1682. 43, Kövesdi 1686. 8 stb.)) mindenütt hasonló okfejtéssel éltek, mint itt Tótfalusi. Az ő újdonsága elődeihez képest az, hogy a birtokos névmáson belül a tő és a toldalék fogalmát használja: „Mert az összes [birtokos] toldalékok birtokos névmások töredékéből lettek, úgy, hogy a birtokos névmásból szétválk

a gyök azaz az alapszó és a származékszózt képző jel; az egyik követi, a másik pedig megelőzi a birtokolt dolog nevét. *En bejéd-em* annyi, mintha ezt mondaná: *enyém bejéd; te bejéd-ed*, mintegy *tied bejéd...*” A témáról lásd Melich 1908. 29. Telegdi 1990.

9 F2v *CVZs* A latin eredetiben: *status constructus*, szembeállítva a *status absolutusszal*. A latin nyelvű héber grammatikákban a pronomen affixumos formákat szerkesztett helyzetűeknek (*status constructus*) nevezték, szembeállítva a nem affixumos alakokkal (*absolutus*). A korai magyar grammatikákban külön közlik a pronomen affixum nélküli alakok (*status absolutus, forma absolutus*) és a pronomen affixumos alakok (*status affixus, constructus*) ragozási sorát: Szenczi 1610, Pereszlényi 1682, Kövesdi 1686, Komáromi 1655 stb.

10 F3r *CVZs* Az idézett mű: *Magyar Encyclopaedia. Az az, minden igaz és hasznos Böltsésegnek szép rendbe foglalása és Magyar nyelven világra bocsátása Apatzai Tsere Janos által*. Ultrajecti, 1653.

11 F3r *KK* Az eredeti szövegben a héber betűk és a héber szavak csupán önmagukban állnak, az átláthatóság és az érthetőség kedvéért mi azonban szögletes zárójelben megadjuk a latin betűs megfelelőit is. A héber betűk átírásában részben az ún. angolszász tudományos rendszerre támaszkodunk, részben pedig a magyar hang- és grafémakészlethez igazodunk. Az angolszász transliterációs rendszert ld. Seow, 1995, 1., 6-13. A kötetben használt átírási szisztemánk tehát a következő:

Mássalhangzók:

א = '	ד = d	ה = h	ל = l	פ = p	ש = sz
ב = b	ד = d	ט = t	מ = m	פ = f	ש = s
ב = v	ה = h	י = j	נ = n	צ = c	ת = t
ג = g	ו = v	כ = k	ס = sz	ק = q	ת = t
ג = ġ	ז = z	ח = kh	ע = '	ר = r	

Magánhangzók:

ו (s ^e wá' mobile) = e	י = i	י = . 'i	ו / ז = é	ו / ו = e	ו / ו = a
ו = á	ו (qámec hátíf) = o	ו = o	ו / ו = ó	ו = u	ו = ú

12 F3r *CVZs* A Károli-biblia 1645-ös amszterdami, kis formátumú kiadása Johannes Janssonius nyomdász által, magyar diákok közreműködésével. Ennek az újbóli kiadására vállalkozott Tótfalusi, és ennek a revíziója során gyűjtött tapasztalatai képezik az Apologia anyagát.

13 F4r *CVZs* A Zsoltároskönyv megjelent a Biblia 1645-ös kiadásában és önállóan is 1650-ben.

14 F4r *CVZs* Az 1673-as radnóti zsinaton a konzervatív papság célja az erdélyi coccejánusok elítélése volt, de ezt a világiak megátolták. Johannes Cocceius (1603–1669) teológus a Biblia szövegének szabad tanulmányozásán alapuló egyéni kegyességet hirdette, a tekintélyelv elvetésével.

15 F4v *CVZs* Horatius: *Epistolarum*, liber 2. III. 5.

16 F4v *CVZs* Az eredetiben: *suffixa possessiva et terminationes verborum iis similibus*. A pronomen affixum megnevezése a birtoklás kifejezése miatt lehetett *suffixum possessivum* is, lásd a 8. jegyzetet.

17 F4v *CVZs* Az eredetiben: *subiectis vel radicibus suis*. A megfogalmazás azt a latin nyelvű héber grammatikákban szokásos szóhasználatot követi, mely szerint az affixummal toldott szóalakokban az affixum a regens, és a szótő, amelyhez kapcsolódik, a *rectum* vagy *subiectum*, lásd a 6. jegyzetet (F2r).

18 F5r *KK* A *qal* (קל) és a *pi'él* (פעל) héber ige-törzsek, amelyek képző-, illetve akcióminőségi funkciót látnak el. Az ige-törzsek héber elnevezései a továbbiakban csak latin betűs átírással lesznek feltüntetve. A *qal* neve azt jelenti, hogy „könnyű”, azaz egyszerű, dinamikus (tárgyas és tárgyatlan) és statív jellegre utal, a *pi'él* faktitív-rezultatív, intenzív, a cselekvés tárgyát nyomatékosító ige-törzs, a műveltetés elszenvédjére összpontosító árnyalattal. Tótfalusi a magyar általános és határozott igeragozás megjelölésére használja a megnevezéseket.

19 F5r *KK* A *qal* ige-törzs, valószínű tehát, hogy itt a törzs alapjellegére utal Tótfalusi, vagyis arra, hogy nincsen önálló ige-törzsi affixuma.

20 F5r *KK* Némiképp keverednek a fogalmak Tótfalusinál, ugyanis az ige-törzsek az akcióminőségért felelnek, a konjugáció pedig az *aspektualitást* jelzi. A *perfectum-aspektus* beféjezett szituációt, állapotot, cselekvést jelöl, bármely ige-törzsben, időben meg nem határozott módon, azaz elvben múlt, jelen és jövő idővel egyaránt fordíthatjuk. A kései bibliai héberben már szinte kizárólagosan a múlt idővel feleltethető meg, múlt idejű alakokkal ültethető át.

21 F5r *CVZs* Az eredetiben: *suffixa possessiva*, lásd a 8. jegyzetet (F2v).

22 F5r *KK* *Hif'il*: aktív, kauzatív-műveltető ige-törzs, cselekvő-árnyalattal, azaz a cselekvés okára és végrehajtójára fókuszál.

23 F5r *CVZs* Az eredetiben: *thema*. Tótfalusi szóhasználatában *thema* a ragozási sor alapformája, ami a latin grammatikai hagyománynak megfelelően az igéknél (mint itt is) az egyes szám első személyű alak. A névszók esetében a *thema* az egyes számú alanyeset volt. Tótfalusi szóhasználatában a *thema* szinonimnak tűnik egy másik terminussal, a *radixszal*, lásd például a 27. jegyzetet (F7r).

24 F5r CVZs A példakból ítélve itt az ikes igék (*fekszem*) elválasztása történik más intranszítív illetve mediális igéktől (*vigadok*).

25 F5v CVZs Latin eredetiben: *paragogenicum*, ami a latin grammatikai és retorikai művekben a szóalak megtoldásának neve. Néhány példa magyar grammatikákból: Szenczinél *paragogenicum*: „*kíhozom* helyett *elkíhozom*, *Béviűbe* helyett *elbéviűjem*... (1610. 37), Pereszlénynél „*Éöllani*, helyett *Szóllania*; *űeretni*, helyett *űeretnie* ... *hozzá* helyett *hozzája*; *immár*, *régen*, *azt* helyett *immáron*, *régenten*, *aztot*” (1682. 134).

26 F6r CVZs Latin eredetiben: *ipsum formale suffixum*, vagyis a toldalék maga, az alapforma.

27 F6v CVZs Tótfalusi szerint a Kassa környéki nyelvjárásban a veláris hangrendű igék határozott ragozású kijelentő és felszólító módú E/3 alakjában is -i a személyrag.

28 F7r CVZs Az eredetiben: *praepositiones* és *postpositiones*. A klasszikus grammatikákban a szintetikus esetjelölőket (*casus*) és az analitikus jelölőket (*praepositiones*) teljesen külön kezelték a grammatikusok, előbbi a névszó egyik jellemzőjének, a másikat külön szófajnak. A korai magyar grammatikákban a hagyományosan a latin esetsornak megfelelően ragokat neveztek *casus*nak, a többi határozóragot pedig *praeposition*nak, melyről megjegyezték, hogy nyelvünkben hátul áll (*postpositio*) illetve hogy a szóhoz kapcsolódik (*praepositio coniuncta/affixa*). Ugyanígy praepositiónak (illetve postpositiónak) tekintették a névutókat is, azzal a különbséggel, hogy ezek külön állnak, nem a névszóhoz toldva (*praepositio separata*). A három csoport (esetek, kapcsolt és különálló előljárók) összetartozása azonban világos volt, a szerzők sokszor említették együtt őket. A posztpozicionálás egyébként közös megállapítás más finnugor nyelveket leíró grammatikákban is, sőt ez a nyelvtípushoz kötött sorrendi sajátosság a magyar–finn nyelvrokonság egyik korai bizonyítékaként merül fel.

29 F7r CVZs Az eredetiben: *accidentibus postpositionibus vel casuum vel verborum vel aliis notis et particulis*. Tótfalusi korára már világosan kialakul a tő és a toldalék fogalma a magyar grammatikákban (ami nem mellékesen a szóelemző helyesírás bevezetésének alapja is), itt a toldalékok különféle fajtáiról tesz említést: toldott névutók, esetek jelölői (lásd az előző jegyzetet!), igeragok és egyéb toldott szócskák.

30 F7r CVZs Az eredetiben: *flexio et formatio casuum regulariter fit servata semper radice integra, seu themate aditisque casuum notis*. A megfogalmazás világosan mutatja, hogy a terminológiát eredetileg a teljes szóalak megváltoztatásával (flexióval) grammatikai viszonyokat kifejező flektáló nyelvtípus leírására alkották meg. Ezért lehet Tótfalusi megfogalmazásában a flexiót az eseteket jelölő végződések hozzátételével kifejezni.

31 F7r CVZs Az eredetiben: *adiectio aliarum particularum*. A héber grammatikák (az arab mintájára) a héber nyelvben három szófajt állapítottak meg, két elsődleges, a mondat alkotásához nélkülözhetetlen, önálló jelentéssel rendelkező szófajt, a névszót és az igét és egy harmadik szófajt, amelynek nincs önálló jelentése. A latinizált héber nyelvtenak révén ez a felosztás bekerült az európai nyelvészetbe is: *nomen, verbum, particula*. Ez utóbbit azonban egy szófajcsoport összefoglaló nevéként használták, és a hagyományos európai szófaji felosztás alapján tovább bontották (*praepositio, adverbium, coniunctio, interiectio*). A latinban és a nemzeti grammatikákban ez a felosztás (nomen, verbum ill. particula) egybeesett a ragozható és a ragozhatatlan szófajok elkülönítésével is. A korai magyar grammatikusok közül Szenczinél (1610) és Komárominál is ezt a felosztást találjuk. Ami a *particula* szót illeti, a latin grammatikákban eredetileg általánosságban használták kisebb segédszavak, szóelemek jelölésére, innen lett a szófajcsoport neve. Ugyanakkor a *particula* szó minden grammatikában (akár követték ezt a szófaji felosztást, akár nem) tovább élt, mint a kisebb segédszavak, szóelemek neve. A *particula* kérdéséről lásd Schenkevel 1988, Rosén 1990 és Householder 1995. 95–96, magyar vonatkozásairól a Senczi-fordítás előszavát Vladár 2004. Bár a *Ratiocinatio* nem tételes grammatika, Tótfalusi szóhasználatából arra következtethetünk, hogy a héber felosztást követte. Itt a *particula* a hozzátoldott postpositiókat, azaz a mai értelemben vett határozóragokat jelöli, lásd a 23. jegyzetet (F7r).

32 F7v CVZs Az eredetiben: *thema*, lásd a 20. jegyzetet (F5r).

33 F7v KK A *ku* [ná] a héberben kérést, felszólítást vagy buzdítást nyomatékosító partikula, diskurzusjelölő.

34 F7v CVZs Az eredetiben: *palatum*. A következő részekben Tótfalusi a különböző hasonulásokat írja le: mai terminológiával élve az [n] hang magában alveoláris nazális, de [k] és [g] előtt velárisra változik. A [l] előtt nincs ekkora változás, ott is alveoláris hangot ejtünk. Tótfalusi amellet érvel, hogy mivel ezek egy hang (ma: fonéma) változatai (ma: allofónok), ezért egy betűvel kell őket írásban jelölni.

35 F7v CVZs Az eredetiben: *per cavitatem oris*, Tótfalusi itt arról ír, ahol az eredetileg nazális képzésű *n* orális lesz az utána következő orális mássalhangzó hatására.

36 F8r CVZs A *cs* hang jelölésében a *ch* a korábbi, a kancelláriai hagyományra visszanyúló, katolikus jelölésmód (Káldi), a *ts* a Tótfalusi korabeli protestáns (Korompay 2003, 587–591.).

37 F8v CVZs A külön szófajnak kategorizált *particula postpositionis* hozzátétele a tőhöz nem inflexiónak, hanem *compositio*nak számít Tótfalusi terminológiája szerint. A *compositio* a latin grammatikában eredetileg önálló alakú tövek összetételét jelölte, így volt *compositio* a szokásos főnévi összetételeken kívül pl. az igekötő (*praepositio coniuncta*) és az ige összetétele. A korai grammatikusok hasonló megfontolásból tekintették összetételnek a magyar határozóragoknak azt a részét, amelyeket nem azonosítottak a latin esetekkel (*praepositiones affixae*).

38 F8v CVZs Az eredetiben: *postpositio*, lásd a 25. jegyzetet (F7r).

39 G1r CVZs Ezt a szót a mű végén levő hibajegyzék törli a példák közül, nyilván azért, mert észrevették, hogy ez a példa nem ide, az előző mondatban felsorolt helyhatározóragok közé illik. Ez jól mutatja, hogy Tótfalusi figyelme a formai mellett tartalmi szempontokra is kiterjedt.

40 G1r CVZs Az eredetiben: *particula adverbii formativa seu postpositio*. A besorolás kicsit zavaros: az *-en-t* határozószót létrehozó szócskának nevezi, ami szerint egyúttal *postpositio* [ma: rag] is, lásd a 3. jegyzetet (F1r).

- 41 G1r CVZs Az eredetiben: *primitivum*, lásd 7. jegyzetet (F2v).
- 42 G2r CVZs Az eredetiben: *servile*, a terminus a héber grammatikákból ered, ahol a szavak leírásakor csak a gyök-mássalhangzókat jelölték, a magánhangzókat pedig pontok (*litterae serviles*, segédbetűk) mutatták.
- 43 G2v CVZs Latin eredetiben: „Sicut ab illendō non fit *illendőség* vel a’ mező; *mezőség*; sic a’ *dicső* is.” Itt mintha keveredne a latin *a/ab* prepozíció és a magyar *a* határozott névelő: Az első példában „ab illendő” az *ab* egyértelműen a latin *a/ab* prepozíció. A második példában „a’ mező” viszont már kétes, vajon az *a’* micsoda: latin prepozíció vagy magyar határozott névelő? (A prepozíció mellett szól a mondat szerkezet, a névelő mellett az aposztróf). A harmadiknál már a betűtípus és az aposztróf is a névelős értelmezést támogatja. Talán az is befolyásolhatta az összekeveredést, hogy a határozott névelőt máskor is (minden látható ok nélkül) álló betűvel írja, pl. *alufizik vala a’ hajóba*, pro *a’ hajóban*; *a’ városba voltam* (G2v). Ugyanígyen kétértelműség figyelhető meg más grammatikákban is, pl. Kövesdi 1686. 11.
- 44 G2v CVZs A latin nyelvre vonatkoztatva a *praepositio*, a magyarra a *postpositio* szót használja, jelezvén az elemek sorrendi elhelyezkedését, lásd a 25. jegyzetet (F7r).
- 45 G2v CVZs Az eredetiben: *particula adverbialis*, a héber grammatika szófaji besorolását követve. Lásd a 28. jegyzetet (F7r).
- 46 G2v CVZs Az eredetiben: [*particula*] *postpositionalis*, a héber grammatika szófaji besorolását követve (lásd a 28. jegyzetet (F7r), és a latin *praepositio* terminust a magyar sorrendiség miatt *postpositió*-vá alakítva, lásd a 25. jegyzetet (F7r).
- 47 G3r CVZs Az eredetiben: *thema*, lásd a 20. jegyzetet (F5r).
- 48 G3r CVZs Az eredetiben: *radix*, lásd a 7. jegyzetet (F2v).
- 49 G3r CVZs Az eredetiben: *cognatio*.
- 50 G3v CVZs Latinul: *item* ’továbbá’; *tot* ’annyi’
- 51 G3v Fekete Csaba magyartításában. „*Ha Páll apostoll levellēi hommályossok, akkoronn asszentírrássiss, de nehogy valaki stb.*”
- 52 G4v KK A *qal* és a *pi’él* igeörzsekről lásd a 18-as jegyzetet.
- 53 G4v r CVZs Az eredetiben: κρισις, ’elválasztás’.
- 54 G4v CVZs A Várad-i bibliát a gyengébb szemű idős papok kedvért nyomtatták ívrét formában (Jakó 1974. 450), a címléírása is utal a nagy méretére: *Szent Biblia .Magyar nyelvre fordítottat Caroli Gaspar által. Mostan pedig ujjobban ez öreg formában ... ki-bocsátatott...*
- 55 G4v CVZs Lásd az F7r jegyzetet. Az eredetiben: *praepositio*. A felcserélhetőség miatt egyébként a latin grammatikákban ugyanúgy *praeposition*-nak nevezték az ígekötiőket, amelyekben a *praepositio* nem válik el az utána álló szótól (*praepositio coniuncta*), és az előjárókat, ahol a *praepositio* elválik (*praepositio separata*).
- 56 G4v CVZs Az eredetiben: *diaeresis*.
- 57 G4v CVZs A latinban az *ex* az első szerkezetben ígekötiő, a másodikban előjárószo, a főnév mindkét szerkezetben ablativus esetű az *ex* vonzataként.
- 58 G4v CVZs Az eredetiben: *subunio*, kötőjel értelemben például Comeniusnál 1657. „*Signum illud vocatur Hyp-phen, id est Subunio.*”
- 59 G5r CVZs A szöveg kicsit zavaros, mert itt és a következő példákban a tövégi magánhangzó eleve hosszú, nem csupán toldalékok előtt.
- 60 G5r CVZs Az ígéknel héber hatásra az egyes szám harmadik személyű alakot tekintették a legegyszerűbb alaknak, a tűnek. Lásd a 7. (F2v) jegyzetet.
- 61 G5r CVZs Az eredetiben: *praepositio*, lásd a 23. (F7r) jegyzetet.
- 62 G5r CVZs A latin eseteknek hagyományosan megfeleltetett, *casus*-nak nevezett magyar ragokat és a többi, *praeposition*-nak nevezett ragot együvé tartozónak tekintették, lásd a 23. F7r jegyzetet.
- 63 G5r CVZs Az eredetiben: *Tot capita, tot sensus*. Terentius: *Phormio* 2, 4, 14.
- 64 G5v CVZs A klasszikus grammatikákban a *sonus*, más néven *potestas* a betű (*littera*) hangértéke.
- 65 G5v KK A görög betű neve *khi*, a héber betű a כ [h] *hé*, amely torokhangzó (faringális zöngétlen spiráns), ejtése a német *ch*-nak megfelelő, pl. a *nach* szóban. Eredetileg a veláris zöngétlen spiránst is jelölte, azaz két fonéma jelölésére használhatták. A héber nyelvtörténet során azonban a veláris-faringális szembenállás fokozatosan neutralizálódott. A fonetikai meghatározásokban Angel Sáenz-Badillos hangtani leírására támaszkodunk (1996. 18-19.).
- 66 G5v KK A görög betű neve *kappa*, ejtése *k*. A héber mássalhangzó a ק [q], neve: *qof*, ejtése *k*, de tekintve az írásmódját, eredeti kiejtése az emfátikus *q*-nak megfelelő lehetett (dorzo-palatális emfátikus explozív). Mai tudományos átírása: *q*. A következő héber mássalhangzó a כּ [k/kh], neve: *kaf/khaf*, ejtése a fonetikai helyzettől függően vagy *k* (ún. dorso-palatális zöngétlen explozív), vagy olyan, mint a כ [h] *hé*-é, a német *ch*-nak megfelelő (azaz a faringális zöngétlen spiráns realizációja).
- 67 G5v KK Bár Tótfalusi csak az ún. hehezetes alakot, azaz a spiráns-variáns jelölő betűvel (ç [kh]) – mivel végig pontozatlan formában ír héberül –, szükségesnek éreztük, hogy írásban a hehez nélkül allofönt is feltüntessük (ç [kh]), annál is inkább, mert gyakran éppen erre utal a példáiban. Bizonyos magyarázatait továbbá nem is lehet megérteni a kétféle fonetikai megvalósulás (a zár- és réshangként való ejtésbeli különbség, az ún. allofön-változás) nélkül.
- 68 G8r KK A héberben ezek az ún. *begadkefat* betűk/fonémák, azaz azok a hangok, amelyekhez allofön váltakozás köthető. Meghatározott fonetikai helyzetben ugyanis vagy explozívaként, vagy spiráns megfelelőiként ejtendők. A kiejtésbeli különbség ténylegesen azonban csak a következő három hangnál jelentkezik: בּ [b/v] פּ [p/f] כּ [k/kh]. A betűk helyesírása azonban azt sugallja, hogy a többi fonéma esetében is létezett a képzés módja szerinti szembenállás. A héber hangalakban meghonosodott kifejezést magyaros átírásban közöljük.

69 G8r KK Nem mindegyik példa szerencsés, ugyanis a hehezetes ejtés (a spiráns-allofón) csak a nyílt szótag utáni pozícióra érvényes.

70 G8r KK Tótfalusi minden bizonnyal a „nyugvó hangot jelölő betű” alatt az ún. *mater lectionis*-okat érti, amelyek magánhangzó-nyújtó szerepben elveszítik a mássalhangzós értéküket. De valóban nem feltétlenül kell *mater* ahhoz, hogy egy magánhangzó hosszú legyen, így érdemes külön is felvenni a hosszú magánhangzó-kategóriát. Hogy érthető legyen a példa, szögletes zárójelben kiegészítettük, hogy mire gondolhat Tótfalusi: ha az előző szó mássalhangzóra végződik, nem hehezetes a *begadkefat*.

71 G8r KK A *s'wá* 'mobile' ('mozgó swa') az a félhangzó, amely ugyan nem számít teljes értékű magánhangzónak, mégis ejtendő, így a *begadkefat*-okat spirantizálja. A *s'wá* 'quiescens' ('nyugvó swa') nem ejtendő, csak a helyesírásban, az írásképzemponájából van jelentősége, fonetikailag ugyanis zéró fokot jelöl, önálló fonémaértéke nincs. A *s'wá* 'quiescens' azon ortográfiai hagyomány keretében jelenik meg, amely nem engedi, hogy szó belsejében két mássalhangzó következzen egymás után. Írásképzileg ily módon elválasztja ugyan a *s'wá* 'quiescens' a két mássalhangzót, önálló fonémaérték nélkül azonban a szó kiejtésében tényleges mássalhangzó-torlódást jelöl, illetve generál. Funkciója az, hogy lezárja a szótagot egy másik, mássalhangzóval kezdődő szótag előtt A „nyugvó swa” után tehát nem hehezetes a *begadkefat*: az explozív allofón manifesztálódik.

72 G8r KK A fonetikai helyzetnek megfelelő pontos ejtés: *k'rivím*, azaz a ב/ב [b/v] is hehezetes ejtésű (ב = v) a szóban.

73 G8r KK Tehát ebben az esetben írandó a spiráns-változat (כ [kh]).

74 G8r KK Az eredetiben: *littera mobilis*: bár a terminus a mai tudományos terminológiában nem használatos, feltehetőleg Tótfalusi ezzel a kifejezéssel az ún. *mater lectionis*ok ellentétéeként a teljes értékű mássalhangzókat írja le.

75 G8r KK Az eredetiben: *praefixum*: Tótfalusi feltehetőleg itt bizonyos prefigált (azaz előtoldallékként, a szóalakban megjelenő) prepozícióra gondol, mint amilyen a *min* (-ból/-ből, -tól/-től), vagy a prefigált határozott névelőre. Mindkét „prefixum” esetében geminálódik a prefixum utáni mássalhangzó, amely a *begadkefat*oknál a zárhang-variáns megkettőződését jelenti.

76 G8v KK Tótfalusi itt ismét csak az ún. hehezetes változatot jelöli (ח [t]), de a következetesség jegyében mi ismét feltüntetjük mindkét megjelenési formáját (ח/ח [t/]).

77 G8v CVZs Tótfalusi munkáját helyesírásunk mai alapelvei közül a szóelemző elv egyik legkorábbi képviselőjeként tartjuk számon, de egyúttal hagyományörző is (mint az itteni rész is bizonyítja).

78 G8v KK Az ו ['] 'ajin torokhangzó, faringális zöngés spiráns, azaz a ח [h] 'héj zöngés megfelelője. Amíg a nyelv történetében a veláris-faringális oppozíció fennállt, a veláris zöngés spiránst is ezzel a betűvel jelölték. (Ezért lehetséges, hogy a Septuaginta-ból átkerült Gáza tulajdonnév a héber eredetiben ו-nal szerepel.) A héber *alefbét*-ben az ו ['] 'ajin az egyik olyan mássalhangzó, amelyet hagyományosan nem ejtünk (a másik az ח ['] 'álef lásd alább), csak a vele álló, hozzá tartozó magánhangzót ejtjük ki.

79 G8v KK Tehát a kavarodás abból adódhat, hogy a különböző betűkkel jelölt fonémák egymás zöngés-zöngétlen megfelelői.

80 G8v KK []-ben áll a ma elfogadott átírás.

81 H1r KK Az ח ['] 'álef laringális zöngétlen explozíva, nem ejtendő, csakúgy, mint az ו ['] 'ajin.

82 H1r KK Bár különböző fonémákat jelölnek, „leiró” szempontból, tehát a nem-ejtésük tekintetében nincs különbség közöttük.

83 H1r CVZs Latin mondás: Quod potest fieri per pauca, non debet fieri per plura.

84 H1r CVZs A Bibliában Uzza Abinadab király fia, aki testvérével együtt szekéren vitte apja házából Jeruzsálembe a frigyládát. Amikor az ókrök megbotlottak, Uzza a láda után kapott, mire Isten halálra sújtotta.

85 H1v KK A ו [sz] átírása a Septuaginta-ban sz-szel történik a *Jiszrá'él* szóban, feltehetőleg a latin fordítás-átírás *Israel*-jének s-sét vettük át z hanggal-betűvel is.

86 H2v CVZs Az eredetiben: *makkaph* [héber *maqéf*]: kötőjel, *diaeresis* [görög]: elválasztás, *signum diaeresis*: az elválasztás jele, azaz kötőjel.

87 H2v KK Írásban kis pont a betű közepében, az ún. *dages lene* a *begadkefat*-ok explozivitását jelzi (azaz a hehezet nélküli voltak), a *dages forte* a kettőzhető mássalhangzók geminálódását jelöli.

88 H2v KK A hímnemű névszói végződés többes számban helyesen: ם- [-ím].

89 H2v KK Itt az eredetihez híuen a hibás formákat (*Raphaim* és רפאים [rfá'isz]) közöljük. A nyomdahibák közt a hibajegyzékben utalás történik rájuk, javított verziójukat megadják, lásd „Hibajegyzék”.

90 H2v KK Tótfalusi hibásan írta a héber szót, helyesen: עניקים ['anqím]. Tótfalusi helytelen írásmódja talán arra utalhat, hogy hangzás után, az átvett kifejezés hangalakjából következtet az eredeti héber írásmódra, vagy itt is nyomdahibával van dolgunk.

91 H2v CVZs Ovidius: *Tristia* II. 103.

92 H2v CVZs Az Apologia alapja egy 1684-es levél, amelyet Tótfalusi 1697-ben egy bevezető és záró résszel egészített ki. A két szöveget tipográfiailag is elkülönítette: a korábbi álló betűvel, a későbbi, így az alábbi befejező részt is kurzívval nyomtatta.

93 H3v CVZs Az eredetiben: *casuum vel aliae notae adduntur thematibus*, lásd a 30. jegyzetet (Fr7).

94 H3v CVZs A hibajegyzék utólag ragasztották a fakszimile alapjául szolgáló példányra. Ez a rész Fekete Csaba fordításában nem szerepel, saját magyarázatomban közlöm. A szöveg teljessége érdekében benne hagytuk az Apologia első két részére (melyeket itt nem közlünk) vonatkozó helyreigazításokat is.

95 H3v *CVZs* Célzás az 1697. május 6-i kolozsvári tűzvészre, ahol Tótfalusi nyomdája is veszélyben forgott, és sok más épülettel együtt az unitárius nyomda is leégett. Erről Tótfalusi külön munkában emlékezett meg (*Síralmas panasza*).

96 H3v *CVZs* Tótfalusi kétszer nyomtatta ki a Zsoltároskönyvet: egyszer az 1685-ös nyolcadrét Aranyas Bibliában, másodszor 1686-ban külön is, tizenhatodrét formátumban, kézben hordható kis kötetként (*manuale*). A Bibliához tartozó kiadás egyes példányaiban hibás a nyomtatás: az 53. genfi zsoltár két utolsó sora áttolódott a baloldali hasáb tetejére. A megjegyzés arra utal, hogy a megnevezés ellenére itt a *manuale* nem a különálló, hanem a Bibliához tartozó Zsoltároskönyvet jelenti. (Fekete Csaba levélben tett szíves közlése.)

97 H3v *CVZs* Utalás az Apologia I. részének végére, ahol Tótfalusi kifejti, hogy csak mentségül, és csak néhány hibát szedegettet ki a „szövevényes vadonból”, és a magyarul nem értő nyomdászokat, a váradi és az oppenheimeri kiadás korrektorait is kárhoztatja.

Források

- Apáczai Csere János 1653. *MAGYAR ENCYCLOPAEDIA. Az az, MINDEN IGAZ ÉS HASZNOS Böltséggnek szep rendbe foglalása és Magyar nyelven világra botfátáfa* APATZAI TSERE JANOS által. Ultrajecti.
- Comenius, Johann Amos 1657. *Opera Didactica Omnia: Variis hucusque occasionebus scripta, diversisque locis edita, nunc autem non tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed & ultimo conatu in Systema unum mechanice constructum, redacta. Pars III.* Amsterdam.
- CorpGr.=Corpus grammaticorum linguae Hungaricae veterum.*
- Edidit Toldy Ferencz Pesthini, MDCCCLXVI.
- Geleji Katona István 1645. *Magyar Grammatikatska A'vagy, Az igaz magyar irasban, és jzollásban kívántato néhány jzűkjéges Observatiok.* Ki-nyomtatott Gyula-Fejir-Váratt, MCDXLV.
- Jakó Zsigmond. 1974. *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Komáromi Csipkés György 1655/2008. *Hungaria Illustrata. A magyar nyelv magyarázata.* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, elĐszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. Budapest.
- Kövesdi Pál 2010/1686. *Elementa Linguae Hungaricae (1686). A magyar nyelv alapjai.* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, elĐszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. Budapest, 2010. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 232.
- Medgyesi Pál 1650. *Dialogus politico-ecclesiasticus, azaz két keresztyén embereknek egymással való beszélgetések a presbyteriumról.* Bártfa.
- Pázmány Péter 1636. *A'római Anyaszentegyház Szokafából, minden vasarnapokra, es egy-néhany innepekre Rendelt Evangeliumokrúl Predikaciok.* Nyomtaták Posonban, MDCXXXVI. E/jztendőben.
- Pereszlényi Pál 1682/2006. *Grammatica Linguae Ungaricae. A magyar nyelv grammatikája.* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, elĐszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 226. Budapest.
- Szent Biblia, az az Istennek Ó és Uy Testamentomában foglaltatott egész Szent Irás. Magyar nyelvre fordítatott Cároli Gáspár által, es mostan negyedszer A' franciai nótákra Molnar Albertvl rendelt Soltár könyvel Palatinátusi Catechismussal s egy-házi könyörgéseknek és ceremóniáknak formáival egyetembe ki botsattatott a' belgiomi académiákban tanuló magyaroknak forgolódások által.* Amstelodamban, 1645, Jansonivs János költsegevel.
- Szenczi Molnár Albert 1610/2004. *Novae Grammaticae Ungaricae libri duo (1610). Új magyar grammatika két könyvben.* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, elĐszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 222. Budapest.
- Tordai Zádor 1954. *M. Tótfalusi Kis Miklós.* Bevezette, válogatta és jegyzetekkel ellátta Tordai Zádor. Az Apologia Bibliorum közölt részét fordította Kiss Géza. MĐvelt Nép Könyvkiadó, Budapest.
- Tótfalusi Kis Miklós 1697/1985. *Apologia Bibliorum. A Biblia védelmezése.* Hasonmás és fordítása magyar nyelvre. Fordította Fekete Csaba. Makkai László előszavával. A Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, Budapest. = Fekete 1985a

Tótfalusi Kis Miklós 1697. *Síralmas Panasza; Istennek Kolozsváron fekvő nagy haragjáról, abból származott egynéhány súlyos ostoriról, és annak nevezetesen az 1697. Esztendőben, Péntek Havának 6-dik napján iszonyó tőzzel való megpusztításáról. Mellyben e Városnak síralmas sorsának lerajzolását és a megtérésre való Intést Istenhez nyújtott áhitatos Könyörgő Ének rekeszti-bé. Emlékezetnek okaért irattatott M. Tótfalusi K. Miklós által.* Kolozsvár.

Tsétsi János 1708/62009. *Observationes Orthographico-grammaticae. Helyesírási-grammatikai megjegyzések.* Ford. C. Vladár Zsuzsa. Bevezette Korompay Klára. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 230. Budapest.

Felhasznált irodalom

- C. Vladár Zsuzsa 2003. Az ablativus a korai magyar és finn grammatikákban. *Magyar Nyelv*, 99, 133–144.
- C. Vladár Zsuzsa 2004. Szenczi Molnár Albert grammatikájának fordítási kérdései. In: *Szenczi 1610/2004*, 9–26.
- C. Vladár Zsuzsa 2008. Egy rendhagyó magyar grammatika: Komáromi Csipkés György *Hungaria Illustratája* (1655). In: *Komáromi 1655/2008*, 7–26.
- Dán Róbert 1985. Tótfalusi Kis Miklós és a héber filológia. In: *Gomba – Haiman (szerk.)*, 31–40.
- Dézsi Lajos 1900. Nadányi János történetíró életéhez. *ItK*, 67–78.
- Dukkon Ágnes 1998. A bibliai idézetek rendszere Misztótfalusi Kis Miklós műveiben. In: Jankovics József – Monok István (szerk.), *A IV. Hungarológiai Kongresszus előadásai*, Róma-Nápoly, 1996. szept. 7–14. Budapest–Szeged, 754–760.
- Éder Zoltán 1998. Verseghy nyelvi rendszere és a kortársi grammatikák. *Magyar Nyelv*, 94, 292–301.
- Fekete Csaba 1985a. Tótfalusi Kis Miklós 1697/1985. *Apologia Bibliorum. A Biblia védelmezése.* Hasonmás és fordítása magyar nyelvre. Fordította Fekete Csaba. Makkai László előszavával. A Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, Budapest.
- Fekete Csaba 1985b. Az Amsterdami Biblia és az egykorú bibliai tudományosság. In: *Gomba – Haiman (szerk.)*, 47–59.
- Gomba Szabolcsné – Haiman György (szerk.), *Tótfalusi Kis Miklós: Az Amsterdami Biblia kiadásának háromszázéves évfordulója alkalmából Debrecenben 1985. április 25–27-én megtartott konferencián elhangzott előadások.* KLTE Könyvtára, Debrecen.
- Householder, Fred W. 1995. Dionysios Thrax, the *Technai*, and Sextus Empiricus. In: Koerner, E. F. K. – Asher, R. E. (eds.), *Concise History of the Language Sciences.* Pergamon, Cambridge, 99–103.
- Kniezsa István 1959. *A magyar helyesírás története.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Korompay Klára 1991. A névszójelezés. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana* I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 259–283.
- Korompay Klára 2003. A középmagyar kor. Helyesírás-történet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.), *Magyar nyelvtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest, 579–596.
- Korompay Klára 2009. Előszó. In: *Tsétsi 1708/2009*, 7–10.
- Lőrinczi Réka 1995. Kiadatlan latin nyelvű magyar grammatikák a XVIII. század második feléből. *Magyar Nyelvőr* 119, 333–344.

- Melich János 1908. Révai Miklós nyelvtudománya. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* XX/4.
- Rosén, Haiim B. 1990. Zu Text und Interpretation der grammatischen Abschnitte in Aristoteles' Poetik und zur Umdeutung und Umformung der Redeteileinleitung bis ins orientalische Mittelalter. In: Niederehe, H. J. – Koerner, E. F. K. (eds.), *History and Historiography of Linguistics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 111–121.
- Sáenz-Badillos, Angel, 1996². *A History of the Hebrew Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schenkeveld, D. M. 1988. From *particula* to *particle* – the genesis of a class of words. In: I. Rosier (ed.), *L'héritage des grammairiens latins de l'antiquité aux lumières*. Diffusion Éditions Peters, Louvain, 81–93.
- Seow, Choon Leong, 1995. *A Grammar for Biblical Hebrew*. Revised edition. Abingdon Press, Nashville.
- Soltész Zoltánné 1985. Tótfalusi Kis Miklós kiadványai. In: *Gomba – Haiman (szerk.)*, 139–144.
- Strbik Andrea 1999. *Héber nyelvtanok Magyarországon*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, Budapest.
- Szathmári István 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Akadémiai Kiadó Budapest.
- Telegdi Zsigmond 1990. *A magyar nyelvtanítás kezdetei és a héber grammatika*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Értesítő 3. szám.